

BOŽENA NĚMCOVÁ A SLOVENSKO

**200 let od narození
200 let od narodenia**

**zborník príspevkov z konferencie
konanej v Prahe 25.8.2020**

Vladimír Skalský

Božena Němcová: 200 česko-slovenským pohľadom

V rukách držíte zborník, základom ktorého sú príspevky, ktoré zazneli na konferencii Božena Němcová a Slovensko (200 rokov od narodenia), ktorá sa konala v lete 2020 v Slovenskom dome v Prahe. Je šťastím a úspechom, že sa v tomto roku, poznamenanom pandémiou Covid-19 a opatreniami proti nej, napriek ťažkostiam predsalen podarilo uskutočniť túto odbornú reflexiu významného výročia autorky, ktorá bola podstatná nielen pre české obrodzenie a literárny vývoj, ale aj pre česko-slovenský literárny kontext a uchovanie národného bohatstva, ukrytého v slovenských ľudových rozprávkach.

Konferenciu usporiadali a zborník z nej vydali Slovak & Czech World Network Žilina a Slovensko-český klub, z. s. Praha. Vydanie publikácie podporil z verejných zdrojov Fond na podporu umenia. Projekt podporilo aj ministerstvo kultúry Českej republiky.

Konferencia bola zásadným podujatím odbornej reflexie života a tvorby Boženy Němcovej vo vzťahu k Slovensku pri príležitosti 200. výročia jej narodenia, nadviazala na ňu verejná prezentácia v Slovenskom dome v Prahe i divadelné pásmo, uvedené na viacerých miestach Českej republiky.

Partnermi boli Asociácia organizácií spisovateľov Slovenska, Klub českých a slovenských spisovateľov, Spolok slovenských spisovateľov, Asociácia organizácií spisovateľov Slovenska, Obec spisovateľů, Klub spisovateľov literatúry faktu, CS Inštitút, Asociácia nezávislých médií, spolok Aréna a Slovenský literárny klub v ČR.

Poukázali sme na to, akou zvláštnou kapitolou života Boženy Němcovej bol jej vzťah k Slovensku a Slovákom. Dodnes z neho ťažíme.

Kto by nepoznal rozprávky ako O dvanástich mesiačikoch alebo Soľ nad zlato. Na rozdiel od českých rozprávok, ktoré sa nebála pozmeniť, u rozprávok slovenských sa drží viac predlohy, v dialógoch sa pokúša používať slovenčinu. Němcová uskutočnila štyri cesty na Slovensko. Boli spojené s návštevou manžela, ktorý dúfal, že so záujmom o miesto v Uhorsku (ich neoddeliteľnou súčasťou vtedy Slovensko bolo) vyhne perzekúcii. V čase Bachovho absolutizmu ho však prenasledovania úradov dochytili aj tam. Z jednej z ciest odvolal Němcovú odkaz, že syn Hynek chorľavie (dva dni po návrate do Prahy jej zomrel v náručí), z jednej z ciest bola Božena Němcová, považovaná za osobu politicky nespoľahlivú (celú cestu bola pod dozorom polície), nakoniec vypovedaná z Uhier. Slovenské prostredie Němcovú zaujalo, a tak sa o ňom snažila mnoho dozvedieť. Stýkala sa s vlastencami, zbierala ľudovú slovesnosť, v kúpeľoch Sliač sa liečila. Konferencia zmapovala aj jej osobné vzťahy s významnými Slovákmi, zaradila jej dielo a pôsobenie do kontextu českého a slovenského literárneho vývoja, ich interakcie, i do kontextu historického či slovanského. Veď posúďte sami...

Emil Charous

Blížkost přitahuje, odlišnost inspiruje

Slovensko v reflexi českých spisovatelů

Kdybychom shromáždili na jedno místo všechno, co bylo v naší literaře napsáno o Slovensku, vydalo by to na celou knihovnu a leckdo by byl překvapen, co v ní může najít. Jsme totiž zvyklí na opačný pohled, na to, čím tradičně silná česká kultura obohacovala Slovensko, jemuž historie přisoudila mnohem obtížnější historický vývoj.

Když jsem si před časem toto téma zúžil na otázku, má-li slovenská literatura ve vztahu k české kultuře markantního společného jmenovatele, vyšlo mi, že slovenské vzdělance, a zejména spisovatele a umělce, nejvíc přitahovalo centrum české kultury a její brána do světa – Praha. Vývojový nástin této přitažlivosti jsem podal jednak v literárněhistorické práci *Druhý domov* (1998), jednak v antologii *Pražské inšpirácie slovenských spisovateľov* (2001). Už při koncipování antologie se ukazovalo, že by měla mít zrcadlový protějšek zaměřený z Čech na Slovensko. A právě o to se pokouší nynější výbor; vyžadoval ovšem jiné pojetí. *Pramenem vody živé*, jak hezky napsal profesor Jaroslav Vlček, bylo totiž českým spisovatelům, ale také malířům a hudebním skladatelům, celé Slovensko, kde jednotlivé generace hledaly to, co jim doma chybělo, počínaje krajinným a přírodním svérázem, lidovou kulturou, zejména slovesnou, a konče tím, co lze označit za elementární, zemitou sílu života.

Primát v naší antologii nemůžeme patřit nikomu jinému než zmíněnému Jaroslavu Vlčkovi, který ve své osobě spojoval obě národnosti, do detailu znal obě literatury, o nichž napsal souhrnná díla zásadního významu, a perem vládl lépe než leckterý spisovatel. Právě proto postihl

ve své brilantní zkratce *Slovensko Čechám* meritum věci tak, že platí i po téměř stu letech.

O Slovensku psalo mnoho našich básníků a spisovatelů. Přední místa mezi nimi patří těm, kdo konkrétním literárním obrazem osvětlili určitý rys slovenské specifiky. Že tím podstatně přispěli k českému poznání Slovenska a posílili porozumění se Slováky, není nutno rozvádět. Právě tak samozřejmá je nejen láskyplná, ale také kritická motivace literárních prací tohoto okruhu. Důležitou roli sehrává autorská intuice a prozíravost: ne jeden český básník vytušil dosah nových společenských jevů a skutečností už ve chvíli, kdy vznikaly, a dal svým vystoupením impuls publicistům, politikům i veřejnosti. Například lyrické sbírce Adolfa Heyduka *Cymbál a husle* (1876) se podařilo prolomit ledy české lhostejnosti vůči Slovensku, nakupené po jazykové emancipaci štúrovců: básnická obrana ujařmeného Slovenska podnítila publicistickou aktivitu, kterou lze úhrnně vyjádřit výzvou Josefa Holečka *Podejme ruku Slovákům!*, jak nadepsal svou programovou brožuru z roku 1880. Poezii patřilo první slovo také v celonárodní české reakci na krvavé násilí maďarského četnictva proti Slovákům v Černové při vysvěcení tamního kostela (1907). Mladý Jiří Mahen, tehdy suplent na reálce v Hodoníně, tedy na moravskoslovenském pomezí, protestoval přes noc napsanou básnickou skladbou *Černovská massakra*, která vyšla vzápětí v brněnských Lidových novinách. Následovala lavina veřejných protestů a manifestací českých sympatií Slovensku, umocněných osobní přítomností a emotivními vystoupeními zástupce Slováků Andreje Hlinky. A do třetice: když se pod nátlakem hitlerovského Německa v březnu 1939 rozpadlo Česko-Slovensko, byli to dva jeho přední básníci, Ladislav Novomeský a Josef Hora, kdo bezprostředně reagovali publicistickým ujištěním *Nelúčenie – Neloučíme se!*, zdůrazňujícím sounáležitost slovenské a české kultury.

A nejde jen o citlivost básníků, u nichž tušení či předvídání budoucího patří k profesionální cti, ale o bystrozrak literatury jako takové. V padesátých letech 19. století, kdy u nás převládalo rozčarování ze

slovenské „odluky“, samojediná Božena Němcová dokázala svou neúnavnou tvorbou, vrcholící *Slovenskými pohádkami a pověstmi* (1857 – 1858), vykonat pro slovensko-české sblížení víc, než by svedl štáb popularizátorů. A příklad z intelektuální sféry: od posledních let monarchie si u nás získal vůdčí postavení v literární kritice a pak i v širších kulturněpolitických otázkách F. X. Šalda. Za první republiky se stal obecně uznávanou autoritou i na Slovensku také proto, že několikrát vyhraněně formuloval vlastní názor na roli Slovenska ve společném státě, na jeho literaturu a na česko-slovenské kulturní vztahy, jejichž základ viděl nikoli v unifikaci, ale ve vzájemném soutěžení.

Už tyto příklady vybízejí k otázce, proč je Slovensko v různých podobách a intenzitě, tu eruptivně a jindy bezmála skrytě, ale víceméně trvale přítomno v koloběhu české kultury. Nejspíš proto, že je nám ze všech sousedů nejbližší a nejpříbuznější, a zároveň od nás markantně odlišné svým vývojem i celkovým ustrojením. Právě vývojovou a charakterovou odlišnost bychom měli mít neustále na zřeteli jako protiváhu evidentní a často příliš zdůrazňované blízké příbuznosti. Blízká příbuznost je jistě výhodou, zároveň je to však pojem neurčitě široký a manipulovatelný, z něž v minulosti vyplynuly potíže a komplikace, kdykoli se začal z nejrůznějších důvodů, nejednou dobře myšlených, ale špatně pochopených, příliš zdůrazňovat nebo dokonce zaměňovat s totožností.

Úhrnně lze říci, že od národního obrození se v česko-slovenských vztazích střetávaly dvě navzájem protichůdné tendence: sbližovací (dostředivá) a odlišovací (odstředivá), přičemž střídavě nabývaly vrch. Konvergence tradičně odpovídala českým zájmům – ve společenství se Slováky jsme se cítili silnější a jistější. Na Slovensku byla situace složitější – vyznačovala se střídavým úspěchem obou tendencí, odlišovací však v konečném důsledku převážila. Základní vzorec zůstával týž, měnila se jen situace, okolnosti, rétorika. Zrekapitulujme si: ve společném národním obrození dozrála po předchozích nábězích (Bajza, Bernolák) jazyková a národní emancipace štúrovců a vyčlenila se jako samostatný

proud. Následující politický vývoj v monarchii a maďarský asimilační tlak přiměly Slováky hledat podporu na české straně. Získali ji a z této konvergence se postupně rodila sílící československá vzájemnost, teze o jednotném československém národě a nakonec za příznivé mezinárodní konstelace ustavení společné Československé republiky (1918). Její základní axiom – jeden národ o dvou větvích – vyvolával odpor v nacionálně uvědomělé části slovenské společnosti a stále důraznější snahy o autonomii, které byly u nás na škodu věci odmítány. Tyto divergenční tendence dovršil vznik Slovenského státu (1939).

Naopak k obnově Československa se přihlásilo Slovenské národní povstání. Nový společný stát sice vyhlásil rovnoprávnost obou národů, ale už jeho asymetrické uspořádání tomu odporovalo a Slováci se cítili majorizováni. To měla napravit federalizace, vyhlášená za nešťastných okolností (po sovětské invazi) v říjnu 1968. Totalitní režim federaci spíš obratně aranžoval než skutečně prováděl. Vítězství demokracie (1989) vyhrocovalo diskuse o uspořádání společného státu do podob, v nichž se dal sotva najít kompromis. Rozdělení ve dvě samostatné republiky Českou a Slovenskou (1993) představuje zatím poslední divergenci v našich vztazích; týká se záležitostí státních, politických a hospodářských. V oblasti kultury konvergence při všech proměnách času i společnosti trvá, což odpovídá staletým souvislostem českých zemí se Slovenskem.

II

Máme-li začít na české straně ab initio, autorem prvních písemných zpráv o Slovensku je kronikář Kosmas. Jeho *Chronica Bohemorum*, ukončená roku 1125, dosvědčuje, že na Slovensku byl a své záznamy o lokalitách a událostech založil na přímém pozorování. Na začátku své kroniky se pouze letmo zmiňuje o prvním státním celku na slovenském i českém území, o velké Moravě. Naše antologie tuto pradávnu sounáležitost připomíná prózou Vladislava Vančury o velkomoravské

pevnosti Děvín. V konfliktu mezi velkomoravským knížetem a německým králem sehraává vůdčí roli vysoko strmící, nedobytný skalní hrad, jehož pozůstatky se od národního obrození staly symbolem slovenského vlastenectví.

Středověk prohloubil česko-slovenské vztahy jednak tím, že na nově založené Karlově univerzitě studovala řada vzdělců ze Slovenska, kteří později zasáhli do veřejného života v Čechách, jednak důsledky husitských válečných výprav na Slovensko, později správou téměř celé celé Horní země českým šlechticem Janem Jiskrou z Brandýsa a působením polních bratrstev bývalých husitských bojovníků, vedených Petrem Aksamitem. Robustní románový obraz doby, lidí a událostí podal Alois Jirásek. Novum jeho trilogie *Bratrstvo* (1899-1908) spočívá v samozřejmosti, s níž líčí tehdejší slovensko-české vztahy, a v důrazu na slovenskou sílu a chrabrost. Opačný pól, slovenskou pasivitu, zpodobil těsně předtím Julius Zeyer, nejemotivněji v slovenské legendě *Samko Pták* (1896), andělsky čisté oslavě bezbřehé dobroty prostáčka na klopotné pozemské cestě do ráje.

Dlouhá desetiletí předtím představoval českému publiku Slovensko chudý poctivý dráteník putující světem s krosnou na zádech, aby si vydělal na chleba. V idealizované podobě vlastenecky cítícího mládence se stal hrdinou první české zpěvohry *Dráteník* (1826), jejíž libreto s hojným využitím slovenštiny napsal Josef Krasoslav Chmelenský, hudbu složil František Škroup. O málo později využil drotárského motivu Josef Kajetán Tyl v novele *Pomněnky z Roztěže* (1838), kde příběh o nešťastné lásce slovenského dráteníka zaznívá dobrou slovenštinou lidového tónu. Do třetice: u Boženy Němcové v *Pohorské vesnici* (1856) dvojice slovenských dráteníků vystupuje v roli záchranců šlechtetného hraběte. Řadu příběhů o osudech dráteníků bychom našli u Karla Kálala. Jejich svérázné postavy a tváře zaujaly řadu českých malířů, např. Josefa Navrátila, Antonína Chittussiho, Hanuše Schwaigera a další.

Že u nás představa Slovenska trpícího bídou, útlakem a chudobou ustoupila a pozornost upoutal nebojácný mladý rebel, hájící práva chudých, o to se zasloužil Jiří Mahen, jehož drama *Janošík* (1910) zaznamenalo takový úspěch, že se zařadilo a dlouho patřilo mezi kmenová díla našeho divadelního repertoáru. Nemenší úspěch mělo filmové zpracování *Jánošíka* podle Mahenovy a Hašlerovy předlohy (1936); vzhledem k silnému slovenskému hereckému obsazení (s Paľem Bielikem v hlavní roli) se stalo příkladem česko-slovenské spolupráce v kinematografii. Jiří Mahen tíhl k Slovensku celým svým životem a dílem. Lapidární zkratkou to vyjádřil v eseji příznačně nazvaném *Hrdinská země* (1924), v níž se vyznal z lásky k Slovensku jako své druhé vlasti.

Skutečnou druhou vlast našla na Slovensku dávno předtím, za třicetileté války, řada českých náboženských exulantů. Dva z nich, Jakub Jakobeus a Jiří Třanovský, vynikli literárně. Těšínský rodák Třanovský, který studoval a pak i působil v českých zemích (jeho pražské učitelské působení připomíná pamětní deska na dnešní Matematicko-fyzikální fakultě na Malostranském náměstí) se natrvalo zapsal do slovenské historie, kultury i srdcí věřících svým kancionálem *Cithara sanctorum. Písně duchovní staré i nové* (1636). Dílo nazvané podle něho *Tranoscius* je nejvydávanější knihou na Slovensku, milovanou generacemi slovenských evangelíků. Dokládá, že bohoslužebným jazykem evangelické církve na Slovensku byla čeština, která sloužila už dlouho předtím (rozumí se: v místně adaptované podobě) vedle latiny jako literární jazyk Slováků.

Za těchto okolností daných jazykovou jednotou a při identitě vlasteneckých snah nepřekvapuje, že národní obrození bylo dlouho společné, to jest československé, a mělo svá ohniska jak v Praze, tak v Bratislavě, tehdejším Prešporku. Na proslulém prešporském lyceu získal skvělé vzdělání klasik české historiografie, „otec národa“ František Palacký, který pak zůstal na Slovensku ještě několik let jako vychovatel. V Prešporku se spřátelil s podobně smýšlejícími druhy Šafaříkem, Benediktim a Kollárem, začal psát, rozhodl se pro vědeckou dráhu a také

ji zahájil. Záslouhou Palackého později (1833) Šafařík přesídlil do Prahy, usadil se zde a zejména svým vrcholným dílem, *Slovanskými starožitnostmi*, získal evropskou autoritu ve slavistice.

Málo se ví o tom, že slovenština měla v české obrozenecké literatuře vysoký kurs a těšila se oblibě: dávno předtím, než byla uznána národním jazykem, ji najdeme u nejednoho českého básníka – nejen v Chmelenského verších v *Dráteníkovi*, ale také u Františka Ladislava Čelakovského, později u Josefa Václava Friče. I po stránce překladatelské česká obrozenecká literatura předběhla svou dobu – básník Karel Vinařický byl tak nadšen hrdinskými eposy Jána Hollého, že ukázky z jeho *Svatopluka* přeložil pečlivou časomírou a uveřejnil časopisecky (1833 a 1835).

Národní obrození na české straně vyvrcholilo v oblasti česko-slovenských vztahů literárním dílem Boženy Němcové. Podle Bohumila Haluzického, autora knižní monografie *Božena němcová a Slovensko* (1953), znamená její tvorba tohoto zaměření *epochu ve vývoji slovensko-českého poměru*. Poslední léta spisovatelčiny tvorby označuje za její *éru slovenskou* a připomíná, že měla v úmyslu připravit obsáhlou kolektivní slovenskou encyklopedii; ze záměru však sešlo.

Po zavedení spisovné slovenštiny převládala v české veřejnosti až do sedmdesátých let 19. století výčitka: Proč jste se odtrhli? Literatura tuto situaci reflektovala obavami o další osud osamocené Slovenska. Sem patří úzkostné memento Jana Nerudy *Na peštské Kalvarii*, později i reflexní báseň Svatopluka Čecha *Na Váhu*. Zazněl však i epizující tón - romantický příběh o překonání běsnícího vodního živlu vytěžil z poznání tatranské přírody Vítězslav Hálek v lyrickoepické básnické skladbě *Děvče z Tater* (1871); paralelně napsal řadu živých cestopisných fejetonů.

Jak již bylo zmíněno, generační druh Nerudův a Hálkův, „pootavský slavík“ Adolf Heyduk dal svou lyriku do služeb Slovensku ve sbírce *Cymbál a husle*. Lásku k milované zemi a hněv proti jejím utlačovatelům doslova

vyzpíval ve snaze co nejvíc se přiblížit duchu, poetice a intonaci slovenské lidové písně. Věrného pokračovatele našel v Rudolfu Pokorném. Jako básník byl Pokorný snaživý, ale průměrný; zato vynikal iniciativou nakladatelskou – ve své průkopnické, ale záhy zaniklé edici Knihovna československá vydal jako první svazek Jaroslavu Vlčkovi jeho první velkou práci *Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj a úspěchy* (1881); vděčíme mu za materiálově bohatý a cenný kulturní cestopis *Z potulek po Slovensku* (dva díly, 1883, 1885).

Na konci 19. století nabývá literární obraz českých sympatií k Slovensku svou snad nejsubtilnější podobu: novoromantik Julius Zeyer promítá podstatu slovenského údělu nejen do osudu prostáčka se svatozáří světce (legenda *Samko Pták*), ale také do složité osobnosti samotářského slovenského intelektuála Rojka, vyhnance v Paříži (román *Dům U tonoucí hvězdy*), a v symbolistním duchu přetváří slovenskou pohádku (*Radúz a Mahulena*) v mýtus o síle lásky, což zvýrazňuje hudební doprovod Josefa Suka, který dal básníkovu textu podobu melodramatu.

Novou kapitolu začali psát na prahu 20. století mladí spisovatelé a malíři, kteří jezdili na Slovensko zbavit se všeho, co je svazovalo doma, stykem s nedotčenou přírodou a prostými lidmi načerpat pocit volnosti a životní energie. Prázdninové studentské putování vedlo na slovenský venkov a do malých měst Jaroslava Haška, který odtud vytěžil řadu humorně laděných povídek a satirických příběhů o výstřelcích maďarónství.

Na Myjavsko a pak hlavně na Detvu jezdil v létě několik let malovat Miloš Jiránek. Jeho výtvarnou i literární láskou se stali zbojníci. Tradici o nich našel na místě živou, spojil si je se zádumčivou Detvou a líčil jako zamklé a hrdé samotáře statečných srdcí. Od nich vede inspirační linie k Mahenovu *Janošíkovi*. Téma oba umělce sblížilo, o čemž svědčí kromě jiného i Jiránkova obálka a výtvarná výzdoba prvního vydání Mahenova dramatu. Autorské věnování díla „těm Janošíkovým regimentům, jež za

volnost národa se bijí, za svobodu jeho a pravdu v něm“ vlastně už metaforicky předznamenává boj za vznik společného československého státu.

Pro české poznání palčivých problémů Slovenska před první světovou válkou vykonal průkopnickou práci Herbenův deník *Čas* svou pravidelnou pondělní rubriku *Slovenské věci*; založil ji za svých pražských univerzitních studií Milan Rastislav Štefánik, intenzivně v ní pokračoval novinář a pozdější diplomat Bohdan Pavlů a po něm žurnalista a literární kritik František Votruba. V týdeníku *Besedy Času* vycházely v letech 1903, 1904, 1907 a 1911 autentické literární črty, odlehčující jadrným lidovým humorem bídu kysuckých kopaničářů. Psal je lékař lidumil MUDr. Ivan Hálek, syn básníka Vítězslava Háška. Na Slovensku působil dlouhá léta, byl tam dobře znám a milován. Jeho *Zápisky lékaře* vyšly knižně slovensky i česky až mnohem později.

S neúnavným zápalem, ušlechtilým a nezištným, ale poznamenaným často sentimentalismem a stereotypy, propagoval česko-slovenské sblížení nesčetnými články, přednáškami i organizační činností a také beletristikou v lidovém tónu pedagog Karel Kálal, který si svého času právem získal pověst apoštola česko-slovenské vzájemnosti.

Slovensko zalehlé mrakem první světové války zobrazila ve svých cestopisných črtách a povídkách Marie Majerová; knižně vyšly pod názvem *Ze Slovenska* (1920). Zemi před úsvitem svobody personifikovala v črtě *Kriváň*:

„Kdo je Kriváň? Kriváň je ležící Slovák.

Leží s očima zavřenýma. Šlape se po něm. Kope se do něho. Kdyby nebyl tak veliký, už by ho byli pochovali.

Leží s očima zavřenýma, ale nezemřel. Na jeho čele hnízdí orlové.

Neříkám, že je tam veselo. Veliké a vznešené věci nebudí veselí, ale bázeň a úctu. Přece však není po nich v srdci smutno, jen slavnostně a svatě jest.“

III

Hned od svého začlenění do nového státu, Československé republiky (v říjnu 1918), prožívalo Slovensko převratné změny. Především musela být odražena maďarská vojenská agrese; paralelně s tím se někdejší správní, vojenské a školské struktury nahrazovaly novými, československými. Při tehdejšímu stavu slovenské společnosti, decimované dlouhá desetiletí maďarizací, se to neobešlo bez vydatné české pomoci. Že měla vedle pozitivních výsledků také stinné stránky, je nabíledni.

Pro českou literaturu bylo Slovensko jako nová země v novém státě od samého začátku mimořádně přitažlivé. Vojenskou stránku obsazování a hájení Slovenska sledoval narychlo napsaný román *Tisíc nesmrtelných* (1920) Zdeňka Matěje Kuděje, svého času známého bohéma a světoběžníka. Hlubší pohled a mnohem kultivovanější podání umožnil časový odstup publicistovi Aloisovi Ladislavovi Kaiserovi v jeho memoárovém románu *Od Piavy ke Komárnu* (1931). V závěrečné části svého protiválečného románu *Rozchod!* (1934) přivádí Karel Konrád své studenty v uniformách po skončení světové války na Slovensko, aby se zde utvrdili v poznání o nesmyslnosti války.

O románové zobrazení českého živlu na Slovensku po převratu 1918 se pokusili J. V. Rosůlek a L. N. Zvěřina. Jan Václav Rosůlek (později psal pod pseudonymem Vladimír Drnák) zakončil svůj románový seriál ze světové války (*Klec, Černožlutý mumraj*) *Novou zemí* (1927), v níž sleduje slabošského poštovního úředníka, dohnaného zdemoralizovaným prostředím a zkorumpovaným novým panstvem k sebevraždě. – Básník a spisovatel Ladislav Narcis Zvěřina, který působil za první republiky

v Bratislavě a vyvíjel tam intenzivní literární činnost, líčí v románu *Levoča* (1926) práci Čechů při konsolidaci Slovenska. Za hrdinu si zvolil slovakofilského nadšence a altruistu, který v novém působišti řeší své citové vztahy. Zvěřinův rozsáhlý životopisný román *M. R. Štefánik* (1928-1934) je zatížen memoárovým detailismem.

Do žánrového okruhu venkovské prózy patří román Josefa Knapa *Muži a hory* (1928) ze života liptovských salašníků a sedláčků, v Bratislavě žijícího Josefa Sekery román *Vinaři* (1930) o zápase starých a nových myšlenek v západoslovenské vinařské vesnici a román Karla Nového *Třetí větve* (1939), později přepracovaný pod názvem *Před okupací* (1948), jehož těžištěm je tragický dopad okleštění republiky po Mnichově na jihoslovenské pohraničí. Jestliže všechny tři tyto knihy představují slušný průměr, pak problémově, exponováním postav i způsobem podání je předčí *Útěk do Budína* Vladislava Vančury (1932) s citlivým obrazem vztahu houževnaté pražské dívky k slabošskému synkovi slovenské šlechtické rodiny, který jako odumírající haluz hyne, kdežto jeho otec, pevný kmen rodu, se přibližuje mladé snaše.

Napůl mezi literaturu faktu a fejetonistku patří kniha Mahenova generačního druha a přítele Rudolfa Těsnohlídka *Demänová* (1926), líčící básnivými prózami, jakých máme málo, sugestivní podzemní svět právě tehdy objevených Demänovských jeskyní. Mistr moderního cestopisného fejetonu Karel Čapek napsal sice jen jakoby mimoděk několik slovenských obrázků, každý z nich však má pečeť jak jeho autorské individuality, tak osobitosti pohledu na zvolenou lokalitu. Půvab *Oravy* spočívá v souhře autorského slova a obrazu a závěr fejetonu je příkladně dalekozraký.

Pouze epizodicky, ale svérázně zasáhl do samých začátků popřevratového literárního kontextu se Slovenskem Jakub Deml, který se měl stát, ale nestal se kustodem památek na zámku v Topolčiankách. Své zážitky z různých míst na Slovensku vylíčil sršatě upřímný autor v řadě deníkových záznamů, v korespondenci s různými slovenskými činiteli a

v několika volně komponovaných prózách. Když se snaží charakterizovat slovenský národ a společnost in statu nascendi, není ani nepřátelský, ani povýšenecký, jenom upřímný, až naskakuje husí kůže. Ale takový byl, i když mířil do vlastních řad.

Česká poezie mezi dvěma světovými válkami má ve vztahu ke Slovensku dva vrcholy a zároveň protipóly: meditativního Josefa Horu a vznětlivého Jiřího Mahena. Hora naznačuje už názvem svého básnického cyklu *Nebe nad Slovenskem* (1936) touhu po vyrovnaném nadhledu, který zbavuje člověka tíhy pozemského plahočení, patrnou na každém kroku básníkovy slovenské pouti; v důvěrných rozhovorech s panenskou přírodou chce porozumět hlasu její vnitřní harmonie. Na rozdíl od této subtilní lyriky se básnická skladba Jiřího Mahena *Požár Tater* (1934) blíží mýtu: Tatry jsou pojaty jako symbol, jádro československého společenství i státní existence, nad níž básník viděl stahovat se hrozivá mračna dřív než jiní. Tatranský masiv s bohatou tradicí v literatuře slovenské i polské zde nabył novou platnost: odehrává se tu osudový zápas přírodních sil, z něhož vzejde nová hodnota, nové lidství. Někdejší Mahenova zbojnická revolta (v *Janošíkovi*) jako by se rozrostla v očistnou velehorskou bouři.

K původní české umělecké tvorbě na slovenské téma je nutno připočíst rozsáhlou, záslužnou a často objevnou práci českých vědců, kteří se zabývali slovenskou problematikou, ať to byl literární historik Albert Pražák, historik Václav Chaloupecký, lingvista Václav Vážný a řada dalších. Že jejich díla ideově vycházejí z čechoslovákismu, který pak byl vývojem překonán, je všeobecně známo, není to však důvodem, abychom jim upírali zásluhy, které ve svých oborech nepochybně mají. Nezapomeňme, že vycházeli nejen ze svého osobního přesvědčení, ale také z tehdy obecně přijatého a v ústavě zakotveného úzu.

Za jedinečný lze označit fakt, že rozsáhlé dílo profesora Karlovy univerzity Jiřího Polívky *Súpis slovenských rozprávok* (Martin, 5 svazků, 1923-1931) se stalo základním kamenem slovenské folkloristiky jako

vědní disciplíny, o jejíž další rozkvět se podstatnou měrou přičinil profesor Jiří Horák.

O popularizaci slovenských literárních děl mezi českými čtenáři se zasloužily tři přední pražské nakladatelské domy: Mazáč, Družstevní práce a Melantrich. Plně se na slovenskou beletrii zaměřilo nakladatelství Leopolda Mazáče s řadou zavedených edic, s knihkupectvím, přednáškovým sálem, výstavní síní a literárním měsíčníkem *Elán*, na jehož stránkách dostávali slovo nejen autoři slovenští, jimž patřil především, ale také osobnosti české literatury, jak dosvědčují rozhovory na slovenké téma s Karlem Čapkem a Jiřím Karáskem ze Lvovic.

Vůdčím duchem tohoto neoficiálního slovenského kulturního konzulátu ve středu Prahy (ve Spálené ulici, kde je dnes prodejna Mladé fronty), byl básník, publicista a redaktor Ján Smrek. U Mazáče vyšly ve dvacátých a třicátých letech 20. století stovky beletristických knih slovenských básníků a spisovatelů, soudobých i klasiků, rozumí se v originálu; do češtiny byli překládáni jen výjimečně.

Za prestižní záležitost považovala získávání rukopisných novinek slovenských autorů pražská Družstevní práce. Vydávala nejen romanopisce (Jégého, Urbana, Jilemnického, Zgurišku), ale ve výběrech i básníky. Jestliže se Mazáč svým odbytem zaměřoval na Slovensko, DP zdomácňovala slovenskou beletristiku mezi českými čtenáři, a to i svým časopisem vysoké úrovně *Panorama*. Největší úspěch zaznamenala Družstevní práce vydáním románu Milo Urbana *Živý bič*, který vyšel v letech 1929-1933 v DP čtyřikrát a vyvolal ohlas, jaký zde předtím žádná slovenská kniha neměla. Milo Urban se stal kmenovým autorem nakladatelství – vydal zde volné pokračování *Živého biče* nazvané *Hmly na úsvite* (1930) a podnětnou sumarizující úvahu *Česká literatura a Slováci* (1934). Jestliže v ní zdůraznil při zachování národní specifiky společnou kulturu a společnou tradici „bez ohledu na to, ako si ju budeme tvořit, či po česky, alebo po slovensky“, pak za diametrálně změněné situace o pět

let později, v prosinci 1938, v úvaze *Na dobrej ceste* požadoval „... my vo svojej slovenskej literatúre musíme vyjadrovať to, čo nás od Čechov delí, v čom sa odlišujeme, v čom sme iní“.

IV

Na citovaném výroku Mila Urbana nám může vadit dobově příznačná apodiktičnost, podstata jeho soudu však platí: právě na odlišnosti, lze říci zásadní odlišnosti od české literární tradice je založena prestiž poválečné slovenské literatury, která v obnovené Československé republice navzdory omezením totalitního režimu zažila po dočasném výkyvu schematismu období nebývalého rozkvětu, za něhož došlo k výměně žánrového prvenství v jejím kontextu: dosud tradičně všemocnou poezii vystřídala ambiciózní próza umělecky silné povstalecké generace, reprezentované jmény: Alfonz Bednár, Vladimír Mináč, Ladislav Mňačko, Peter Karvaš, Rudolf Jašík. Tito autoři spolu se starším Františkem Hečkem, Františkem Švantnerem a mladším Ladislavem Ťažkým tíhli k velké románové epice, která tehdy na české straně neměla obdobu, a připočteme-li k tomu fakt, že literárně vyjádřená kritika kultu osobnosti a bezpráví páchaného ve jménu komunistických idejí na nevinných a bezbranných lidech nabývala v knihách Ladislava Mňačka a Dominika Tatarky na stále větší rasanci, vyjde nám, že se v česko-slovenských souvislostech slovenská próza stala nejen rovnocenným, ale nejednou dokonce silnějším partnerem prózy domácí; týká se to tématu války a povstání (od Alfonze Bednára po Ladislava Ťažkého) i společenskokritických novel (Mňačko, Tatarka, Karvaš). Stačí připomenout masová česká vydání Mňačkových *Opožděných reportáží* a novely *Jak chutná moc* nebo ohlas Tatarkova *Démona souhlasu*.

Dobrou pověst slovenské prózy u nás posílila početná generace mladých, debutujících začátkem šedesátých let. Odmítli ideologizovat literaturu, vraceli ji do života a jí vraceli život. Přičinili se o to zejména

Jaroslava Blažková, Anton Hykisch, Peter Jaroš, Ján Johanides, Vincent Šikula, Rudolf Sloboda, Ladislav Ballek a další. V důsledku toho se v ohnisku českého zájmu ocitla sama slovenská literatura a největší pražská nakladatelství jí začala od poloviny padesátých let věnovat soustavnou pozornost; především dvě ústřední, Odeon a Československý spisovatel, ale také další – Mladá fronta, Naše vojsko, Melantrich, Vyšehrad, Práce. Rozumí se formou překladů do češtiny. Tento úzus se stal samozřejmostí.

Školou, dílnou i vizitkou české slovakistiky byla *Slovenská knihovna* nakladatelství Odeon, řízená Karolem Rosenbaumem a redigovaná Vladimírem Rešem. Třicet svazků této edice obsáhlo v letech 1956-1968 celý zlatý fond slovenské literatury. Její pokračování, desetisvazková *Nová řada* ji doplnila reprezentativními díly novějšího data. Edičního partnera měl Odeon v Československém spisovateli, jehož zásluhou u nás zdomácněly desítky knih moderních a současných slovenských spisovatelů. Od roku 1982 patřila mezi nejvýznamnější edice nakladatelství *Slovenská knihovna*, řízená Hanou Müllerovou; za deset let v ní vyšlo pětatřicet svazků předních slovenských spisovatelů a básníků.

Vzestupnou vývojovou křivku zaznamenal po stránce hodnotové český překlad slovenské prózy i poezie – od převodů vedených láskou a dobrou vůlí k tvůrčím překladům vysoce náročných textů současných i klasických. Prestiž české slovakistiky posílilo, když se překladů slovenské poezie ujali přední čeští básníci – Vladimír Holan přebásnil Janka Krále, František Hrubín Štefana Žáryho, Vilém Závada Jána Kostru. Laťku při překládání klasických skladeb slovenské poezie (Hviezdoslava, Sládkoviče) zvedla do úctyhodné výšky Jiřina Kintnerová, nevšední invenci při překladech soudobých prozaiků (např. L. Ťažkého) osvedčil její manžel Vladimír Reis. Jejich společný překlad slovesně mimořádně náročných povídek Milky Zimkové *Pásla koně na betoně* (1989) lze považovat za kulminační bod českého překladu ze slovenštiny celého minulého století.

Tento fakt zůstal bohužel ve víru převratných celospolečenských událostí nepovšimnut.

K úspěchům české literárněvědně orientované slovakistiky patří dvě knižní monografie: Kultivovaný kritik a znalec slovenské literatury Jaroslav Janů podrobil v knize *František Hečko* (1967) hloubkovým sondám celé spisovatelovo dílo. Docent Ludvík Patera shromáždil v rozsáhlé knize *Alexander Matuška* (1985) všechno, co se týká života, díla a odkazu tohoto nejpřísnějšího slovenského kritika šaldovského typu. Tyto práce nemají slovenské protějšky, takže fungují jako výchozí i v slovenských souvislostech.

Celkově lze říci, že během čtyř desetiletí (do konce osmdesátých let) se české publikum sžilo se slovenskou literaturou – zejména prostřednictvím překladů – jako nikdy předtím. Jistěže stát československou sounáležitost potřeboval a podporoval, dokonce velmi štědře, ale věc se mu jaksi vymkla z ruky tím, že se z literatury stal v různé míře a s různým zaměřením společenskokritický fenomen, suplující to, co nebyla schopna za totality dělat publicistika politická, která prakticky neexistovala. Tedy z obojího důvodu, pro své estetické kvality i politické a morální ostrí, měla slovenská literatura u nás vysoký kurs, cítila se jako naše společná.

V české literatuře neustaly ani přímé slovenské inspirace, i když jejich intenzita proti předchozím obdobím podstatně zeslábla a množství prořídlo. Česká poezie věrná své tradiční lásce k slovenskému folklóru se k němu nadále upřímně hlásila citacemi, parafrázemi, i přebíráním intonace, především v baladickém žánru. Virtuozitu v tomto ohledu prokázal Josef Kainar, žensky jemnou citlivost pro lidské tragédie za povstání Jarmila Urbánková.

Došlo i k sarkastické metamorfóze tradice: nejsvráznější slovenská folklórní látka, jánošíkovská, lákající svou baladičností české spisovatele několika generací (Pokorného, Jirásky, Jiránka, Mahena) byla v naší próze

šedesátých let minulého století pojata s opačnými významovými akcenty než dosud. Prozaik pronikavě satirického založení Karel Michal jí dal podobu drastické tragifrašky, v níž se důvěřivý mládenec stává obětí zbabělé proradnosti místních autorit.

Michalova povídka *Rapsodie* se sugestivním koloritem slovenských dialogů vyšla v červnu roku 1968 v měsíčníku *Plamen*, knižně po autorově odchodu do emigrace v cyklu originálních povídkových grotesek *Rodný kraj* (1977 v Kolíně nad Rýnem), u nás v posmrtném *Souboru díla Karla Michala* (2001).

Svým způsobem zajímavá je básnická antologie *Společným hlasem*, kterou na téma vzájemných inspirací připravil a vydal roku 1958 Karol Rosenbaum; obsahuje verše moderních a tehdejších českých básníků o Slovensku a slovenských na česká témata. Vedle obecně známých a uznaných hodnot obsahuje mnoho dobově zveršovaného ideologického balastu, který dnes vyvolá nejspíš úsměv. Bohudík zde nechybí ani svědectví, že i tehdy básník všemu navzdory dovedl vidět, myslet a cítit po svém. To je případ Šiktancovy *Písničky o Dunaji*, z níž vnímáte náladu lyrického subjektu, slyšíte šplouchat vlny řeky a cítíte vůni její vody.

Mohl by následovat výčet českých prozaických děl se slovenskou tematikou druhé poloviny minulého století, sotva by však do celku obrazu, který sledujeme, vnesl něco kvalitativně nového. Úctyhodné kvantum zajímavé faktografie ze soužití Slováků a Čechů v Bratislavě i na širší slovenské scéně v polovině třicátých let 20. století shromáždil pamětník a znalec Slovenska Josef Sekera ve svém rozsáhlém románovém díle *Červený dolomán* (1962), fabulačně příliš košatém a přelidněným. Naopak do mikrosvěta bezelstného dítěte přírody promítá pohromy i naděje poválečného období v zapadlém koutě Slovenska Ladislav Fuks ve svém románu *Pasáček z doliny* (1977). Ladislav Fuks, mistr analytických portrétů komplikovaných hrdinů, procházejících nejsložitějšími životními labyrinty, se zde vydal opačným směrem, k baladičnosti, tradičně

přitažlivé pro české vypravěče slovenských příběhů. Sotva však jde o víc než o extempore autora, který těžištěm svého díla směřoval úplně jinam.

V

Poslední dějství vývojové řady, kterou sledujeme, má dvojí začátek: vítězství demokracie nad totalitou v listopadu 1989 a rozdělení společného státu (1. ledna 1993). Dějství probíhá, a protože chybí potřebný časový odstup i poznání v plné šíři, omezíme se na několik glos. Mezidobí mezi oběma začátky a zejména otázky proč a za jakých okolností politikové uskutečnili rozdělení, jsou jistě zajímavé, ale patří politologii a vlastně už i historii. Protože naše antologie chce zůstat důsledně na půdě literatury, dává v otázce komplikujících se vzájemných vztahů slovo renomovanému spisovateli Ludvíku Vaculíkovi, jehož kontroverzní úvaha *Naše slovenská otázka* (1990) hnula myslí všech, kdo tehdy česko-slovenské téma bytostně prožívali.

Literatura vítězstvím demokracie získala: nabyla ničím neomezovanou svobodu a zbavila se role morálněpolitické opozice totalitního režimu – v právním státě roli opozice plní parlament a nezávislá publicistika. Na druhé straně tím, že literatura přestala suplovat něco, co jí tak docela nepatřilo, ale bylo nesmírně důležité, přestala být pro mnohé směrodatným činitelem, autoritou, a z okřídleného pojmu, že je „svědomím národa“, se stal mýtus patřící minulosti. Jistě k tomu přispěla okolnost, že literatura neuznává žádné zábrany a že se zkomercializovala. Za nových okolností hledá svou totožnost tváří v tvář všemocnému trhu, vševládné televizi, za poklesu obecného vkusu, s vědomím vlastní křehké výlučnosti, ale také nezastupitelnosti. To vše se promítá i do relací mezi slovenskou a českou literaturou.

S rozpadem společného státu, který podporoval vše, co přispívalo k vědomí a posílení československé sounáležitosti, vyschl i pramen,

z něhož byla dotována. Dnes z toho zbyla jen opatrně formulovaná vyjádření politických reprezentací obou republik o nadstandardnosti vzájemných vztahů, o konkrétně se musejí postarat nižší složky. A ty se skutečně starají.

Popularizaci slovenské literatury, umění a kultury u nás se soustavně věnuje Slovenský institut v Praze, což je oficiální orgán Slovenské republiky, dále zdejší občanská sdružení slovenské menšiny a iniciativní jednotlivci – v literární sféře především spisovatelé, publicisté a nakladatelé.

Z občanských sdružení má nejdelší a nejbohatší tradici Klub slovenské kultury, který působil už za federace, tehdy v rámci Pražského kulturního střediska, léta sídlil ve svého času famózním Domě slovenské kultury v Purkyňově ulici a zejména pod vedením dr. Vojtecha Čelka vykonal svou všestrannou činnost (společenskými večery, představením předních osobností slovenského uměleckého světa, výstavami atd.) pro zdomácnění slovenské kultury u nás obrovský kus práce; představu o tom umožňuje sborník *V bratskej dôvere s podtitulem Dvadsaťpäť rokov vzájomnosti českej a slovenskej kultúry v Prahe v rokoch 1969-1993* (1994).

V měsíčníku *Slovenské listy* (později jen *Listy*), vydávaném pod patronací Klubu slovenské kultury v Praze, vycházela od roku 1995 pět let samostatná literární příloha *Elán*, řízená Ludvíkem Paterou, navazující názvem i duchem na to, o čem se v Praze třicátých let snažil stejnojmenný časopis Jána Smreka. Tento *Elán* redivivus reagoval v náznakové zkratce na dění v dnešní slovenské literatuře i na její živé tradice. S odchodem onemocnělého L. Pateru příloha zanikla a prakticky tutéž funkci plní v posledních letech cílevědomě *Literárne dotyky* – příloha měsíčníku *Slovenské dotyky*, jež vydává Slovensko-český klub. Právě toto nejmladší z občanských sdružení slovenské menšiny u nás (založené roku 1996), vykonává z nich nejširší a nejintenzivnější činnost zaměřenou na

popularizaci slovenské kultury a slovensko-českých vztahů, a to nejen na stránkách časopisu a v širokém spektru různých kulturněspolečenských akcí, ale také v internetovém magazínu a zejména v bohatém programu edičním, v němž výrazně převažují práce literární. A jsou mezi nimi i tituly tak významné jako *Čítanka moderní slovenské literatury pro střední školy* (2003).

S pražským Slovensko-českým klubem úzce souvisí Slovenský literární klub v České republice, z jehož iniciativy vychází od podzimu 2004 čtvrtletník *Zrkadlenie – Zrcadlení*, řízený redakčním kruhem slovenských i českých spisovatelů. Smyslem periodika je podpořit dialog mezi slovenskou a českou literaturou. Podvojný název avizuje nejen příspěvky v obou jazycích, ale především snahu porozumět v tomto dialogu sami sobě. Žánrovou pestrost vyvažuje vždy problémově celistvé těžiště, například sumarizace prvního decenia činnosti Kabinetu slovakistiky na Karlově univerzitě (č. 1, 2005). Bude-li mít tato revue dost sil vytvořit kontinuitu a tradici, může kontext mezi oběma literaturami oživit a časem i posílit. Že je něco takového možné, ukázal před půl stoletím za společného státu v českém prostředí měsíčník *Plamen*. Nový čtvrtletník má v nových podmínkách ambice širší: *zrcadlit* v jednom obraze podobu obou partnerů.

Dominující složkou předchozího období recepce slovenské literatury u nás, překladem beletristických titulů, otrásla změna režimů tak, že překládání na nějakou dobu ztratilo dech. V roce 1990 tři přední pražské nakladatelské domy vypustily ne z plánu, ale přímo z výrobního procesu excelentní slovenské tituly – přeložené, vysazené, vykorigované a v jednom případě titul imprimovaný: Odeon tak zabil román J. C. Hronského *Písař Gráč*, který by byl dělal čest *Světové četbě*, Melantrich smetl ze stolu výbor povídek Rudolfa Slobody, Československý spisovatel odstřelil novelistický triptych Andreje Chudoby a pak novelistický cyklus Ladislava Ťažkého. Protesty ani argumenty nic nez mohly – kamenné nakladatelské domy zkameněly ve snaze ušetřit stůj co stůj, ve

skutečnosti však těmito odpisy prodělaly, finančně a hlavně morálně. Rozumně se zachovala jen Mladá fronta vydáním Johanidesových *Slonů v Mauthausenu* a Naše vojsko Ballekovým *Lesním divadlem*. Pak se zdálo, že se zájem čtenářského publika přesouvá do oblasti literatury odborné. Potvrzovalo to české vydání úhrnných a fundovaných *Dějin Slovenska* historika Dušana Kováče (1998) v renomované edici *Dějiny států* v Nakladatelství Lidových novin. Nakladatel Ivo Železný vydal v rámci svých sympatií k slovenské vědě a literatuře dvě významné knihy o teoretických i praktických otázkách: vtípem jiskřící eseje Blahoslava Hečka *Dobrodružství překladu* (2000) a přepracovanou verzi problémové, analyticky zaměřené knihy Jána Vilikovského *Překlad jako tvorba* (2002).

Literárněvědnou sféru obohatily ještě předtím dvě důležité práce kolektivní: studijní antologie *Kontext české a slovenské literatury* (1997), sestavená Ludvíkem Paterou a Rudolfem Chmelem, a *Příspěvky k dějinám slovakistiky na FFUK* (1998, autoři: L. Patera, M. Tomčík, R. Chmel, O. Schulzová, J. Mlynárik). Jde o publikace Kabinetu slovakistiky, založeného spolu se studijním oborem slovakistika na Filozofické fakultě Karlovy univerzity (1994), čímž se plně emancipovala slovenská literatura, přednášená do té doby v rámci bohemistiky.

I překlad slovenské beletrie se vzpamatoval, a to nejen v podobě čtenářsky vděčných titulů, např. fejetonů Júlia Satinského *Moji milí Slováci* (1992) nebo románové grotesky Antona Baláže *Tábor padlých žen* (1998) o socialistické převýchově bratislavských prostitutek; nejnověji ožívají snahy představovat v přeložené podobě novinky slovenské prózy: po knize experimentujících postmoderních povídek předního prozaika nejmladší vlny Michala Hvoreckého *Lovci & sběrači* (2003) vychází (dokonce v nezvykle vysokém nákladu) lyrický román básníka a esejisty Juraje Kuniaka *Nadmořská výška 23 let* (2004) o citové a intelektuální sebevýchově, jejíž významnou komponentu představuje pražské prostředí.

Zatím poslední, ostře profilovaný titul přeložené slovenské beletristiky představuje antologie *14 ostrých* (s vazbou, která na první pohled upoutá), zařazená jako *Slovenská čítanka* do řady Gutenbergových čítanek ze současných světových literatur (Praha 2005). Už její ediční zařazení je výmluvné. Z mladší vlny slovenské postmoderny, u nás velmi málo známé, prezentuje spisovatele oponující tradicionalismu vším, od krajního novátorství po krajní excesy. I to je neodmyslitelná součást literárního dneška a stojí za pozornost. Průvodní texty editora, bratislavského literárního kritika Kornela Földváriho, jiskří vtipem, naproti tomu česká podoba povídek a novel zařazených autorů působí dojmem šedivých převodů.

České překládání slovenské poezie se dosud zaměřovalo hlavně na výběry z tvorby jednotlivých básníků. Z této linie programově vybočuje a o syntézu sui generis se snaží „subjektivní antologie moderní slovenské poezie“, jak zní podtitul knihy *Blýskání nad Tatrou*, kterou sestavil, přeložil, úvodem a medailonky zařazených autorů opatřil historik Martin Kučera a vydalo nakladatelství Arista v Praze (2002). Pro poznání moderního slovenského básnictví u nás vykoná jistě mnoho užitečného, navíc je to svým vzhledem sličná kniha, k čemuž podstatně přispívají použité grafické listy Oresta Dubaye, zároveň však jako každý široce založený výbor vyvolá řadu polemických námitek, počínaje tradicionalistickým názvem, který odporuje modernosti, přes rozbíhavou koncepci, nadsazené akcenty a naopak citelné mezery ve výběru i výkladu, a konče způsobem překladu. Snaha obsáhnout panoráma úhrnným pohledem si zaslouží uznání, úroveň překladu však ve srovnání s tím, čeho bylo v tomto ohledu dosaženo již dřív, citelně poklesla. Něco podobného platí o Kučerově „antologii slovenské protiválečné poezie k 60. výročí SNP“, jak zní podtitul knihy *„Mor ho!“* (Arista Praha 2004), uspořádané s úctyhodným rozhledem i pílí (včetně doslovu a medailonů čítá téměř 450 stran). Kdyby toto úhrnné básnické svědectví slovenského odhodlání a heroismu, pořízené českým editorem, vyšlo v jazyce originálu,

mohl to být ediční čin programově česko-slovenský, eminentně důležitý zejména pro slovenskou stranu. Padla-li volba na překlad, měl být svěřen renomovaným českým překladatelům slovenské poezie, aby pokračovala tradice tvůrčího překladu, zdomácnělá u nás před půl stoletím Jiřinou Kintnerovou.

I sama slovenská životní realita zůstává pro českého spisovatele inspirativní, jak vyplývá ze slovensky napsané novely Egona Bondyho *Epizóda '96*, evokující v působivých sekvencích fantaskní svět starého Prešporka i realitu současné Bratislavy. Bondyho trvalé zakotvení v Bratislavě je zatím posledním personálním přechodem mezi oběma literaturami i zdomácněním českého intelektuála v slovenském prostředí; obojí má v česko-slovenských relacích starou tradici.

A pak je tu ještě množství různě propojených vztahů a souvislostí, přátelství a známostí, rozmanitých kulturních, literárních a společenských akcí, které v úhrnu vytvářejí dobové klima; mnohé z toho registrují noviny a časopisy, ale ty jak známo stárnou a zapadají prachem, mnohé se postupem času vytrácí z paměti jednotlivců i společnosti. Aby to jemné a pomíjivé předitivo zůstalo zachováno, píší se paměti a vzpomínky; mnohdy řeknou o zvolené době, lidech a událostech víc a zajímavějším způsobem než učená pojednání. V naší antologii to platí o úryvku z hereckých memoárů Jana Pivce, který svými jevištními rolemi patřil k tvůrcům družné československé spolupráce na první profesionální slovenské scéně v Bratislavě; jeho vzpomínky je radost číst, jsou příkladně optimistické. Ambiciózní levicové křídlo slovenské literární společnosti dvacátých a začátku třicátých let našlo po dlouhém časovém odstupu svého fundovaného pamětníka v publicistovi Josefu Rybákovi. K jeho přednostem patří schopnost nadhledu, kterou v knize *Kouzelný proutek* osvědčuje jako vypravěč i jako autor temperamentních průvodních črt.

Pro epilog naší antologie by se stěží našel vhodnější autor než Vladimír Justl, teoretik a praktik širokého zájmového i profesionálního

spektra, schopný integrovat spoustu vlastních myšlenek, zkušeností, poznatků a zážitků posledních desetiletí v jednolité vypravěčsko-úvahový proud, nesený dynamikou autorské osobnosti. Prostou výzvu závěru Justlova textu „dělat pro věc něco všednodenního, a tedy samozřejmého“ bychom si měli zapamatovat a řídit se jí.

VI

Slovenské inspirace zanechaly výraznou stopu také v českém výtvarném umění, a pokud v tomto ohledu sledovalo podobný směr a cíl jako literatura, zaslouží si naši pozornost, počínaje klasikem českého malířství Josefem Mánesem, který se v tvůrčím obdivu k slovenskému lidovému svérázu shoduje s Boženou Němcovou. Je příznačné, že Mánes, autor obálky k spisovatelčiným *Slovenským pohádkám a pověstem*, promítl do výjevu vyprávění pohádek podobné lyrické kouzlo, jaké cítíme z textů Boženy Němcové.

Za malířský protějšek Heydukovy oslavy i obrany Slovenska můžeme považovat žánrové výjevy ze slovenského lidového života od romantizujícího tradicionalisty Jaroslava Věšína, který se svého času těšil podobné oblibě národně uvědomělých Slováků jako Heyduk. Když roku 1887 uspořádal v Martině soukromou výstavu svých obrazů na slovenské téma, byl prohlášen čestným Slovákem a oslavován básněmi.

O dvacet let později vystoupil se zdrcujícím odsudkem českých malířů slovenského národopisného lyrismu básník, výtvarník a kritik Moderní revue Karel Hlaváček v článku, týkajícím se souborné výstavy Vítězslava Maška: „Od jistých dob se dělá u nás se Slovačí humbug, zcela sprostý a vyložený humbug. A malíři, kteří nám nosí z taterských stolic své barevné mazanice, jsou nestoudní lháři. Poněvadž jejich mazaniny sugerují lživý dojem, že je-li dnes ještě nějaká Arkadie, musí býti na Slovensku...“

K ryzím hodnotám slovenského písňového folkloru tíhla tradičně jak česká literatura, tak výtvarné umění. S texty i melodikou slovenských písní se doslova sžil mistr kreslířského umění Mikoláš Aleš.

Na Detvu jezdilo malovat na samém začátku 20. století několik českých malířů (Ludvík Strimpl, Otakar Vaňáč, Emil Pacovský, Miloš Jiránek), takže se hovoří o české malířské kolonii na Detvě. Pacovský a Jiránek také psali. Pacovský je kromě jiného autorem pozoruhodné úvahy o příčinách přitažlivosti Slovenska pro mladé české intelektuály. Jiránek se s řadou námětů, které ho zaujaly, vyrovnával obojím způsobem, jako malíř i esejista. Týká se to jak *Zbojníků*, tak naší prózy *Morálka z kovárny*, která má výtvarný protějšek v lavírované kresbě *Detvanská kovárna*. V Mahenově Janošíkovi spatřoval Jiránek dovršení svých vlastních zbojnických námětů, a tak byl pro něho výtvarný doprovod knižního vydání Mahenova *Janošíka* samozřejmostí.

Řada románů Aloise Jiráska, mezi nimi i *Bratrstvo*, našla optimálního ilustrátora v Adolfu Kašparovi, jemuž dokonale vyhovovala epická šíře, dramatický náboj i historizující ornamentika autorova vypravěčského umění.

Z českých grafiků osobitost slovenské krajiny a venkovského lidu trvale upoutávala Ferdiše Dušu. „Fanatik černého a bílého řemesla“ vycházel z kontrastu černého Ostravska a bílého Slovenska, které zpodobil v rozsáhlých cyklech dřevorytů (*Tatry, Bílé Slovensko, Dolu Váhom*). Proti výbušně expresivnímu Dušovi spojuje se v dřevorytech slovenských hradů a měst Karla Vika realistický ráz obrazu se zřetelným romantickým fluidem lokality. K srovnání se nabízí týž námět, Strečno, v dvojím podání: baladickém u Duši, realisticko-romantickém u Vika.

V Martině učil za první republiky kreslení na gymnáziu Jaroslav Vodrážka, umělec mnohostranných zájmů. Jako ilustrátor časopisu pro děti *Slniečko* spolupracoval s jeho redaktorem, spisovatelem J. C. Hronským. Vodrážkovým životním tématem bylo slovenské zbojnictví.

K poznání dobového ovzduší a měnících se lokalit přispívají energicky konturované črty, doprovázející vzpomínky kritika, publicisty a karikaturisty Josefa Rybáka. Svůj půvab mají i autorské ilustrace textu, stylizované do naivistického projevu, jímž ve svých cestopisech proslul Karel Čapek. V našich souvislostech to připomíná autorův fejeton *Orava*.

Slovenské téma v českém malířství, kresbě, grafice i sochařství, téma frekventované a mnohostranné, patří dějinám umění. Naše poznámky a obrazová příloha chtějí pouze naznačit, jak může literaturu podpořit výtvarný doprovod nebo protějšek.

Stanislava Kučerová

Pravda a dohady o původu Boženy Němcové

Byli jsme v kvintě, když náš češtinář zavedl mluvní cvičení jako aktivní metodu literární výchovy. Postupně, v jednu určenou hodinu týdně, se měli žáci vystřídat na stupínku, každý týden jeden se svým osobně zvoleným tématem. Měl o něm hovořit asi 10 minut. Přihlásila jsem se tehdy s tématem „Život a dílo Boženy Němcové“. Měla jsem od Vánoc krásně vypravenou monografii o naší národní spisovatelce od F. Kubky a M. Novotného z r. 1941. Dostala jsem ji pod stromeček. Kniha velkého formátu a s bohatým obrazovým materiálem, s portréty osob, kresbami a malbami krajin, fotografiemi literárních děl a časopisů. Stačilo se jen dívat a popisovat obrázky. Listujeme-li knihou, dějiště se rychle mění. Můžeme sledovat prarodiče Boženy Němcové, kteří jsou na (marném) útěku před vojenskými verbíři a před válkou samou. Rodiče také nevstupují do společného života bez nesnází. Výjimkou je dětství budoucí spisovatelky v Ratibořicích. Dětství požehnané čtyřletou přítomností milované babičky. Celoživotní zdroj nezapomenutelně krásných vzpomínek. Pak sňatek. Nezdařené manželství. Literární a vlastenecká činnost. Služebně a finančně pronásledovaný manžel, přechasto pro své přesvědčení za trest překládaný. Neuvěřitelně časté stěhování z místa na místo. Starosti s dětmi. Přesmutná smrt syna. Léčebné pobyty v lázních. Marné existenční naděje. Strastiplná životní cesta až k smutnému konci v nouzi a bídě.

V knize jsou i podobizny mužů, s kterými naši spisovatelku spojovalo víc než jen přátelství a literatura. Ale tento úsek můj zájem tehdy nevzbudil. Bylo to zřejmě mimo můj duševní obzor. Dnes bych se odvolala na F. X. Šaldu a odmítla bych informace o nejsoukromějším životě spisovatelky jen pro „ukájení zvědavosti širokého obecnstva“. Spolu s ním bych podtrhla

význam spisovatelčina vnitřního života. Její sensibility, výběru podnětů, jejích citů, tužeb, snů, přání, doufání i vzpomínek. Zdůraznila bych její velký entusiasmus, velkou víru, velkou touhu, hoře i vášeň, a nade vše velikou, něhyplnou lásku. "Krásným sladkým paradoxem s rozkošnou tvrdošíjností opravdu básnickou a všemu navzdory soudilo její srdce jako Shelley: Když Zima přichází, což může být Jaro daleko za ní?" Tak uzavírá F. X. Šalda svůj medailon první české spisovatelky.

Neznala jsem tehdy ještě Šaldovu studii z r. 1911. Co mě však uchvátilo, byla niterná stránka, duše díla spisovatelky, které patřilo moje mluvní cvičení. Vyjádřovala ji věta, kterou jsem se zápletem ve svém proslovu citovala: „Hvězdy tichých večerů házely požáry do dívčina srdce“. Tu větu mi spolužáci s převahou své mužské racionality shovívavě přešli. Ta věta však byla pro mne znamením erbovním. „Hvězdy tichých večerů házely požáry do dívčina srdce. Babiččiny pohádky, které vlídnou hudbou unášely toto srdce do světa míru a lásky. Příroda, o které babička tolik milého a poučného vyprávěla. Svět vznešené kněžny, který mocnými dojmy zaléhal do romantických představ štolbovy dcery. Šílená Viktorka na jezu. Zpívání na kůru ve skalickém kostele. Zimní večery a něžné probuzení velikonočního jara, takový byl ráj jejího dětství, na jehož prahu, žehnajíc dychtivému dítěti, stála Babička, symbol lidskosti.“

Snad jsem tehdy připomněla běžně uváděná spisovatelčina životopisná data. Možná, že jsem je vynechala. Asi se mi tehdy nezdála nijak důležitá.

Časem se však objevili pisatelé, kteří zpochybnili jejich správnost a ironizovali setrvačnost autorů literárních učebnic a slovníků. Ti se podle nich stereotypně drželi dat, uvedených prvním životopiscem Boženy Němcové, kterým byl Václav Tille. (Tilleho monografie o BN r. 1911, 9.vyd. 1947).

Ale budme spravedliví. Historikové literatury si je nevymysleli. Marie Gebauerová napsala r. 1920: „V Zemském muzeu je uchováno mnoho dopisů Boženy Němcové. Mezi nimi je i lístek, psaný její rukou:

„Božena Němcová, rozená Panklová, narodila se ve Vídni dne 5ho února 1820. Roku 1821 přistěhovali se rodiče její do Ratibořic na panství Náchodské v Čechách, a tam byla vychována.

Roku 1837 provdala se za Josefa Němce, komisaře c.k. finanční stráže. Když se roku 1842 její manžel do Prahy dostal, seznámila se tam s několika horlivými vlastenci a vlastenkami a měla příležitost seznati českou literaturu. Od té doby přilnula celou duší ke straně národní.“

Jak zřejmo, je to sama autorka, která zavedla svá životopisná data do dějin české literatury. Data ovšem nejsou úplná. Někteří badatelé se je proto pokusili doplnit studiem archivních materiálů. Avšak ani jejich pátrání nebylo úplné. Dnes víme, že „Babička“, klasické dílo české literatury, je i pravda i báseň o autorčině životě. Nejstarší badatelé však zanedbali možnost přebásnění skutečnosti a předpokládali, že text je do detailu spolehlivě pravdivý. První omyl způsobila hned první věta naší milované knížky. Zní: „Babička měla syna a dvě dcery.“ A tak když se v matričním archivu v Kladsku, odkud babička (Magdalena Novotná) s dětmi před blížícím se vojskem r.1807 uprchla (samozřejmě bez dokladů), našlo jedno chlapecké a dvě dívčí jména, pátrání skončilo. Za matku Barunky byla následkem toho pokládána Johana Barbora Terezie, narozená jako pohrobek po smrti svého otce (Jiřího Novotného) r. 1805. Ve skutečnosti to byla Barunčina teta. Jako údajná matka byla v době narození dcery (1820) nezletilá, teprve patnáctiletá. Odtud se odvinula řada mylných konstrukcí. Ona prý např. předstírala, že je o řadu let starší, byla to tedy „klamárka“.

K Barunce neměla dost mateřské lásky. Pro mateřství nebyla prý totiž svým věkem dost zralá.(Kritiky byl ušetřen kupodivu poctivec Pankl. Nikdo mu nevytkl, že si „začal“ s nedospělou dívčinou.) Omyl o nezletilé matce BN přežíval od r. 1912 (uveřejněn ve sborníku o genealogických výzkumech) celá desetiletí. Ještě Václav Černý v „Knížce o Babičce“ z r. 1963 zná sice mnohé o prarodičích BN, její pravou matku však nezná. Až

nové výzkumy v 70. letech minulého století na farách v Kladsku a ve Vídni vedly dík A. Irmannovi a R. Rejchrtovi k nápravě. Matka Boženy Němcové byla konečně určena jinak a správně. Postupně byly v matrice v Kladsku nalezeny ne tři, ale sedm dětí manželů Novotných: Karel Kašpar (1794), Marie Magdalena Terezie (1797) - pravá matka Barunčina, Jan Josef Emanuel (1799), Josef Antonín Ignác (1801), Johana Magdalena Františka (1803), Emanuel Kristián Josef (1804) a Johana Barbora Terezie (1805), Barunčina teta.

Identita čtyř dětí, které se dožily dospělého věku, je potvrzena i tzv. „superprotokolem“ o smrti Marie Magdaleny Novotné (Barunčiny milované babičky) ve Vídni 27. 3. 1841. Její děti: Kašpar Novotný (1794) nádeník v Ratibořicích, Josef Novotný (1801) kočí ve Vídni, Terezie Panklová (1797) služebná v Ratibořicích (+1863 v Zaháni), Johana Fraentlová (1805) slanečkářka ve Vídni (+1855). I ten „superprotokol“ ukazuje, jak velice se může básnický obraz konce babiččiny životní pouti lišit od skutečnosti.

Kromě seriózních výzkumů o původu Boženy Němcové objevilo se nedávno také mnoho staronových výmyslů, dohadů a senzacechtivých zpráv, vedených snahou učinit z naší národní a lidové spisovatelky „odložené hraběcí dítě“, zcela podle vkusu autorek „červené knihovny“. Jejich motivem je dlouhodobě tradovaná idea, že „původ spisovatelky tak skvělého nadání není daleko od kněžny dobrodějky.“ První dohad, že je Barunka dcerou samotné „paní kněžny“ z ratibořického zámku a jednoho z jejích důvěrných přátel, knížete Metternicha, padl. Ukázalo se, že po nelegitimním mateřství v dívčím věku paní kněžna už děti mít nemohla. Pak tedy padala v úvahu její mladší sestra, Dorothea Talleyrandová. Vědělo se o jejích mimomanželských vztazích a potvrdilo se, že její románek s hrabětem Clam Martinicem skutečně nezůstal bez následků. Jejich holčička přišla na svět tajně, ve Francii, dostalo se jí šlechtické „charity“ a blahobytný život opustila v pozeňnaném věku 89 let. Zřejmě to tedy nebyla Božena Němcová. (M. Ivanov, Zahrada života paní Betty. Praha 1992).

Ale stoupenci kryptogenetických spekulací se s paní Dorotheou nechtějí rozloučit. Rádi opakují pozoruhodný argument, který jim nevědomky svého času poskytl Václav Čeněk Bendl. O 13 let mladší student (později teolog a literát), obdivoval BN a občas jí pomáhal při korekturách. Tento „Vašek“ nebo „Bendlík“, jak ho jmenuje v dopisech synovi, sepsal jednoho dne pro Němcovou nějaké informace od nakladatele a pro tiskárnu a vložil je do obálky, kterou opatřil adresou „Velevážená Dorothea Němcová“. Podle kryptogenetiků je to jasná zpráva o utajovaném poutu adresátky s urozenou vrchností, křestním jménem tady prozrazeném. Krkolomné vysvětlení. Nabízí se prostší a smysluplnější. V adrese se nepřipomínala aristokratka Dorothea Talleyrandová, údajná tajená matka BN, ale prostá hrdinka Goethova básnického dílka „Hermann und Dorothea“. Vždyť Goethe tehdy přirozeně patřil k lektuře zájemců o literaturu. Lze se domnívat, že v tom jméně je předně poklona adresátce, že je také taková pozitivní, rozhodná a činorodá bytost jako hrdinka Goethova příběhu. A je to zároveň připomínka hrdinčina ctitele, který si netroufá vyznat se jí ze svých citů. Neznamená ta adresa tedy tichou prosbu, „nepřekonatelná Dorotko, nemůžeš shlédnout vlídně na svého Heřmánka“?

Božena Němcová věděla o svém „nelegitimním“ původu a o dodatečné svatbě svých rodičů, která byla „neveselá“. Věděla, že není za daných společenských mravů těžšího provinění, než přivede-li svobodné děvče na svět nemanželské dítě. Odsuzuje to dívku i dítě k životu v hanbě a opovržení. Odtud se odvinula nejedna tragédie. Dívky umíraly na následky neodborných zákroků, páchaly sebevraždy, odkládaly nebo usmrcovaly novorozence. Historická paměť i dobová literatura je podobných příběhů plná. Sama Němcová se k tomu tématu vrací, např. v povídkách „Sestry“, „Baruška“ a v „Babičce“ osudem Viktorčiným.

Nedovedu si představit, že by Terežka svolila dobrovolně a (prý?)za úplatu vzít si cizí dítě za vlastní jako svobodná matka, a ne až po svatbě, jak předpokládají kryptogenetikové. Proč by přijímala odium „padlé ženy“, když by tomu přece vrchnost svými manipulacemi mohla předejít, kdyby jí

na převzetí dítěte do péče služebnice skutečně záleželo? A proč by urozené dítě bylo svěřeno štolbovi a nestalo se další schovankou paní kněžny jako komtesa Hortensie a tři další dívky nelegitimního původu?

Barunčina matka se nikdy netěšila přízni literárních historiků. Nikdy neuvažovali o možných povahových rysech, o dobovém pojetí role rodičů, o tom, že se u Panklů rodičovské role rozdělily na roli každodenní matky, s ustavičnými starostmi a prací doma i na zámku, a na roli svátečního otce, který přijížděl jen občas a přinášel vůni dalek, neobvyklé zážitky a dojmy, a třeba i dárečky z cest. Barunčiny vzpomínky na přísnost matky a laskavost otce připsali jednoznačně na vrub nežádoucího mateřství. Zpočátku to byla nezletilost, citová nezralost, pak připomínka poklesku. Pro kryptogenetiky je to důkaz o tom, že pravá matka Barunky je knížecího rodu a že Tereška je ve skutečnosti – macecha. Tereška prý nejevila o svou dceru zájem. Poslední kontakt měly prý spolu v Červeném Kostelci (nebo v Josefově?), když matka přijela z Ratibořic nahonem urovnat nějaké neshody mezi dcerou a zetěm v nedávno uzavřeném manželství. Není to pravda. Skutečnost je taková, že se vzájemné návštěvy matky s dcerou krátce na to daly uskutečnit jen s obtížemi. Když totiž paní kněžna v Ratibořicích zemřela, přenesla její dědička, mladší sestra Dorothea, své sídlo do Zaháně ve Slezsku. Část služebnictva, včetně manželů Panklových a jejich dětí, se tam přestěhovala rovněž. Cesta tam byla dlouhá, namáhavá a drahá. Je doloženo, že BN byla v Zaháni dvakrát, když byl její otec nemocen, a že jí matka poskytla příspěvek na cestu.

S důvěrou k matce posílá později syna Karla, aby se v Zaháni učil zahradníkem. Mohl by jít i jinam, ale kde jinde by měl takový dohled, jako u babičky? píše BN a klade synovi na srdce, jak se má k babičce chovat. Synovi do Zaháně píše česky, matce německy. Plánuje také rodinné setkání, až pojedou vrchnost (se služebnictvem) ze Zaháně do Čech.

Dochovaná korespondence ukazuje, že rodinné vztahy jsou udržovány s úctou a láskou. Jediný důvod, proč nebyla vzájemná náklonnost matky a dcery silnější, byla odlišnost názorová.

Ukažme si tu odlišnost a zároveň způsob, jak s korespondencí pracují zastánci levobočkovské teorie.

Budeme citovat z dopisu BN synovi Karlovi do Zaháně s datem 24. 7. 1856. Dopis prý svědčí o „hlubším“ (vlastně „rodičovském“) zájmu vrchnosti o osud domněle odložené dcery a o tom, že ona od vrchnosti něco očekává (snad náhradu za věno, které nedostala). Dopis však svědčí o něčem docela jiném. Zaháňská vrchnost, u které Panklova rodina slouží, se skutečně o Němcovy zajímá. Josef Němec je již od r. 1848 veden jako „vládě vysoce nebezpečný“, ve službě je různým způsobem šikanován. Jeho manželka je policejně sledována, jejich korespondence zadržována. V Zaháni to Panklovi s ostatními sloužícími přetřásají, mrzí je to, nesouhlasí s dcerou a jejím mužem, mají jim jejich postoje za nevděk. Karel to matce svěruje a ona mu odpovídá takto:

„Co se těch řečí a klepů týče, těch si nevšímej, to mezi takovými vždy bývá, kteří mají dlouhou chvíli, jako jsou někteří na zámku... takoví každého klepu se chytanou, aby měli o čem mluvit. ...A konečně, jestli to hrabě a kněžna vědí, co z toho? Dali a dají mi kdy něco? A co oni mi mají co poroučet, jaktěživi mi nic dobrého neprokázali.... Pokud otci, ...on si to musel trpce vysloužit...chudák, a obětoval ve své povinnosti život, a nám nezanechal ani krejcaru, na kterém by lpěla nepoctivost...a mně dokonce vrchnost nic nedala, já jim nemusím být za nic vděčna, proto jestli snad mým bratrům někdy něco dobrého udělají, nebudu já snad muset ostýchat se ve svém jednání. Matka, co má, musí si vysloužit... Líto je mi to, že babička všemu věří, co jí kdo nakrákoře, měla by nám více věřit než jiným, a konečně, jestli jsme i my na tom vinni, musíme to sami trpět a žádný z nich nám nepomůže, aniž toho žádáme. Babičce (a to je vlastně podle kryptogenetiků ta „macecha,“ pozn. SK) se to ale musí odpustit,

protože nezná všechny ty okolnosti u nás v Čechách a ty poměry, z čeho celá ta věc povstala, a pak, že nemají naši to národní sebeuvědomění – nejsou ani Němci ani Češi – všude dobře, kde je dobře. Ovšem člověk je všude člověk – a já ctím člověka bratra v každém člověku jakékoli národnosti, ale můj vlastní národ musí mi být nejmilejší, a poněvadž není možno, aby člověk jeden pro celý svět účinkoval, musí vždy začít od svého nejbližšího, od své rodiny, od obce, od celé země a pak teprve přijde do všeobecného světa. Kdo nemiluje svého, nemiluje ani cizího, kdo nectí svou národnost, nezná ani ctít jinou. To ale naši neznají, a proto se jim zdá zbytečné, aby se člověk o takové věci staral a pro takové věci dokonce snad trpěl – to jmenujou bláznovství. Jaká tedy hádka s nimi? Mlč raději. Nebožtík dědeček byl vzdělanější, on mi lépe rozuměl a nehaněl, co vlastně chvály hodno. Jestli byl táta trochu neopatrný, nu to už je jeho povaha, kdyby ale byla spravedlnost, nebyl by za to trestán, a kdyby byl opravdu Němec, jak se jen jmenuje, byl by na vyšším místě. To všechno naši nevědí. A pak lpí s otrockou myslí na vrchnosti, to jsou jejich bozi, a v tom pádu já zase zcela jinak smýšlím, jak víš...”

Dopis usvědčuje falešné interprety z naprostého nepochopení kontextu. BN si nestěžuje, že nic od vrchnosti nedostala, a ani nedává najevo, že by si na něco činila nárok. Naopak, jako demokratka a Češka vypočítává, že není nic, co by ji nutilo zachovávat zaháňské vrchnosti loyaltitu, pokud jde o její vlastní politické postoje.

O stejné slepotě a nekritické zaujatosti svědčí i snaha přikládat příležitostným slovním obrátům jako „za věrné služby“ nebo oslovení „mé dítě“, „milé dítě“ hlubší význam než je projev blahovůle vůči mladší osobě, který byl v zdvořilé němčině běžný. Nemá to nic společného s údajným prozrazením pravého, knížecího původu štolbovy dcery.

Přes všechny snahy nebylo nalezeno jiné datum narození ani jiná matka Boženy Němcové: 4. 2. 1820, zápis v matrice (křest) 5. 2. 1820. Narodila se Terezii Novotné, tehdy ještě neprovdané a Johanu Panklovi, štolbovi

hraběte Schulenberga, tehdy ještě vojenskému rekrutovi. Možnému odvodu (tehdy na 14 let) přestal podléhat až po dovršení 26 let, a to se stalo za půl roku. Pak se teprve mohl ženit. Krátce před ním se oženil jeho pán, hrabě Schulenberg a vzal si vévodkyni Kateřinu Zaháňskou (paní kněžnu z „Babičky“) a oba se společně přestěhovali na její panství do Ratibořic. Mladý Pankl se stal kněžniným štolbou a jeho žena Terezie nastoupila do panské služby jako prادلena. Faktografii těchto událostí věcně vyložil Josef Polák ve spisku „Tři kapitoly o Barunce Panklové“ (Praha 1992, 42 s.) Vyvrací kryptogenetické domněnky a uvádí i poslední objev A. Irmanna, který našel v evidenci obyvatel vídeňského Alsterského předměstí byt, v kterém bydlely v dané době tři služky. Jedna si říkala Panklová, měla novorozeně a odtud se stěhovala do Ratibořic. Pro budoucí badatele zbývají jen nesrovnalosti v datování Barunčiny školní docházky.

Letos tomu je 158 let, co Božena Němcová dožila svých 42 let o hladu a bídě. Zemřela 21. 1. 1862.

Při vzpomínce na slavný pohřeb a mimořádné posmrtné pocty (včetně pěkného pomníku na vyšehradském Slavíně) nepřestává bolet její živoření se čtyřmi (pak třemi) dětmi a manželem, který byl pro vlastenecké smýšlení šikanován. I ona byla pod policejním dozorem. Málokde je kontrast ubíjející sociální bídy a povznášejícího duchovního bohatství tak výrazný a tak zahanbující. Jan Neruda a Vítězslav Hálek napsali krásné nekrology a čas potvrdil, že Božena Němcová byla skutečně vynikající obrozenská spisovatelka básnivého talentu a ušlechtilá „kněžka“ mateřského jazyka. Její dílo se stalo symbolickým ztělesněním duchovních hodnot národních i všelidských a tím i jedním ze základních kamenů naší novodobé národní kultury.

K Boženě Němcové se národ utíkal zvláště v těžkých chvílích. Počátkem nacistické okupace ji básníci František Halas a Jaroslav Seifert v nezapomenutelných verších vzývali jako ochránkyni, dobrou vílu, patronku. Krátce před tím zfilmovali naši filmaři „Babičku“, věrně podle

literární předlohy a podle klasických ilustrací A. Kašpara z jubilejního vydání r. 1902. Manifestační a vděčná návštěva širokého publika, zejména dětí a mládeže, byla jim odměnou. Babička a Barunka jsou nezapomenutelné.

Dílo Boženy Němcové nepřestává oblažovat a posilovat svou věrností obrozenským ideálům, svou okouzující vírou v dobrotu člověka i přírody, svým odporem ke všemu, co člověka pokořuje a znevažuje. Posiluje a oblažuje svou upřímností a prostotou, a zvláště svým obrazem krajiny dětství, v níž za tiché noci „hvězdy házejí požáry lásky a štěstí do lidských srdcí.“

Lydie Romanská

Jak vidím Boženu Němcovou

Starší slovenští literární historikové prý o Boženě Němcové psali jako o „našej Boženke“. V čem to je, když někdo odjinud zdomácní a je přijat v zemi, v níž se ocitl svým působením? Odpověď není tak složitá, je to v lásce. Teprve ona dá punc práci člověka. Miluješ Dunaj? Napiš o něm báseň. Miluješ slovenské básníky? Uveď je doma, přelož, vydej knihu. Máš rád slovenštinu? Pokus se jí rozumět, zkus si ji osvojit.

A co Ty, Barboro, Tys šla na dřeň tam, kde se teprve rýsoval povrch. Předběhlas všechny, Čechy i Slováky, s prezentací českého i slovenského národního lidového bohatství. Ty ses mu obdivovala, Tys mu dala kus svého života a prožilas díky tomu mnoho radosti, ale i zklamání.

Pozdější slovenští literární historikové už prý tak důvěrně o Boženě Němcové nepsali. Proč se změnil vztah a také názor na její působení na Slovensku? Podle mne to mělo logiku vývoje a nezaslouží si to žádnou výtku. Pokusíme se dostat k odpovědi.

Česká spisovatelka Božena Němcová, spolu s Karlem Hynkem Máchou a Josefem Kajetánem Tylem zakladatelka novodobé české povídky, první žena, která upozornila na existenci a naléhavost tzv. ženské otázky i na nutnost řešit sociální poměry v Čechách, se narodila 5. února 1820 ve Vídni. Ale upozorňuji předem, že některá data z jejího života jsou jen domněnky.

Dodneška se badatelé nemohou shodnout ani v tom, kdo byli její rodiče. Chceme-li určit matku a otce, je ve hře několik párů. Já jen tak pro kratochvíli uvedu (bez výčtu pravděpodobných důkazů, které se dají nalézt

např. v diplomové práci Terezy Šotolové z Karlovy univerzity v Praze nazvané *The other Life, Druhý život Boženy Němcové*), které pravděpodobné rodiče uvádějí spekulující autoři:

- Matka Terezie Novotná, otec panský kočí Jan Pankl; v nové hypotéze byla Terezie Novotná (nar. 1805, nepravděpodobná čtrnáctiletá matka) vyměněna za její starší sestru Marii Magdalénu Terezii, nar. v roce 1797.
- Matka Kateřina Vilemina Zaháňská, kněžna na Ratibořickém panství, otec Clemens Wenzel Lothar Metternich, významný rakouský politik.
- Matka Dorothea Périgord-Talleyrand, nejmladší nevlastní sestra Kateřiny Zaháňské, otec Karel Clam-Martinič, mladý hrabě a pobočník Karla Filipa ze Schwarzenberga.
- Matka Klara Bressler, schovanka Kateřiny Zaháňské, otec Clemens Wenzel Lothar Metternich.
- Matka seňora Sabasa Francisca Garcia, neteř španělského politika E. P. de Castro, otec Francisco José de Goya, proslulý španělský malíř (tuto teorii zastává pravnuke Boženy Němcové, MUDr. Tomáš Němec).

Je to úsměvné a ptáme se, zda je to vůbec důležité, avšak historie se nedá jen tak opít rohlíkem, chce mít na všechno doklad, proto zkoumá, vytváří hypotézy, žádná není a už asi nebude pevná, něco přijmout můžeme. A nic to nemění na vytvořeném díle, které má své nesporné hodnoty v žebříčku české a v jistém smyslu i slovenské literatury.

Ale není všem záhadám a domněnkám konec. Datum narození 5. února 1820 ve Vídni se rovněž zpochybňuje, dokonce i ta Vídeň; badatel Jaroslav Šůla uvádí, že se narodila na neznámém místě 2. května 1818. A teď si řeknou maturanti, proč se máme učit fakta, nejsou-li jistá. Neučte se je, říkám, přečtěte si dílo. Třeba *Babičku*.

Božena Němcová byla od útlého věku výjimečná, chytrá, krásná, ambiciózní, vdala se podle dokumentů v sedmnácti za charakterního člověka, úředníka finanční stráže a vlastence Josefa Němce, člověka svou povahou založeného zcela jinak, navíc o patnáct let staršího. Po celý život jí imponovali muži, kteří dovedli prosazovat své myšlenky, ale kteří navíc akceptovali poetickou podstatu života, což jejímu manželu citelně chybělo; jako zralá žena se cítila přitahována pražskou vlasteneckou společností, nenechávaly ji chladnou společenské poměry, učarovala jí literatura a brzy se v ní začala nejen orientovat, ale ji i psát.

Měla bohatý citový život, který naplňovala postupnými vztahy k několika mužům. Život v manželství po počátečních šťastných letech nebyl bez problémů, rodina se často stěhovala, nejprve po českých městech, až zakotvila v Praze. Němcům se narodily čtyři děti. Pro časté neshody s nadřízenými, v jejichž podloží bylo Josefovo nedostatečně loajální politické smýšlení, byl manžel přeložen z Prahy do Uher; tam ho už jeho žena doprovázet odmítla. Do Prahy se vrátil už bez práce, roku 1857 byl penzionován.

Navštívit ho na Slovensko zajela Božena Němcová v rozmezí let 1851 – 1855 třikrát, čtvrtou cestu věnovala jen svému sběratelství. Přibližně mezi svou třetí a čtvrtou cestou začala psát jako lék na žal po smrti milovaného syna *Babičku*; vyšla roku 1855.

Čeští maturanti, pokud se jich na tuho knihu zeptáte, potutelně se usmívají. V Česku patří k základním, je tak všeobecně známá, že ji mají od narození pod kůží, takže ji ani nečtou. Stokrát slyšeli její obsah, stokrát četli o vlastnostech té staré ženy, laskavé babičky naší velké spisovatelky, viděli ji ve filmu, takže o ní všechno vědí, a to jim k maturitě stačí. A pak jsou ti, kteří knížku přečtou, a k tomu, že o ní vědí, přijde přidaná hodnota: sevřené hrdlo, husí kůže, zčervenale tváře, to dělá s člověkem láska (nejpodstatnější pojem, o němž je tady vlastně pořád řeč). Je jí v té knize mnoho, navíc kniha umí lásku vzbudit, k ušlechtilé Barunce, k

nešťastné Viktorce, dokonce i k dobročinné vrchnosti, paní kněžně a její schovance, a samozřejmě k dobrotivé a obětavé babičce, která děti naučila vnímat přírodu, vážit si rodného kraje, prožívat jeho zvyky a obyčeje, naučila je milovat pohádky...

Kromě *Babičky* napsala Božena Němcová mnoho národopisných a cestopisných črt, obrazů, novel, editovala lidové hádanky, zpěvníčky krajových popěveků a písní, napsala a v českých almanaších publikovala některé z povídek: *Chudí lidé, Dobrý člověk, Karla, Pan učitel, Divá Bára, V zámku a podzámčí*, a tak dále...

F. X. Šalda, přední český předválečný literární kritik nepřipustil, na rozdíl od Zdeňka Nejedlého, který později považoval Němcovou za předchůdkyni socialistického realismu, že Němcová je realista, pro její víru v lásku a Boha ji přirovnává k Tolstému nebo k vizi rousseauovské (s tím nesouhlasil významný literární historik Václav Černý). Němcová se zajímá o prostého člověka, vynáší jeho vznešenost (to je výraz literárního historika Arne Nováka), neboť podle ní vztahy prostého člověka k bližním určuje láska. Naznačuje těžký život chudiny, ráda by pomohla, láska na to zatím však nestačí. Spisovatelka zároveň opomíjí negativní postavy, jakou je marginální zbohatlý průmyslník nebo zkažený městský floutek z panské Vídně, který se mihne v povídce *Dobrý člověk*; jinak jsou její postavy z vesnic, kam jsou povídky umístěny, a jejich hrdinové jsou ušlechtilí, byť chudí a hmotně strádají. Povídky jsou čtivé, je v nich uložen živý obraz národního života.

Co se týče stylu, Němcová se neuchyluje k líčení postav zdoluhavým charakterizováním, jejich vlastnosti vyplývají přímo z děje a z přímé řeči. Píše živým jazykem, v souladu s prostředím postav užívá různých jazykových vrstev, nevyhýbá se krajovým nářečím (např. z Domažlicka, Podkrkonoší), užívá bohatého slovníku, najdou se výrazy německé, maďarské, latinské i slovenské.

Slovenskému živilu se věnuje například v povídce, která je svou dějovou jednoduchostí jakousi pohlednicí z cest. Je to *Chyže pod horami*, kde se spisovatelka zabývá osobitými slovenskými tradicemi, demonstruje náklonnost Čecha (Bohuš) k Slovákům, dává najevo jeho troufalost, když si za manželku vezme slovenskou dívku (Katka), což by byl pro tehdejší pražskou smetánku šok. Povídku napsala česky, ale dialogy moudře ponechala ve slovenštině.

Za takovou vydatnou látkou jezdila Božena Němcová na Slovensko. Její čtyři cesty byly zdrojem širokého poznání slovenské kultury, objevu lidových obyčejů, ale také písní a krojů, pověstí a pohádek, lidové architektury. Němcová poslouchá dialogy mužů a žen v Miškovci, setkává se s maďarským živlem a jasně rozlišuje mezi slovenskou a maďarskou mentalitou i kulturou. Zaujala ji témata slovenských pověstí a pohádek, pro českou spisovatelku byla neprobádaná, pozoruhodná a zatím neobjevená.

Božena Němcová se na Slovensku seznámila s mnoha vlastenci, s nimi sdílela myšlenku česko-slovenské vzájemnosti, potkala básníky a intelektuály, kteří ji nejen obdivovali, ale také jí pomáhali. Seznámila se s Jankem Králem, se Samem Chalupkou, který jí poskytl další materiály ke slovenským pohádkám, hmotně jí pomáhal farář Záhorský z Hájníku a postupně několik slovenských rodin. Setkala se i se sběratelem Ludovítem Reusem, který jí slíbil rukopisnou sbírku slovenských pohádek, také s básníkem, spolupracovníkem Ludovíta Štúra a novinářem Jankem Franciscim Rimavským (Štúrovy noviny vycházely na Slovensku od roku 1845), navštívila další slovenské osobnosti a také české profesory, kteří v zemi působili, a tak poznávala Slovensko. Za pozoruhodnými lidmi procestovala mnoho míst, střední Pohroní, zastavila se v Banské Štiavnici, která ji zarmoutila těžkými životními poměry tamních havířů, navštívila Zvolen, pobývala v Banské Bystrici, léčila se na Sliači. O tom všem nadšeně píše přátelům do Prahy.

Při své třetí cestě se usadila s dcerou Dorou a synem Jaroslavem v Balažských Ďarmotech, kde se starala o domácnost, zahradu, chodila tančit, velmi ji uchvátilo vinobraní s cikánskou muzikou. Zdraví podlomené čtyřmi porody bez kvalitní výživy se jí tady zlepšuje. Sbírá národopisný materiál a píše. Po tomto pobytu na Slovensku napsala pohádku *O dvanácti měsíčkách* a publikovala ji v českém básnickém almanachu *Lada-Nióla*. Velmi známé jsou další dvě – *Sůl nad zlato* a *O bačovi a šarkanu*. Pohádky jsou psány česky, dialogy, jak je u Němcové obvyklé, jsou ve slovenštině.

Už při třetí cestě se dočkala velkých nesnází. Přišel krach s potížemi manžela kvůli politickým postojům, které jsou podobně jako u jeho ženy spojeny s vlastenectvím; je zbaven služby, nedostává plat, má zákaz vycestovat, je mu zadržována korespondence. Proto se jeho žena nedozví podstatné věci o nemoci jejich dítěte, a teprve po uvolnění přístupu k dopisům se narychlo vrací do Prahy, ale už bohužel k smrtelnému loži talentovaného syna Hynka. Nemoci podlehl dva dny po jejím návratu, 19. října 1853.

Při čtvrté cestě měla velké finanční starosti, ale také potíže s vydáním pasu, úřady kladly všemožné překážky, aby její cestě zabránily. Nakonec odcestovala. V témže roce jí vychází *Babička* (1855).

Božena Němcová se v počátečních fázích svého sběratelství na Slovensku setkala s velkým obdivem, její zájem o slovenskou kulturu byl provázen chloubou a hrdostí; Slováci mohli nabídnout něco jedinečného, pozoruhodného, co měli do té doby za samozřejmé, a byli na to právem hrdí. Mezi její první a čtvrtou cestou na Slovensko uplynulo několik let a slovenští intelektuálové si během nich uvědomovali, oč české spisovatelce jde, začali chápat, že je jejich národní bohatství prostřednictvím české spisovatelky na vývoz (řečeno dnešním jazykem) a začali být ve vztahu k ní opatrní. Připadá mi, že je svým zájmem tak trochu popíchla,

vyprovokovala k činnosti, jako by to, co je doma, bylo pro ně dosud běžné a přirozené, až teprve zájem zvenčí domácí skutečnost zhodnotil.

Šlo to ruku v ruce s jazykovými konflikty, kdy se v nedávné minulosti za spisovný jazyk střídavě považovala čeština s pokusy o slovenštinu, a jež od snah Bernolákových, přes Kollára s Šafaříkem k vrcholu, kterým byl Ludovít Štúr, vyústily v odluku slovenštiny od českého jazyka (1843), což se neseťkalo v Čechách ani hned na Slovensku s všeobecným pochopením. Padesátá léta tím byla citelně poznamenána a právě v tom období navštěvovala Slovensko česká spisovatelka s velkým zájmem vynést na světlo slovenskou národní kulturu, vystavit ji v plném světle a v českém jazyce v Čechách.

V růstu a uvědomování slovenských intelektuálů se také náhled na působení české spisovatelky na Slovensku měnil. Od lásky ke korektnosti. Takže se nakonec k mnoha slíbeným materiálům, které jí přátelé slíbili, nedostala. To však nezchladilo její nadšení a dále koncipuje knihu slovenských pohádek. Měla další plány, ráda by sestavila slovensko-český slovník a s dalšími autory plánovala encyklopedii o životě na Slovensku. Podoba knihy *Slovenské pohádky a pověsti* se začala rýsovat. K vydání došlo v Čechách roku 1858. (*České Národní báchorky a pověsti* vycházely po svazcích v letech 1845 – 1855.)

Kromě *Slovenských pohádek a pověstí* napsala a publikovala cestopisné a národopisné obrazy, črty, drobnosti, vzpomínky apod. Svou prací ovlivnila tvorbu Martina Kukučína a Jozefa Gregora Tajovského. Literární historik Miloš Tomčík napsal, že včas objevila poklad slovenského folkloru a přišla se svými publikacemi dřív než Slovák Pavel Dobšinský s *Prostonárodními slovenskými pověstmi*.

Mnohé z toho, co zde bylo naznačeno, se najde přímo u zdroje, kterým je spisovatelčina korespondence. Psala si docela hustě ze Slovenska s Prahou i z Čech se Slovenskem. Navíc, ve fondu českých literárně kritických děl se

nabízí nesčetně pozoruhodných titulů, které se životem a dílem Boženy Němcové zabývají.

Životní cesta Boženy Němcové měla přes všechnu radostnou tvořivost a nadšení tragické rysy. Nejen smrt dítěte a vlastní těžká nemoc, která ji stravovala, ale zároveň malé pochopení jejích tužeb jak ze strany muže, tak nakonec i od pražské vlastenecké společnosti a od dříve přátelsky nakloněných přátel, mužů i žen. Nemohli jí odpustit, že dovedla žít jistou dobu bez manžela (co vy na to, emancipované ženy?), že dovedla okouzlit nejednoho muže (někteří chtěli po ní něco podstatně jiného, než by si byla přála), že se stýkala s pokrokovými studenty (zásobník krásy se s léty tak tenčí!), vyčítali jí, že odmítla návrhy, jak si přivydělat na živobytí (tolik měla v úmyslu říci, tak málo času bylo), když muž rodinu uživit nestačil; stále jí chyběly peníze, trpěla nouzí a nerozpakovala se opakovaně žádat přátele o pomoc. Trápil jí i samotný vztah k manželovi, který byl bez jiskry, bez potěšující vzrušivosti, navíc plný konfliktů a nezřídka i násilí (kam se poděla láska?).

V lednu roku 1862, dva roky po svých čtyřicátých narozeninách, spisovatelka zemřela. Zasloužila by si věnec na rakev, podobný, jako dostal od ní básník a spisovatel Karel Havlíček Borovský, který ve vzájemnosti se Slováky viděl posilu pro český národ, věnec, který sama nepoložila, tradovaný omyl je i to, že to byl věnec trnový. Božena Němcová právě trnový věnec kromě vavřínového měla na své rakvi mít.

Eva Kantůrková

Naše paní

„Naší paní“ nazval Boženu Němcovou František Halas v roce 1940, když cítil potřebu vyjádřit své češství, a v básnické sbírce našel deset motivů, jimiž Němcovou přiblížil. Je to směs krutosti i krásy Boženina života.

Po dvou stech letech od Boženina narození se nabízí množství témat, její život milostný či manželský, dohady o jejím skutečném původu, její veřejné působení, pronásledování policií, vztahy s vlasteneckou společností, její statečnost i utrpení, krása a půvab; a její literární dílo.

Akademický Lexikon české literatury Němcovou uvádí jako povídkářku, publicistku, autorku a sběratelku pohádek, etnografku a folkloristku, autorku básní a překladů. Početnou sice, ale vedlejší tvorbu pak podrobně rozebírá, a jedním dechem pod tento obzor svého výkladu zařadí i Babičku: má „formu volně koncipovaného povídkového obrazu“. Nechci být levně polemická, ale jednak mám Babičku za ucelené dílo blízké románu, a asi nejvíc mě přitahovala záhada knihy: jak se stalo, že v ubožáckých letech Bachova mstivého policejního režimu Němcová napsala dílo do té doby nevídané literární celistvosti, poetické krásy a duchovní čistoty. Anebo jinak: protože spisovatelé ve svých dílech vyjadřují či dokonce odhalují i sami sebe, tak tedy jak a proč se stalo, že Božena na sebe v Babičce prozradila vroucný sen o láskyplném světě.

Uznávám, že pro cynickou generaci může být literární babička jen všetečkou, která se do všeho plete a do všeho mluví, studenti mohou brát Babičku jako tuze snadnou maturitní otázku, skeptického čtenáře mohla babiččina dobrota i poněkud dráždit a netrpělivý čtenář může knize vytýkat hovnění si v obrazech a pomalý rytmus a spád. Pokud vím, před

časem se několik spisovatelů dohodlo s nakladatelem, že knihu o zdržující a estetizující pasáže zkrátí. Já sama bych si hodně rozmýšlela, mít doma podobnu všetečku.

Přitom ale nikdo z lidí znalých nedokáže popřít, dokonce ani věcní autoři akademického lexikonu, že se Babička během sto padesáti let svého trvání proměnila v pravzor lidské lásky a dobroty, v mýtus přijatý do národního povědomí; a Božena Němcová že se díky Babičce stala jedním z národních idolů. A mezi námi: kolika spisovatelům se podaří povýšit literární text na národem přijatý mýtus? A to nemluvím o tom, že podle jednoho pramene byla Babička přeložena do víc jak dvaceti jazyků.

Babička vychází v roce 1855, a dva až tři roky předtím Boženu postihuje životní zlom, související s jejím soukromím i s veřejnými poměry. Po prohrané revoluci 1848 státnímu úředníkovi Josefu Němcovi zprvu prošla pověst „zuřivého Čecha a republikána“, možná se ho týkala i císařova amnestie, a v roce 51, v onom, kdy Havlíčka deportovali do Brixenu a řada rebelů a osmačtyřicátníků je ve vězení, byl jmenován komisařem finanční správy; v roce 52 pak byl v úřadě dokonce povýšen.

Službu Němec vykonává v uherských Ďarmotech, má slušný příjem a stojí o to, aby se za ním rodina přestěhovala. Božena váhá, „krvavě se rozhoduje“, má v Praze přátele, taky milence, děti tu chodí do kvalitních českých škol; a nadto se žárlivý Němec už několikrát projevil jako tupý násilník. Přece ale dvakrát s dětmi, psem a služkou Němce v Ďarmotech navštíví, jsou to osvěžující cesty, z nichž přiveze i několik etnických studií; a konečně v květnu 53 Němce překvapí: zruší v Praze byt, starší syny Karla a Hynka nechá v Praze u přátel, aby mohli pokračovat ve studiích, a s mladším synem a dcerou se přestěhuje k manželovi. Nebylo to jednoduché rozhodnutí, Hynek, který se jen nedávno zotavil, dál trpí tuberkulózou, a kromě synů a blízkého prostředí zanechala v Praze i velkou lásku, lékaře Dušana Lambla.

Osud je ale potměšilý. V červnu 53, když spojená rodina hledá v Ďarmotech slušný byt, přijde Němcovi rozhodnutí ministerstva financí, že je suspendován z úřadu i z příjmu. Za mnohaletou službu je mu stanovena docela slušná alimentace, ale nesmí se vzdálit z Ďarmot, aby byl k dispozici soudu, u kterého bylo proti němu zahájeno vyšetřování „pro rejdy v letech 1848 a 1849“. Aféra je asi významná, protože současně s Němcem ministr financí potrestal i úředníky, kteří na „zuřivého Čecha a republikána“ neposlali včas udání.

Mezi červnem a říjnem 1853 uplyne trapná doba úzkostí a nejistoty, které Němec ještě lehkomyšlně zesílí: vydá se s kamarádem na Slovensko, kde byli bez dokladů zatčeni a jako podezřelí ruští špioni uvrženi do vazby; a protože při prohlídce bytu v Ďarmotech našla policie Havlíčkovu podobiznu, text Marseillaisy, Arnoldovu knihu o Košutovci, revoluční plakáty a dvě pistole, přišel Němec i o alimentaci.

Pro Boženu jsou to měsíce drtivého zklamání, a to ještě při všech těchto strastech netuší, co hrozivého se děje v Praze. Hynkova tuberkuloza propukla vší silou a na smrt nemocného chlapce převezli do nemocnice. Dušan Lambl, který se o Hynka staral, o tom Boženě posílá zprávu už koncem léta, ale protože korespondenci Němcových kontroluje policie, zadržovaný dopis došel až po šesti týdnech, počátkem října. I peníze, které Boženě poslala Žofie Rottová, cestou z dopisu někdo napůl vykradl.

Němcová odjela z Ďarmot 15. října a 19. října jí Hynek, nejmilejší syn, od kterého si nejméně slibovala, zemřel v náručí. Reálka, na níž Hynek studoval, mu uspořádala pohřeb, přišli všichni žáci i profesorský sbor, a policie obřad označila za demonstraci a zahájila ve škole vyšetřování. „Musel padnout za oběť mrzké době,“ napsala Němcová synu Karlovi, „kdyby se to nebylo s námi stalo a Hynek se byl doma roznemohl, neb se byly listy nezdržovaly a my byli peníze měli na cestu, zajisté by byl neumřel.“

Koncem padesátého třetího roku nastala Boženě snad nejkrušnější doba jejího života. Jistě vyčítá i sobě, že být v Praze, Hynek by možná nemoci

nepodlehl; po Praze o ní kolují hnusné klepy, „z politické opatrnosti“, jak napsal Helcelet Hanušovi, ji opustili přátelé z minula; je bez příjmu a trpí ukrutnou bídou, děti chodí střídou po známých na obědy, bydlí bezplatně u Anny Ullmannové, píše sedlákovi Huškovi do vesnice u Kolína, jestli by pro ni neměl trochu brambor, prodává, co se prodat dá, nakupuje na dluh a snad si vypomáhá i úklidem. Pak najme temný a studený byt v Ječné ulici a žije z milodarů. Ne všichni ji opustili, pomáhá přítel Staněk, obdivovatel Alois Šembera ve Vídni, J.E.Purkyně, František Palacký, Josefina Čermáková. Pro Lumír úspěšně zpracovala vzpomínky na cestu do Uher a na trvalo zvolila postavení spisovatelky-proletářky, která se odhodlala uživit se vlastním psaním. Prý píše v noci a v zimě, a snad nemá ani na svíčky.

Babičku napsala v roce 54, prý po nocích, v zimě, a ani prý neměla na svíčky; při zrodu knihy stál velmi blízko Ignác Hanuš, kdysi bolestně zklamaný žárlivec a nyní přítel největrnější, někdejší člen Českomoravského bratrstva, které se pro milostnou Boženinu aféru rozpadlo, a před poraženou revolucí profesor filosofie na Pražské univerzitě, nyní vzdělaný muž bez slušného místa, postižený poměry a taky hodně chudý. Navštěvuje opuštěnou Boženu, povzbuzuje ji, dává si vyprávět dívčí vzpomínky a pomáhá koncipovat stavbu knihy; a byl to možná jeho nápad, členit ji podle čtyř ročních období.

A jak je život krutě ironický, v syrém bytě v Ječné ulici Boženu při psaní přistihne a zprávu podá – policejní úředník. Josef Němec požádal finanční ředitelství v Budíně, aby mu dovolilo přestěhovat se do Prahy, kde jeho žena těžce onemocněla, a pražský policejní ředitel Sacher Masocha to nechal vyšetřit; úředník, který Němcovou navštívil pod jinou záminkou, pak ředitelství oznámil, že „Němcová jím byla přistižena, jak píše na stole, a to beze stop jakéhokoliv tělesného neduhu“. Němcovi pak zamítli jak přestěhování, tak i žádost o finanční výpomoc..

Němcová sama se k původu Babičky i k okolnostem jejího vzniku vyjádřila několikrát. Slavný je citát z dopisu Helceletovi: „Po Hynkově smrti, když na mne všechny těžkosti, choroba, zármutek, bída, klam v lidech, jež jsem za přátely držela – vše to když na mne doráželo a mysl moji tížilo, našla jsem v spisech svých lístek, na němž poznamenán byl plán k Babičce...Čtu s větším a větším zalíbením, a jako nějaká fata morgana začne tu přede mnou vystupovat luzný obraz malého údolíčka, do nejmenších podrobností, a v něm tichá domácnost Proškovíc rodiny, v níž babička hlavní osobou. – Nemohu to ani povědít, jak mne tenkrát vzpomínka ta, unášejíc mne z trudu života do utěšených dob mládí, umírnila, potěšila. S chutí pustila jsem se do práce.“ Aloisu Šemberovi do Vídně napíše: „Začala jsem v tom pracovat po Hynkově smrti, v nejtrapnější době mého života – když mne omrzelo v světě žít.“ A sestře Adéle napíše do Zaháně: „Byla to poesie, již neštěstí jako zázračný květ ve mně k životu probudilo.“

Luzný obraz údolíčka není tak zcela čistou poezií, krajina se nebrání být vylíčena podle skutečnosti; kdežto tichá domácnost Proškovíc rodiny, na rozdíl od krajiny, je naprostou, úplnou a ve všem vymyšlenou fatou morganou. Božena, která ve svých cestopisných nebo etnografických textech pečlivě dbá na každý dokreslující detail a je v líčení co možná nejpřesnější, v Babičce zcela popře realitu svého dětského života.

Tak především Panklova rodina nežije v líbezném domku na Starém bělidle, ale bydlí v Ratibořicích s ostatním služebnictvem v hospodářském dvoře knížecího panství; paní Panklová není onou lepší paní z Babičky, ale pracuje u dvora jako prادلena, a pan Pankl slouží jako štolba; babička, která v knize rozšafně, přívětivostí a moudrostí stmeluje všechna prostředí, Staré bělidlo, mlýn, zámek i Viktorčin splav, ve dvoře u Panklových setrvá jen velice krátce: úzkoprsá dera Tereza ji z Ratibořic vypoví zároveň se svou těhotnou mladší sestrou; skutečná babička nezemře na Starém bělidle, zemře v roce 1841 ve Vídni; paní Panklová neporodí pouze ony tři vzorné literární dětičky, kromě Barbory má ještě pět synů a dvě dcery; desetiletou Barborku pošle na výchovu k panskému

úředníkovi Hochovi do Chvalkovic, kde se děvčátko tři roky učí panským způsobům, chodí tu do školy, učí se hrát na klavír a čte tu své první německé knihy; čtyři roky pak o Barboře nejsou zprávy, a v sedmnácti letech ji matka provdá za finančního úředníka Josefa Němce; literatura také potvrzuje, že se babička nikdy nesečkala s paní kněžnou. Němcová, napsal Václav Černý v Knížce o Babičce, povýšila svou rodinu a příbuzné o celý společenský stupeň.

Síla snu překonala platnost reality

Mrzet nás to nemusí. Popis reality by vydal tak nanejvýš na rmutný, možná trochu vzdorovitý obrázek ze života, kdežto sen vtělený do živoucího textu lze v půlce devatenáctého století považovat v české próze tak trochu za tvůrčí zázrak; a nás Němcová onou tvořivě převrácenou posloupností nutí dobývat se do snu potlačenou realitou. Zpřítomnit si ten velký tvůrčí čin a pátrat, čím a jak dokázala rozjitřená obrazivost vzklenout nad rmutem života jas a poesii.

Jsou ovšem i čtenáři všeteční, a ty může napadnout zauvažovat si i o tom, jaký možný věcný důvod měla Němcová, když povýšila trapnou skutečnost na sen, zda nepomyslela i na to, jak se v životopisné knize představit vybíravé veřejnosti. V roce 1841 vešla do Prahy jako „paní komisarka“, krásou a samozřejmostí vyvolala rozruch ve vlasteneckých kruzích, přátelila se s profesory, vědci, spisovateli, s patricijskými sestrami Rottovými, byla královnou plesů a slavností, pro mnoho a samých výborných mužů byla ženou osudovou, krásná, inteligentní, nebojácná, svobodomyšlná. Je autorkou vlasteneckých časopisů, pořádá večírky, přátelské sešlosti a zábavy, vkládá se do osobních vztahů a je vždy připravena pomoci, i třeba ohlídat nemocné dítě nebo darovat peníz, bez rozpaků oslovuje vlivné osobnosti; sama je tomuto prostředí vděčna za mnoho darů a příležitostí, přečetla tu první českou knihu, studuje tu u vynikajícího jazykovědce češtinu, potkává se tu s demokratickým prostředím a s intelektuály zcela nově uvažujícími o světě.

A takto ze všech stran viditelná by měla v knize přiznat svůj pravý původ?

A teď nemám na mysli jen ratibořické poměry, ale některé nemilosrdné úřední dokumenty. Podle matriky, aspoň tak to píše odborná literatura, se Barborka narodila v roce 1820 ve Vídni jako nemanželská dcera služce Terezii Novotné a získala po ní příjmení; svobodná matka se potom v Ratibořicích provdala za Johana Pankla, Barboru v přepisu matriky označili za jeho dceru a přezvali na Panklovou. A zde se nechci trápit dohady, zda holčička byla či nebyla odložené šlechtické dítě a zda pan Pankl byl či nebyl za její přijetí odměněn službou v ratibořickém zámku. I když, tomu se nedá vyhnout, některé momenty k jisté výjimečnosti jejího postavení ukazují, například Barborčin tříletý výchovný pobyt u Hochových.

V čemsi však přece kniha souzní s realitou. Nad tristní poměry a nad všemi rodinnými trapnostmi vyčnívá Marie Magdalena Novotná, rozená Čudová, ona reálná babička. Skutečná osobnost a velký lidský formát. Badatelé se mohou přetrhnout shledáváním důvodů, proč se stala předobrazem babičky literární. Pocházela ze selského, z východočeské Dobrušky, jako markytánka prošla s mužem vojákem kus světa, uhájila si existenci ve Vídni a nebylo jí zatěžko starat se i o nezdárné dcery. Skutečná Marie Magdalena Novotná je tak výrazná postava, že i Václav Černý, břitký kritik a stroze uvažující mozek, v Knížce o Babičce skrytě zatoužil patřit alespoň jednou příbuzenskou částičkou do jejího dobrušského rodu.

Václav Černý psal o Babičce sice osobně, ale s velkou noblesou, je to asi nejpůsobivější text, propojující v literárně kritickém odstupu životní realitu s poetickým snem; ale dovedu si představit, po všech těch marných úvahách o Boženině původu, i vědce všetečku, který zauvažuje o hlubinném zdroji díla; o tom, kde se v Boženě vzal tak výsostný literární talent.

Hodně se naučila čtením knih, byla vnímavá a zvědavá, mnoho podnětů vstřebala její mimořádná inteligence a představivost, měla vynikajícího učitele českého jazyka a výrazné literární vzory, žila v tvořivém prostředí, zaujatém literaturou, filosofií a vědou; její literární projev však není ani naučený a ani odvozený, a po panu Panklovi, i kdyby byl jejím otcem, talent určitě nezdědila. Na povrch tak zase vyplují dohady o jejím původu, ten šlechtický je zvlášť přitažlivý.

Sama Božena však, ať si je či není složitostí kolem svého narození vědoma, když domyslíme její dílo, právě tyto dohady nevyvratitelně překryla. Vědomě, v plném záměru a přesvědčení, Babičkou vtělila mravní a dobový ideál do ryze lidové postavy. Literární babička nejen všechna ta roztodivná prostředí, Staré bělidlo, mlýn, zámek a Viktorčin splav, spojuje, ona je i mravně přečnává, a kniha ne náhodou končí kněžniným povzdechnutím „šťastná to žena“; a současně je literární babička v poněmčelých Čechách tak česká, jak jen česká může být, jazykem, tradicí, zvyklostmi, postavením, osudem, že se pak zcela přirozeně může stát národním archetypem.

Sama Božena, která svou první českou knížku přečetla v roce 41 po příchodu do Prahy, v Babičce rozvine češtinu v jazyk nevídané poetičnosti a výmluvnosti.

Ale nejen to, zdaleka nejen to. V Babičce Božena Němcová propojila dva hlavní myšlenkové proudy oné zlomové doby, svobodomyslný demokratismus a rodící se národní povědomí; a, ať vědomě nebo instinktem umělce, mezním dějinným obrazem vytvořila jeden ze záchytných bodů národního obrození. V duši díla i v jeho výrazu je Němcová tak suverénní a objevitelská, že ji Václav Černý v Knížce o Babičce a František Halas v Naší paní svorně, s úctou a i s jistou pokorou přiřadili k zakladatelské generaci moderní české prózy..

Božena Němcová umřela v roce 1862 teprve dvaadvacetiletá, nemocná, utrápená. Útěk před Němcem je podrobně popsán, i zklamání

z nakladatele, který druhé vydání Babičky vytiskl s chybami a na hrubém papíře. Koncem padesátých let se však ještě stihla sblížit s mladou generací, průbojnou, nadanou, ironickou a se světovým rozhledem, a její básníci ji přizvali do okruhu svého programového časopisu Máj. První číslo snad Němcové dokonce věnovali a bezprostředně ji spjali s máchovskou tradicí.

Jan Neruda, jedna z vůdčích postav generace májovců, napsal o Němcové v nekrologu: „Platila-li některým myslitelům našim věta: „česká řeč jest filosofie“, bylo pro Němcovou větou první: „česká řeč jest poesie“. Ráz spisů jejích jest poetická pravda...Vytýkali jí někteří, že píše málo. Možno, ano jisto jest že by byla co do množství víc zůstaviti mohla, rovněž však jisto jest, že by byly četnější plody ty nebývaly ani Babičkou ani Pohorskou vesnicí. Takové poetické křišťály musí se jen znenáhla tvořit...“ A Vítězslav Hálek napsal v Národních listech: „V Babičce je soustředěno všechno světlo, světlo nejkrásnějších barev, jimiž se Němcová skvěla. Zde žije plná její poesie, zdravý názor, čistě národní život... Život, který ona prožila, který prožili jsme s ní my všichni... Nevím, učinila-li Babička na každého stejný dojem. Mně však se zdálo, že to moje vlastní mládí, a proto mi byla tak milá jako upomínka na ně...“

Vlastenecká společnost prý Boženě Němcové uspořádala velkolepý pohřeb.

(Pozn. článek vyšel též v příloze Lidových novin Orientace)

Alexej Mikulášek

Povídka *Pan učitel* a mravoučná beletrie „pro dívky a přátele jejich“

Se zřetelem k portrétu autority

V monografii *Poetika mravoučné povídky „pro dívky a přátele jejich“*¹ jsme věnovali pozornost zvláště české a německé mravoučné produkci a beletrii (sentimentální, historické, dobrodružné etc.) devatenáctého století, především pak povídky „für Kinder und Kinderfreunde“ reprezentované kupř. Christophem von Schmidem, [Karlem] Gustavem Nieritzem a Franzem Hoffmannem a jejich recepci v českém a slovenském prostředí, od souhlasného přijetí formou mnoha a mnoho překladů, adaptací, dokonce i nápodob (ohlasů), až po jejich kritiku a programové odmítání. Ukázali jsme současně, že látky, ustálené motivy a scény, vypravěčská gestace, obraz autority, exemplifikační strategie a stylové prostředky uplatňované v mravoučné povídce pro děti a mládež měly neklamné souvislosti s tzv. celonárodním písemnictvím, jistě s „čtením pro lid“, popř. s „čítáním starých otců“². Četné paralely mezi námi sledovanou mravoučnou povídkou tzv. původní³ i de facto adaptovanou z německého jazyka a mravoličnou produkcí „pro dospělé“ je ovšem možné dokumentovat na četných dílech reprezentativních osobností českého národního obrození (namátkou jmenujme jen dramatiky Václava Klimenta Klicperu a Josefa Kajetána Tyla), avšak jako nejvhodnější se nám jevily prózy Boženy Němcové. V tomto sborníkovém příspěvku připomeneme

---

¹ MIKULÁŠEK, Alexej. *Poetika mravoučné povídky „pro dívky a přátele jejich“*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2020.

² LIBA, Peter. *Čítanie starých otcov: Príspevok k výskumu spoločenskej funkcie a k vydávaniu prozaickej literatúry pre ľud na Slovensku v rokoch 1848–1918*. Martin : Matica slovenská 1970.

³ Připomeňme jen námátkou prózy Marie Antonie (vl. jm. Josefy Pedálové), Magdaleny Dobromila Rettigové, Matěje Josefa Sychry nebo Františka Jana (i Františka Bohumila) Tomsy.

naše analýzy a závěry a pokusíme se je pouze mírně rozšířit o další kontexty.

Už nejznámější a nejvíce překládaná próza Boženy Němcové *Babička* nese podtitul „*obrazy venkovského života*“ a ono epické líčení venkovského života má důležitý cíl mravoličný, totiž „zobrazovat“ mravy českého venkova, jak to prozrazuje už francouzský překlad E. Thiérot. ⁴ Pro naše potřeby se jeví z žánrového hlediska pro analýzu vhodnější povídka *Pan učitel* (1859), povídka mravoličně idylické povahy ⁵. Uměleckými slovesnými prostředky portrétuje ideálního učitele coby nespornou autoritu ve společnosti jiných ideálních autorit a jim podřízených subjektů, zvláště žáků. Už motiv učitele „chvalínského“ sblížuje tuto „mravoličnou“ povídku s mravoučnou: jak jsme ukázali výše, „povídka pro dívky a přátele jejich“ právě svým názvem (a podnázvem) či jmény jednajících postav (hodný Fridolín a zlý Dětrich, paní Krásná, Snažil a Nedbal, Zdárný a Nezdárný, Ctimílek apod.) sugerovala jejich mravní charakter.

Vypravěčka coby hodná žákyně se jmenuje Bětuška, učitel „chvalínský“ je pak jistě „chvály hoden“. Na rozdíl od mravoučné povídky „pro dívky“ je však zobrazen přímou a relativně podrobnou vnější charakteristikou: „*Vlasy jako sníh bílé splývaly mu až po límec, temeno hlavy měl lysé, přikryté obyčejnou černou čepičkou. Tvář měl hodně vráskovitou, ale pěknou, přívětivou, a modré jeho oči se na každého z nás laskavě dívaly, že jsem z něho oči spustit nemohla. Na šatu neměl pan učitel ani chmýrka a pod páží nesl knihu*“.⁶

---

⁴ Ten vyšel v roce 1900 v pařížském nakladatelství Ch[arles] Delagrave jako *Grand' mère* právě s podtitulem *Roman de moeurs villageoises*. Není bez zajímavosti, že i psychologický román Gustava Flauberta *Paní Bovaryová* (*Madame Bovary*) vznikl ve stejné době jako *Babička* (vycházel na pokračování v *Revue de Paris* od října roku 1856) a nesl analogický podtitul, konkrétně tedy *Mravy francouzského venkova*, srov. FISCHER, Jan O. (ed.). *Dějiny francouzské literatury 19. a 20. stol. 1. díl, 1789-1870*. Praha: Academia, 1981. s. 537–538.

⁵ Jak napovídá naše žánrové určení, nejde sice o povídku mravoučnou, které „učí mravům“ a „mravně formuje a povznáší“ dětského nebo naivního dospělého čtenáře, ovšem v mnoha jiných ohledech je poetice mravoučné beletrie velmi blízká a může být jako mravoučná také čtena.

⁶ NĚMCOVÁ, Božena. *Pan učitel*. In: *Boženy Němcové Sebrané spisy*, sv. 1. Praha : I. L. Kober, 1869, s. 347.

Povídka *Pan učitel* je příznaková svou sentimentální idyličností a útěšnou fikcí; nabízí však i poznání toho, jak měl vypadat ideální učitel doby autorčina (a vypravěččina) dětství; a současně „ukazuje“, jak byla do školního i mimoškolního vyučování integrována mravoučná látka, zvláště do elementárního čtení, psaní, do výuky zpěvu, ale i do pracovní výchovy: „*Po modlitbě následovala píseň buď obsahu nábožného aneb podněcující k učení, k mravnosti, k pilnosti, načež jsme se začali učit*“.⁷ Taktéž popis učebny odpovídá dobovým zvyklostem, byť chybí „*oslovská lavice*“;⁸ s nutným obrázkem Krista (nebo prostým křížem) a podobiznou „*císaře pána*“, s učebními obrazy (v povídce na stěně visí „*mapa Čech*“), „*v rámci za sklem*“ nesměla chybět „*čistě napsaná mravná průpověď*“, která sloužila „*při krasopisu*“ jako „*předpis*“.⁹ A přirozeně bývaly „*průpovědi ty vždy užitečné, a poněvadž byly krátké a my je po celou hodinu psali – při čemž nám neustále pan učitel po ruce byl –, hluboce v paměti nám utkvěly*“.¹⁰ Není pochyb o tom, že tyto „*mravné průpovědi*“, z nichž „*nejpěknější*“ písmo bylo rovněž vystaveno „*za sklo, kde zůstalo až zas do druhého pondělí*“¹¹, podstatným způsobem utvářely „*oficiální*“, intencionální, autoritativní, tedy školou podporovanou část slovesnosti dětí a mládeže, vytvářely určité horizonty očekávání čtenáře mravoučných povídek.

Jakkoli jsou cíle povídky *Pan učitel* (souvisejí s přijatou poetikou „*obrazů*“, jak ji epicky rozvedla už v *Babičce*, v „*obrazech venkovského života*“) i literárně estetické kvality uměleckého textu podstatně vyšší, než jaké shledáváme v „*běžných*“ žánrech mravoučných, je nutné podtrhnout, že při líčení školy, učitele a žáků, rodičovských a jiných autorit se vypravěčce do jejího stylu jistě ne jednou a jistě nikoli náhodou vkrádají ustálené jazykové formulace, motivy a gestace příznačné i pro mravoučně beletristickou produkci. Týká se to zvláště „*konstrukce*“ postavy autority.

---

⁷ Tamtéž, s. 348.

⁸ Tamtéž.

⁹ Tamtéž, s. 349.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Tamtéž.

Mravoučné produkci je velmi blízký učitelův filantropismus i laskavá slovesná dikce. Četná příkladná naučení, nabádavý tón, tichá autoritativnost, znaky velebnosti, ochotné „darování“ rad a vědomostí vstupují do mravoučné beletrie jako konstitutivní prvek, avšak nacházejí svůj výraz i v „obrázku“ Boženy Němcové. *„Neopomenul spolu vybízeti k cestování, netoliko ty, kteří budou řemeslníci, nýbrž i ty, kteří pluhem vzdělávati budou role otcovské“*.¹² I závěrečná ustálená formulace měla emblematický význam „dělníků na vinici Páně“ i „dělníků na národa roli dědičné“. Na jiném místě lze číst nabádavé a imperativní: *„Pamatuj si to, Bětuško! a děkuj každému, kdo tě něčemu dobrému naučí“*.¹³ Učitel má velebný rozměr „tiché autority“ rovněž v intencích mravoučných, přesněji – v souladu s obrazem ideálního, dokonalého učitele dle dobových, závazných, oficiálních představ. On nekřičí ani nehrozí, chová se však tak, že po jeho příchodu do učebny *„hned se stalo ticho jako v kostele“*,¹⁴ a stačí, aby *„mlčky se po nás všech podíval“*, abychom *„usedly jako pěny, mimovolně oči sklopily a ruce na lavici složily“*.¹⁵ Vypravěčka „vydává svědectví“ o učiteli, který *„při všem a všudy nás poučoval“*, a jistě tak činí beze stopy despektu, opovržení, kritické distance.

S obdivem a úctou Bětuška vzpomíná na cestu do kostela, kdy pan učitel *„dovedl nás tam, a uspořádal a napomenul nás, abychom se nábožně modlily, zpívaly a tiše se chovaly, šel na kruchtu“*.¹⁶ Kostelní *„zpěv náš dětinský“*¹⁷ měl takovou čarovnou sílu, že *„často zastavil se cizinec před chrámem, naslouchaje zpěvu našemu, a chválil nás jdoucí z kostela“*.¹⁸ V duchu nejen schmidovské beletrie je učitel hodnocen jako *„učiněná dobrota a láska jak k nám, tak i k lidem“*;¹⁹ učitel ochotně *„poradil a posloužil každému poctivě, nežádaje odměny“*,²⁰ byť ne vždy se

---

¹² Tamtéž, s. 354.

¹³ Tamtéž, s. 355.

¹⁴ Tamtéž, s. 357.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž, s. 358.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž, s. 359.

lidé jeho moudrou radou řídili; co se živnosti týkalo, „*to měli svůj rozum, ač k své škodě*“.²¹ S lidumilstvím souvisí i velkorysost (ne však biedermeierská bodrost) a sociální /sou/cítění učitelovo, který od „*chudých dětí nebral [...] žádného sobotalesu*“,²² opatřoval jim knihy a papír „*od velebných pánů*“ a o dva chudé chlapce, sirotky, „*staral se pan učitel jako otec*“.²³ I jejich osud je pak tematicky uzavřen, a to v duchu tendence k mravně příkladné uzavřenosti všech dějových linií mravoučné beletrie, když z obou vyrostli řádní lidé; „*z jednoho stal se dobrý truhlář*“,²⁴ z druhého pak po absolutoriu pražské konzervatoře „*výborný hudebník a došel později skvělého zaopatření v cizině*“.²⁵ Pan učitel je tak skromný, že když „*hluboce dojatí hosté ohlíželi se po [...] moudrém vychovateli*“, aby mu poděkovali, nevidí jej, vždyť „*mezi prací naší tiše, aniž od koho pozorován, vyšel, neboť nedala mu skromnost poslouchati díků našich*“.²⁶ I smrt této ústřední mravní autority je spojena s ustálenými žehnajícími gesty, když „*žákům svým [...] zanechává svoje požehnání, aby nezapomněli na jeho slova*“,²⁷ když „*s Bohem svátostně se smíří*“ a jemu poděkoval za to, „*že požehnal práci moji!*“.²⁸ Jeho tvář byla i ve smrti krásná, „*bílé vlasy splývaly mu na černý rubáš a ruce, které nás nikdy rády netrestaly, nýbrž jen žehnaly, složené ležely přes prsa, držíce křížek*“.²⁹

Nejen pan učitel byl „*ve vážnosti u lidu*“,³⁰ ale i jeho manželka, tato vpravdě „*dokonalá žena!*“.³¹ Babičku vnoučat „*Proškových*“ připomene postava už touto stručnou charakteristikou: „*Měla šedivé vlasy, ale červené tváře, oči přívětivé, a pracovala a běhala celý den po domě jako*

---

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž, s. 360.

²³ Tamtéž.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž, s. 361.

²⁶ Tamtéž, s. 363.

²⁷ Tamtéž, s. 365.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž. Zvláště tyto sekvence připomenou obraz „velebného“ katolického kněze, věnčeného jakousi neviditelnou auroou, v díle Christopha von Schmidta. Není přitom bez zajímavosti, že tento spisovatel patrně ovlivňoval i některé první básnické pokusy, ovšem německé, Karla Hynka Máchy.

³⁰ Tamtéž, s. 359.

³¹ Tamtéž.

čamrda. Nosívala vždy bílý čepeček s modrou pentlí pod bradou zavázaný, na krku tmavý šátek, v létě soukenný kabátek, v zimě kožíšek, ve všední den kanafasovou sukni a širokou (na celé kolo) zástěru s kapsami³².

Podobně konkrétní a plastický popis by však byl v čistě pragmatické mravoučné povídce stěží představitelný, zato charakterové vlastnosti „paní učitelové“, její píle, pracovitost a ostražitost, starost o to, zda je dítě řádně umyto a učesáno, její ochota vydat se do domu žáka, jehož matka stoná, takové mravní vlastnosti už jsou dobře představitelné ve všech titulech mravoučné povídky. Když měla čas, „přišla mezi nás“³³ a při poslechu hudby „bývala tvář její jako ozářena“,³⁴ což i této autoritě dodává rysy svatosti, nadpozemskosti, zduchovnění, snad i romantické výjimečnosti, která má však kořeny barokní.

Další autoritou, byť jen na několika místech zmíněnou, je „pan farář“. Podobně jako v mravoučné beletrii pro děti a mládež „dobrosrdečný člověk“, lidumil, lid milující a lidu milý.³⁵ Coby přítel dítek platí za „chudá děvčata“,³⁶ zaopatřiv jim šicí potřeby, „plátno a kanafas“.³⁷ Společně s „panem kaplanem“ prohlíželi pak výsledky ručních prací děvčat a „pro každou malou dělnici slovo povzbuzující i potěšující měli“.³⁸ U učitelova hrobu drží velmi „dojímavou řeč“,³⁹ v níž vykresluje učitele jako manžela a otce příkladného, křesťana nábožného a učitele dokonalého v duchu „příkladných obrázků“.

I další postavy se epizodicky stávají v Bětuščině vzpomínkovém pohledu autoritami, jejichž slovo a činy jsou příkladné, neomylné a přinášejí prospěch a užitek. Takovou je postava pana kaplana, „kterýž pak k rozmnožení veselosti naší buď mléka aneb višně aneb jiného ovoce nám

---

³² Tamtéž.

³³ Tamtéž, s. 362.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž, s. 360.

³⁶ Tamtéž, s. 361.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž, s. 366.

kupovaľ,⁴⁰ nebo postava vypravěččina strýčka v roli pedagogické autority, jež provádí Bětušku po zahradě, učí ji znát květiny a stromy a povzbuzuje ji k pilné práci. Další autoritou je paní kmotra, nazývaná také „*paní zámeckou*“, žena to „*rozšafná, dobrá*“,⁴¹ dále pak „*teta Anežka*“, jež se slovy útěšnými vede Bětušku poprvé do školy. V neposlední řadě je svět autorit představen rodiči, kteří „*nemýlili se*“, když doporučovali školu vesnickou „*s řádným, svědomitým učitelem*“⁴² před školou městskou, kde si učitel jen hraje na pana profesora, nechá si tak i říkat od dětí, ale dává přednost žákům zámožnějším.

V mravoučné povídce německé⁴³ i české⁴⁴ jsou hojně uplatňovány motivy pilné práce, kolektivní radosti z jejich výsledků i pomoci bližnímu v nouzi. Ty jsou v *Panu učiteli* jakoby transformovány např. do této sekvence: „*Punčochy, rukavice, sukně, šátky a košilky, námi takto zhotovené, rozdávaly se spolu s obuví na den sv. Mikuláše chudým, pilným dítkám, při čemž se obyčejně celá osada sešla; zvláště ženské dostavily se velmi četně, dílem ze zvědavosti, aby viděly a slyšely dítky dárky podělené jásati, dílem aby zhlédly a posoudily práce naše, při které příležitosti neopomenuly chválit a díky vzdávat neunavné vdově, která tak pěkným věcem je naučila*“.⁴⁵ Tou vdovou je míněna další příkladná autorita, vdova po „*zemřelém synu pana učitele*“, jež „*učila nás děvčata ženským pracím*“.⁴⁶ Dítka pracují na zahradě, aby „*pomohly okopávat a plet*“, jindy pomáhají „*Márince na bělidle plátno polívat*“.⁴⁷ I ve sledované povídce je uplatněn motiv pilných a pracovitých včelek, jež jsou dávány za příklad činorodosti: „*Větší chlapce učil pan učitel i štěpovat, a malou školku měl při sadě; také včely ve dvou úlech pěstoval a často nám o nich*

---

⁴⁰ Tamtéž, s. 356.

⁴¹ Tamtéž, s. 354.

⁴² Tamtéž, s. 342.

⁴³ BRUNKEN, Otto; HURRELMAN, Bettina; MICHELS-KOHLHAGE, Maria; WILKENDING, Gisela. *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. Von 1850 bis 1900*. Stuttgart : Metzler 2008, s. 371-434.

⁴⁴ MIKULÁŠEK, Alexej. *Poetika mravoučné povídky „pro dítky a přátele jejich“*. Nitra : UKF, 2020. Srov. též v pracích Petra Liby, Ondreje Sliackého, Karla Palase, Františka Tenčíka ad.

⁴⁵ Pan učitel, s. 361.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Tamtéž, s. 362.

*povídal, zvláště pracovitost za příklad nám dával.*⁴⁸ Už samotné „dávání příkladu“ upomene na mravoukou široce využívanou exemplifikační strategii. Ještě na jednom místě je využit analogický motiv pracujících včelek v kvetoucí zahradě, motiv dětské práce s motykou a koněvkou, a nesmí chybět i odměna v podobě vespolečné radosti: *„Ale v létě málo jsme se učili, více mne vodíval po zahradě, učil mne, jak se který strom jmenuje, dívali jsme se, jak včelky pracují, aneb jsem s ním v květné zahradě pracovala, maličkou motyčku okopávala a zalévala z malé koněvky. Práce moje za mnoho nestála, ale těšila mne, a strýc měl též ze mne radost*“.⁴⁹

V textu povídky místy „zaslechneme“ i ozvěnovitost známou z obrazu nehotové, autoritě podřízené osoby, nejednou v řeči dítěte, které však u B. Němcové má přece jen rozměr literárního subjektu. Chvalín je hoden chvály i proto, že *„čemu jsem se tam naučila, to mi zůstalo dobrým základem dalšího učení; a nejen já, ale všickni, kteří jsme tam do školy chodili, na pana učitele s vděčným srdcem pamatovat budeme. Naučilť nás milovati Boha, vlast a bližního jako sebe samého*“.⁵⁰ Věty vložené do úst personálního vypravěče jako hodnotící vzpomínka a vzdání díky však nepůsobí ani dnes nepřírozně⁵¹. Vypravěčka po letech přijíždí do Chvalína a je mile překvapena tím, jak jeho okolí vzkvétá. Dozvídá se od vozky, že je to zásluha učitelova, protože *„dříve neuměl nikdo ani svého jména podepsat, a teď vám zná ta mládež psát, jako nějací písaři*“.⁵² Vypravěčka pointuje svou rozmluvu s vozkou přesně v duchu mravoučně pojatého biblického podobenství o zrně, když si přeje, *„aby každé zrnko, jež zasil, do půdy dobré bylo padlo*“.⁵³

Na několika místech povídky se dostane i na slzy, a to u příležitosti učitelova skonu a pohřbu. Vypravěčka společně s „paní kmotrou“ pláčou,

---

⁴⁸ Tamtéž, s. 355.

⁴⁹ Tamtéž, s. 352.

⁵⁰ Tamtéž, s. 362.

⁵¹ Na rozdíl od mnoha děl oficiální mravoučné beletrie dobové školní i mimoškolní četby.

⁵² Tamtéž, s. 364.

⁵³ Tamtéž.

taktéž „nevěsta a vdaná dcera její“,⁵⁴ i farářova „chvalořeč“ vedla k tomu, že „nebylo v celém shromáždění suchého oka“.⁵⁵

Jak je i z těchto několika poznámek patrné, je hodnotová strukturace fikčního světa povídky *Pan učitel* v mnohém homologická povídkám mravoučným. Na druhou stranu nelze přehlížet, že text povídky má jiné epické poslání, tedy útěšně idylické a vlastenecké, a že se obrací k jinému okruhu čtenářů než povídky mravoučné.⁵⁶ I jeho slovesná hodnota je jako celek vyšší, resp. naznačený mravoličný „obrázek“ je dosud čtenářsky živý jako nostalgický a idylický. Jde o stylizovanou vzpomínku, jejíž smysl není jen mravoučný, když chce s útěšnou tendencí líčit ideálního učitele a svět ideálních autorit (jako svět minulý a žádoucí současně). Takto pojatý učitel však může být interpretován i jako vzor hodný následování, jako subjekt mravní obrody školy a celé národní pospolitosti.

Bibliografie

BUJNICKA, Maria. Perswazja i retoryczność: O sposobach wartościowania w literaturze popularnej. In: *Literatura i kultura popularna*. Sv. 1. Wrocław : Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1991, s. 23–41.

BRUNKEN, Otto; HURRELMAN, Bettina; MICHELS-KOHLHAGE, Maria; WILKENDING, Gisela. *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. Von 1850 bis 1900*. Stuttgart : Metzler 2008.

ECO, Umberto. *Lector in fabula: Role čtenáře aneb Interpretační kooperace v narativních textech*. Praha : Academia, 2010.

---

⁵⁴ Tamtéž, s. 365.

⁵⁵ Tamtéž, s. 367.

⁵⁶ Jak vyplývá z dopisu Antonínu Markovi, v existenční nouzi přijala i nabídku překládání německých „spisů pro mládež, jež chce Hölzel v Olomúci vydávat“, jak jí přislíbil „páter Štulc“, též překladatel mravoučných schmidovských povídek. Z tohoto záměru však sešlo, srov. OTRUBA, Mojmir. Božena Němcová. Praha: Melantrich, 1964, s. 237. V jiném dopise, a to Hanuši Jurenkovi, se přiznává, že jako dítě „četla [...] nejraději historii Jenovefy“, snad rovněž adaptaci Christopa von Schmida, tehdy hojně vydávanou a čtenou (tamtéž, s. 226), nebo (upravený) příběh Martina von Cochem z knížky lidového čtení.

FORST, Vladimír – OPELÍK, Jiří – MERHAUT, Luboš (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha : Academia, 1985–2008.

KÜMMERLING-MEIBAUER, Bettina. *Klassiker der Kinder- und Jugendliteratur: Ein internationales Lexikon*. Stuttgart; Weimar : J. B. Metzler, 1999. 2 Bnd.

LIBA, Peter. *Čítanie starých otcov: Príspevok k výskumu spoločenskej funkcie a k vydávaniu prozaickej literatúry pre ľud na Slovensku v rokoch 1848–1918*. Martin : Matica slovenská 1970.

LOBKOWICZ, Mikuláš. Problémy s autoritou. *Teologické texty* 2007, roč. 18, č. 1. ISSN 0862-6944. Dostupné online na: <http://www.teologicketexty.cz>.

MIKULÁŠEK, Alexej. K problematice recepce mravoučných povídek Christopa von Schmida v české obrozenské literatuře. *Estetika* 1996, roč. 33, č. 3–4, s. 84–92.

MIKULÁŠEK, Alexej. K některým otázkám recepce díla Christopa von Schmida v české a slovenské literatuře: se zřetelem ke sporným problémovým okruhům. *Opera slavica* 1997, roč. 7, č. 1, s. 22–32.

MIKULÁŠEK, Alexej. Obraz autority v sentimentální mravoučné povídce „pro dívky a přátele jejich“. In: POSPÍŠIL, Ivo – ZELENKA, Miloš – ZELENKOVÁ, Anna (eds.). *Aktuální problémy současné slavistiky: jazyk – literatura – kultura – politika*. Brno : Galium, 2015, s. 79–89.

MIKULÁŠEK, Alexej. *Poetika mravoučné povídky „pro dívky a přátele jejich“*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2020.

NĚMCOVÁ, Božena. Pan učitel. In: *Boženy Němcové Sebrané spisy*, sv. 1. Praha : I. L. Kober, 1869.

MOTTE-HABER, Helga de la (ed.). *Das Triviale in Literatur, Musik und bildender Kunst*. Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1972.

OTRUBA, Mojmír. Božena Němcová. Praha : Melantrich, 1964.

PLAUL, Hainer. *Illustrierte Geschichte der Trivialliteratur*. Hildesheim : Olms, 1983.

PÖRNBACHER, Hans (ed.). *Christoph von Schmid und seine Zeit*. Weihenhorn : Anton H. Konrad Verlag, 1968.

SIEGRIST, Christoph. *Das Lehrgedicht der Aufklärung*. Stuttgart : Metzler, 1974.

SLIACKY, Ondrej – STANISLAVOVÁ, Zuzana. *Kontúry slovenskej literatúry pre deti a mládež*. Prešov : Náuka, 2003.

STRNAD, Emanuel. *Vlastenecký učitel*. Praha : SPN, 1955.

TENČÍK, František. *Četba mládeže v počátcích obrození*. Praha : SNDK, 1962.

TENČÍK, František. K otázce vzniku a vývoje mravoučné četby pro mládež. In: *Sborník vědeckých prací Vyšší školy pedagogické v Brně*. Praha : SPN, 1958, s. 183–196.

TOMAN, Jaroslav. *Trivialita a kýč v literatuře pro mládež*. Brno : Akademické nakladatelství CERM, 2000.

ŻABSKI, Tadeusz (ed.). *Słownik literatury popularnej*. Wyd. 2. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.

Ľubomír Feldek

Božena Němcová, Samo Chalupka a rozprávka

1

Nikdy už nebudeme poznať všetky podrobnosti o návštevách Boženy Němcovej na Slovensku a teda ani o jej pobyte na hornolehotskej fare, kde bol jej hosťiteľom Samo Chalupka.

Isté je, že tento pobyt je významnou kapitolou nielen v životopise Boženy Němcovej a Sama Chalupku, ale aj v dejinách slovenskej ľudovej rozprávky.

Jako beží čas, príbeh sa rozdvaja.

Dielo Boženy Němcovej Slovenské pohádky a pověsti sa stalo súčasťou českej kultúry a tá si ho interpretuje po svojom. Do českého kultúrneho povedomia vrástlo ako autorský čin, ktorému predchádzala autorkina samostatná zberateľská aktivita. Vo vícerých vydaniach už vyšiel výber z jej slovenských rozprávok aj v ďalšom významnom prerozprávaní – neprerozprával ich nikto menší ako neskorší laureát Nobelovej ceny, básnik Jaroslav Seifert.

Seifertovo prerozprávanie je v podtitule knihy zafinované takto: „Slovenské pohádky a pověsti Boženy Němcové vypravuje Jaroslav Seifert“.

Na záložke k ich 3. vydaniu (Mahulena, krásná panna, Albatros, 1991) čítame, že Božena Němcová „pohádky sbírala při svých pobytech na Slovensku, některé také našla v knižních pramenech a přetvořila je svým

nenapodobitelným způsobem v malé umělecké skvosty... Němcová chtěla charakterizovat slovenské prostředí a jeho svéráznost také původním jazykem a hrdinové mluví slovensky. Ale autorčina slovenština nebyla dost věrná, kromě toho spisovná slovenština nebyla tehdy ještě ustálená, a tak pohádky čekaly na autora, který by je dokázal přeložit a převyprávět tak, aby byly srozumitelné současným dětem."

V doslove k tomuto vydání český literární vedec Otakar Chaloupka zdôrazňuje, že Seifert sa síce „... rozhodl i pro určité jazykové a stylistické úpravy autorčina vyprávění. V zásadě budeme asi vždy velice opatrní při změnách v textu takových osobností, jako je právě Božena Němcová... Úpravy, k nimž bylo sáhnuto, jsou pozoruhodně citlivé, nevtíravé a chápavé nejen k originálu těchto textů, ale také k celkovému rukopisu Boženy Němcové, jak jej známe i z jiných jejích děl."

Božena Němcová v skutočnosti pristupovala k slovenským pôvodinám s veľkou pietou, najmä vtedy, keď si uvedomovala, že má v rukách prvotné záznamy, ktoré nesmie prekryť rozletom vlastnej fantázie – táto okolnosť však pre ďalší život jej diela Slovenské pohádky a pověsti v českom kultúrnom kontexte nemá až taký veľký význam.

2

Slovenský zorný uhol je iný – nás viac zaujíma etnografický zástoj Boženy Němcovej. Božena Němcová navštívila Slovensko tri razy. V rokoch 1852 a 1853 vykonala cesty do Ďarmôt, kde služobne pôsobil jej manžel Josef Němec. Aj v Ďarmotách sa stretla so slovenskou ľudovou rozprávkou. (Jako uvádza v prameňoch, od slúžky Marky si tu vypočula rozprávky O dvanástich mesiačikoch a O hlúpej žene. Od starého sluhu zase rozprávku O Širokom, Dlhom a Žiarookom.) No najmä sa s ňou stretla pri svojich výpravách z Ďarmôt na horniaky, kde spoznala celý rad slovenských národovcov, síce už v čase porevolučného útľmu, no ešte vždy

šťastných zo všetkého, čo sa im podarilo. Už desať rokov sa presadzovala nová spisovná reč. Janko Francisci Rimavský (v tom čase zástupca banskobystriického župana) jej venoval svoje Slovenskje povesti, ktoré ešte ako študent vydal v Levoči v roku 1845 – bola to jedna z prvých kníh v štúrovskej slovenčine. V roku 1855 sa Božena Němcová vybrala na Slovensko tretí raz, už bez manžela. Liečila sa na Sliachi, ale privádzal ju aj cielený záujem o slovenské rozprávky. Zbierala ich pre ňu jej priateľka Jozefa Sablaková v Banskej Bystrici, ale Němcová sa dozvedala aj o ďalších rukopisných zbierkach, vedela aj o zbierke nestora slovenského zberateľstva Samuela Reussa uloženej na fare v Revúcej. V I. zväzku Súpisu slovenských rozprávok, úvodnej kapitole O zberateľoch a zbierkach slovenských rozprávok, Jiří Polívka píše, že „... vyhládala napokon farára Reussa v Revúcej, ktorého jej odporúčal už Francisci, že by jej mohol prenechať svoju bohatú zbierku rozprávkovú. Jej cesta nemala však žiadaného výsledku, Reuss choval sa k nej zdržanlivo, azda preto, že i v Revúcej bola vyzvaná ohlásiť sa na úrade.“ Napokon jej farár Reuss (ide o Ľudovíta, jedného zo synov Samuela Reussa, ten zomrel r. 1852) predsa len „pustil“ deväť rozprávok. Spriatelila sa aj s lekárom Zechenterom, ktorý ju na svojom koči (či voze) rozvážal po návštevách a zaviezol ju i do Hornej Lehoty. Štyridsiatnik Samo Chalupka bol ešte stále driečny muž a Němcová krásna žena. Iste aj vzájomná sympatia a pohostinná atmosféra hornolehotskej fary sa odzrkadlili na rozprávkovom úlovku Boženy Němcovej: pri celom rade rozprávok uvádza ako pramene Sama Chalupku alebo hornolehotské susedky.

V tých časoch deprimovali slovenských zberateľov takmer nulové vydavateľské možnosti – čo ďalej s rukopisnými zbierkami? Božena Němcová v nich vzbudzovala nádej, že sa čosi podarí vydať aspoň v Prahe – a takmer všetci jej boli ochotní zveriť svoje poklady. Božene Němcovej slúži ku cti, že sa potom nasaj pokúšala vydať v Prahe slovenské rozprávky v tej podobe, v akej si ich priviezla zo Slovenska a ako to slovenským národovcom sľubovala. Jej plány však korigovala – akoby sme

povedali dnes – „neviditeľná ruka trhu“. A tak musela rozprávky preložiť do češtiny – iba dialógy ponechávala v slovenčine. Slovenské pohádky a pověsti Boženy Němcovej vychádzali v rokoch 1857 – 58 v desiatich zošitoch (až neskôr vo dvoch zväzkoch). Jej slovenskí priatelia boli vývojom veci sklamaní, Božena Němcová zas bola sklamaná ich neochotou pokračovať v spolupráci. Dušu si vyliala v liste Zechenterovi: „S těmi pověstmi je to kříž; jediná Pepa (t. j. Jozefa Sablaková z Banskej Bystrice) mi poslala niekoľik malých rozprávok; odjinud nic nemohu dostať. Reussovci mi ani nepsali, ani Francisci, od něhož list nejvíce očekávám. Sládkovič mi psal, ale raději by, aby se byly vydaly v slovenském nářečí. Ono by to bylo všecko hezky a já bych to byla také ráda viděla, kdyby to jen šlo. A vždyť nejsou ztraceny: já je přeložila a rukopisy pošlu zase Reussovcům zpátky, a tedy když by to jednou mohlo být, aby se u Vás vydaly, dobře, ale do té doby můžeme je číst takto a kdyby se měly ztratit, přece byla by menší škoda, když budou v češtině alespoň vydané, než aby ani nebyly vydané.“

Ukázalo sa, že čas, keď sa rozprávky začali usilovnejšie vydávať aj po slovensky a na Slovensku, nebol taký vzdialený. Vyprovokovaní českým vydaním pohli slovenskí zberatelia vydavateľskými ľadmi hneď v nasledujúci rok, no trvalo ďalšie dve desaťročia, kým sa v rokoch 1880 – 1883 podarilo Pavlovi Dobšinskému v ôsmich zošitoch Prostonárodných slovenských povestí toto úsilie zavrieť.

3

Ani po preklade do češtiny slovenské rozprávky vo vydaní Boženy Němcovej nestratili svoj pôvodný charakter. V časoch, keď Božena Němcová rozprávky vydávala, vžila sa už v európskom kultúrnom povedomí zásada, že ľudové podanie netreba opravovať, ale zachovávať – a Božena Němcová zachovala dikciu slovenského ľudového podania

neporušenú. Neporušené ostali alebo sa dali zrekonštruovať i slovenské originály.

Božena Němcová rozprávky občas skracovala a niekedy i čosi zmenila či pridala, jako sa dá zistiť napríklad porovnaním s Francisciho knihou, ktorú jej vydanie absorbovalo. Nesporne sa zaslúžila o záchranu autentických textov, ktoré poznáme iba z jej zachytenia: tu jej patrí čestné miesto medzi slovenskými zberateľmi-prvolezcami. Tam, kde pracovala s textami z druhej ruky, jej zas patrí zásluha, že pomohla nájsť slovenským zbierkam cestu do tlače a vyprovokovala aj slovenských zberateľov, aby nasledovali jej príklad. Aj keď rozprávky vydala po česky, zaplaťpánboh za jej svedomitosť.

Napokon, nestalo sa nič, čo by sa nedalo napraviť. Keď dozrel čas na vydanie Dobšinského súboru, náš slovenský Homér si vzal od Němcovej rozprávky zase späť. Tentoraz to bol on, kto zasiahol do rozprávok, kde to uznal za vhodné. Ak sa napríklad v preklade Boženy Němcovej v rozprávke O Vítazkovi komína vták pelikán, u Dobšinského je to už dlhokrký vták velikán. Niektoré rozprávky podal znova, Němcovú však nikdy nezabudol uviesť jako jedného z podávateľov, niekedy jako jedínú podávateľku. A pretože při podávateľoch Dobšinský vždy uvádzal, z ktorého kúta Slovenska pochádzajú, neodpustil si při Božene Němcovej malé beťárstvo – stala sa z nej Božena Němcová z Trenčianskej, či dokonca aj Božena Němcová z HornejLehoty.

Elegantné zdôvodnenie, prečo bolo třeba urobiť to, čo urobil, nájdeme v úvode, který napísal spoločne s Augustínom Horislavom Škultétym:

„Z jednej strany sme tu vdáční tomu, že ctená spisovatelkyňa tieto skryté poklady Tatier pred oči najbližšieho bratského kmeňa vystavila, ale z druhej všetko sa nám tak vidí, že by nás to ani před svojimi ani před zrakom celého Slovanstva nectilo, kebysme my naše povesti z vlastného domu, v opravdovom slovenskom kroji, vypraviť či nechceli, či nevedeli.“

4

Na návrate slovenských rozprávok z pražského výletu popri Dobšinskom spolupracovali aj ďalší slovenskí spisovatelia. Všimnime si najmä jedného.

Božena Němcová mala vo svojom súbore aj rozprávku O Kovladovi. Priniesla si ju z Hornej Lehoty a je celkom ľahko možné, že mala v tomto prípade len jediný prameň, a že ním bol práve Samo Chalupka.

O to pozoruhodnejšie je, že v Dobšinského zbierke nachádzame vo fabuli podobnú, ale inak celkom svojrázne podanú rozprávku Ľubka a Kovovlad. Ani meno Boženy Němcovej z Hornej Lehoty pri nej nenájdeme – rozprávka má jediného podávateľa a nie je to nikto iný, ako „Samo Chalupka z H. Lehoty vo Zvolenskej“.

Samo Chalupka si dal mimoriadne záležať, aby táto ním podaná rozprávka bola v každom detaili originálna – iste aj preto, aby ho nemusel trápiť pocit, že dar, ktorý predtým venoval, si od obdarovaného zas vymáha. K rozprávke napísal i podrobný výklad a hneď v jeho úvode gavaliersky zdôrazňuje, že vlastne Božene Němcovej nič neodníma, a čo si z Hornej Lehoty odniesla, to jej naďalej patrí: „Poviedku túto ukořistil som od jednej slepej stareny horno-lehotskej. Má ju i B. Němcová. Ona počula ju u mňa od inej Lehotianky a napísala si sama.“

Výklad potom pokračuje etnografickými i etymologickými úvahami, vo svetle ktorých pred nami vyvstáva Samo Chalupka jako vzdělanec európskeho formátu. Z celého výkladu – je to vlastne malá esej – cítime snahu povýšiť rozprávku Ľubka a Kovovlad na starobylý mýtus a aj takto ju odlíšiť a osamostatniť.

Úsilie, ktoré Chalupka vynaložil, je chvíľami až dojímavovo zbytočné a nerozprávkové.

Keď si kráľ kovového kráľovstva prichádza vypýtať za ženu pyšnú Ľubku, Němcová to vybavila jednou vetou: „Všetci išli prosto do izby a mladý pán pýtal od matky dcéru.“

Samo Chalupka tu má celý obrad.

„Ďakujeme,“ prehovoril starosvat, „ale neprisadneme k tomuto posvätnému miestu, na ktorom Otec nebeský svoje dary domu tomuto podáva, počím neoznámime svoju žiadosť, ktorá nás k Láskam Vaším priviedla.“

„Ráčte rozkázať s nami!“ odvetila vdova s pokornou úklonou, „vdáčne poslúžime, v čom budeme možné.“

„Rozkazovať nám nesluší,“ rečnil starosvat ďalej, „ale budeme prosiť. V tej vašej záhradke, dobrá mamko, kvitne jeden krásny kvietok. Vy o ňom azda nevíete, a nás by to úprimne tešilo, keby ste nám dovolili ten kvietok do našej záhradky presadiť.“

„Ach, veď som ja chudobná vdovička,“ odpovedala na to mati Ľubkina, „chudobná je i moja záhradka. Nečujem, veru, že by sa v nej našiel kvietok, ktorý by takôslávno panstvo tešiť mohol.“

„Ba áno,“ dotušoval starosvat. „Pán Boh dal vám hodnú dievku, a tú – ak by to i vám i jej po vôli bolo – mieni si avde náš veľkomožný pán ku boku svojmu pripojiť jako vernú a úprimnú manželku.“

Takýchto obradov a zvykov je po rozprávke roztržený chviac – a všetky sú potom ešte dôkladne vysvetlené v Chalupkovom výklade.

Nerozprávko, skôr poviedkovo pôsobí aj pomalý opis Ľubkinho odchodu z domu, pri ktorom čoraz via ľutujeme Ľubkinu matku:

„Po sobáši sadli mladí do zlatej kolimahy, ostatní svadobníci do striebornej a medenej, a keď popri dome vdovinom sa viezli, kázala Ľubka pohoničovi, aby pošibal kone. Mater vybehla na ulicu, aby sa od dievky odobrala, ale nedostala sa ani do pol cesty, už jej svadba z očí zmizla. – Tam na ulici padla od žiaľu potupená mať; úprimní susedia zanesli ju do domu a uložili na jej lože, z ktorého viac nepovstala. Nevďaka dievkina ju umorila.“

V rozprávke, ktorú si z Hornej Lehoty odniesla Božena Němcová, niet o smrti matky ani zmienky, matka je iba zarmútená, že sa s ňou dcéra poriadne nerozlúčila – a aj ten zármutok dokázala Němcová vybaviť jedinou vetou: „Matka, všetka zarmútená, stála na prahu a za nich sa modlila.“

Tempo rozprávania je u Němcovej určite rozprávkovejšie. Tempo Chalupkovej rozprávky je poviedkové. No aj keby hneď chcel Chalupka naplať rozprávkovú poviedku (veď termín „poviedka“ vo význame „rozprávka“ aj sám používa), alebo aj keby sa mu táto žánrová koláž podarila celkom nezámerne, stal sa malý zázrak: poviedkovosť posilnila rozprávkovosť.

Aj v rozprávke, ktorú má Němcová, je totiž čosi nerozprávkové – je to jej ukrutný koniec. Aj keď sa to priamo nevysloví, vieme že Ľubka zomrie hladom. Iba za pýchu, a taký krutý trest? Pýta sa čitateľ a búri sa v ňom nielen cit pre spravodlivosť, ale aj cit pre vyváženú architektúru rozprávky. Tým, že Chalupka si dal tú prácu a nechal Ľubku zaviniť matkinu smrť, dosiahol povídkovými postupmi rozprávkovú rovnováhu.

Všetko nasvedčuje, že z ušľachtilých dôvodov náš veľký bard pravdy raz v živote aj mystifikoval – on sám bol tou „slepou starenou horno-lehotskou“.

Naozaj poriadne sa obracal Samo Chalupka při náhrade ľudovej rozprávky, aby odčinil to, že ju zašantročil.

A Boh ho za toto pokánie odmenil a dovolil mu podať dva krásne autorské výkony, ktoré môžeme pokladať zároveň aj za obohatenie našej romantickej prózy a národopisnej eseje.

Monika Necpálová

Božena Němcová a Slovensko

Dáma vzácna ako soľ

„Bol istý kráľ a mal tri dcéry, ktoré choval ako oko v hlave. Keď už hlava začala mu snehom zapadať a údy nevládali, ako vládali, často rozmýšľal, ktorá dcéra po jeho smrti mala by byť kráľovnou. Nemálo sa, veru, sužoval, lebo všetky tri mal rád. Konečne prišlo mu na um, aby tú ustanovil za kráľovnú, ktorá ho najviac ľúbi.“

Čarovná Dáma vo vekoch vekúcich. Vzácna ako soľ. Veľké D si vyslúžila poctivou prácou vo veciach národných, českých i slovenských. V matke Babičky bez jedinej vrásky horel plameň lásky... k slovenskému ľudu. Jej skrsla v hlave túžba objavovať dobrotu a poetiku slovenskej rozprávky. Božena Němcová, Barunka, ako ju v dievčenských šatách volali. Stále mlado odetá vo vôni kníh. Barunka, vitaj opäť v Prahe! Aj tu si bola doma. Prihovárame sa po slovensky, vediac, že naša reč sa ti vždy ľúbila. Aj v krajine pod Tatrami si zakaždým cítila teplo rodinného krbu. Ty si tých krajov pochodila. Všade si našla dobrých ľudí, s ktorými si vila náramky priateľstva z púpavy.

Už stopäťdesiat ráz vykvitli čerešne odvtedy, čo sa na nás zhora díva. No kedy viac, ak nie teraz v tomto roku pripomenúť si spisovateľku takého znelého mena. Božena Němcová, priateľka dvoch národov, stáva sa symbolom ženskej sily, buditeľskej odvahy a spisovateľskej dlhovekosti.

Toľko na úvod z výpočtu originalít charakteru, ktorý v dobrom slova zmysle nedovolí Slovensko-českému klubu opomenúť 150. výročie jej úmrtia a s podporou Ministerstva kultúry ČR, Magistrátu Hlavného mesta Praha a Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí pripravuje v roku 2012 poetický cyklus o Božene Němcovej. Podujatie zastrešovala aj Vysoká škola aplikované psychologie, Svetové združenie Slovákov v Zahraničí, Česká asociace rusistů, Česko-ruská společnost a Česko-Slovenská scéna. Prvé stretnutie 11. septembra sa konalo v Podnikateľskom inštitúte Štefana Medzihorského Pyramida v Jinoniciach nie náhodou.

Rozprávková poetika spisovateľkinej tvorby sa snúbila s rozprávkovými obrazmi so slovenským motívom Ľubomíra Rapoša. Majstre, vaše obrazy sú ako živé, zaznelo počas večera nie raz. Výtvarník osobne bol vzácnym hosťom literárno-hudobného pásma. Jeho obrazy zdobili priestory Pyramidy v ten večer poslednýkrát. Akási "dernisáž" nesporne zaujímavej výstavy sa tak niesla v duchu prelínania obrazov zo života Němcovej s obrazmi modranského umelca. Hostia si neodpustili podotknúť, že v kraji vína sa rodí to najlepšie zo Slovenska. Tvorba umelca objavuje šarm koláže a jej schopnosť premeniť plochu plátna na trojrozmerný objekt. Vtesnať priestor medzi olej či pastel sa mu darí práve vďaka kombinácii výtvarníctva s fotografiou. Ľubomír Rapoš študoval na Učňovskej škole fotografie v Liptovskom Mikuláši a pôvodne sa venoval fotografii.

Občas sme veru naozaj zapochybovali, či predstavy nevystupujú z obrazov. Život a priestrannosť dodáva maliarovej tvorbe aj používanie špecifických materiálov. Možno vás neprekvapí, že umelec si dovoľuje vo svojich výtvarných prácach i dotyk s drevom a textíliami. Technika koláže už sama o sebe hraničí s remeselníckou zručnosťou. Ak ju okoreníme fantastikou sna noci, niet pochyb, že priam zacítíme vôňu chrumkavého chleba túžobne nás lákajúceho dotknúť sa, ochutnať hoci len z obrazu. „Námety sa mi neraz prisnili. Veľakrát sa v noci prebudím, načmáram po tme inšpiráciu na papierik a ráno to potom lúštim,“ odhaľuje s vtipom systém práce autor: „Skutočne čerpám zo snov a výjavy potom dotváram priamo

na plátne.“ Imaginatívna symbolika priťahuje každé oko. Nejednen totiž objaví v zhluku drobných úkazov na obrazoch seba, svoje sny, ale aj realitu.

Výtvarník potvrdzuje svoj talent skíbiť infantilnosť rozprávky s dobovou problematikou 21. storočia. Vlajku európskych inštitúcií, náboženské symboly, vojnové krčce, pohľady na strach a biedu, to všetko a oveľa viac môžete pri lepšom zameraní postrehnúť. Svojimi obrazmi však Ľubomír Rapoš nenavodzuje pesimizmus. Naopak farbocit je pozitívny, kolorit diel pripomína lúku plnú kvetov a prírodné materiály dýchajú nádejou. Zhodneme sa azda na tom, že optimistický realizmus zachytený na obrazoch je charakterovou črtou maliara. S takým pohľadom na svet, s akým sa predstavil pražskému publiku, či už osobne alebo prostredníctvom svojej tvorby, nesporne umelecky aj osobnostne zaujal. Slovenská príroda, hudba, biblickosť našli vďaka jeho fotografii a výtvarným dielam svojich obdivovateľov aj v Japonsku, USA, Belgicku, Rusku, Poľsku či Maďarsku.

Veselá vrava sa utíšila pri príhovoroch predsedu Svetového združenia Slovákov v zahraničí Vladimíra Skalského, predsedníčky Slovensko-českého klubu Nadi Vokušovej a riaditeľa Podnikateľského inštitútu Štefana Medzihorského. Slovo na krídlach múdrosti prelietlo v poetických pasážach k jednému z veľkých znalcov doby Boženy Němcovej českému slovakistovi Emilovi Charousovi. Jeho zaujímavé rozprávanie o živote spisovateľky nemá obdoby. Zanietenosť priblížila hviezdu literárneho neba k zemi bližšie, ako sme čakali. Takmer sme literátke pobožkali ruku a takmer sme medzi sebou videli stáť jej deti. Božena Němcová, to nie je len autorka nezabudnuteľnej Babičky, to je aj matka, manželka, žena so všetkými vzletnými vlastnosťami a túžbami, česká národná buditeľka, ktorá sa viac ako ktokoľvek iný dokázala dotknúť slovenského národa.

Z úst Emila Charousa sa dozvedáme dokonca aj podrobnosti o atmosfére v rodine spisovateľky aj jej manžela. Práve postavenie Josefa Němca po boku manželky v historických súvislostiach neraz podlieha diskusiám. Či už bol svojej žene oporou alebo skôr naopak, nasledovala ho

na miesta, kde bol pracovne preložený. Netrvalo dlho a zavítala tak medzi stredoslovenské pahorky. Počas svojich ciest zbierala slovenské rozprávky, k niektorým sa dostala sprostredkovane vďaka slovenským vzdelancom, ktorí jej požičiavali knihy a zápisky. K iným prišla sama v dobrosrdečných debatách s miestnym obyvateľstvom. V liečebných kúpeľoch na Sliachi strávila niekoľko dní. Práve odtiaľto pochádza jedna z najznámejších rozprávok Sol' nad zlato.

Ďalšími nezabudnuteľnými slovenskými príbehmi, ktoré sa stali obľúbenými aj za riekou Moravou sú Dvanásti mesiačikovia či Dlhý, Široký a Bystrozraký. Jej Slovanské pohádky a pověsti vyšli v rokoch 1857 - 1858. Hoci do literatúry vstúpila už o pár rokov skôr lyrickými vlasteneckými a milostnými básňami, časom sa v nej prejavil výrazný rozprávačský talent. Záujem vzbudili už jej Národní báchorky a pověsti. Od vydania českých rozprávok nepretieklo veľa vody, kým jej v Balašských Ďarmotách zišlo na um zozbierať aj príbehy slovenské. Ľudovít Reuss jej zaslal napokon dvanásť rozprávok, ktoré zapísali významné osobnosti. Medzi príbehmi spoznáваме Valibuka, Mahulienu krásnu pannu či Radúza a Ľudmilu.

Svoje zápisky aj z ciest po Slovensku publikovala v knižke Obrazy z okolí Domažlického. Neopomeňme ani dielo Kraje a lesy ve Zvolensku, ktoré vyšlo v roku 1859. Poznanie ľudu zachytila v národopisnom diele Obrazy ze života slovenského. Skúsenosti zo Slovenska opísala zas v novele Chyža pod horami. Čítajúc jej diela, zračia sa pred nami myšlienky česko-slovenskej vzájomnosti. Němcová sa usilovala o spoluprácu s mnohými výraznými postavami slovenských dejín. Priateľom sa jej stal Ján Francisci a postrehla osobne aj zvláštnosti Janka Kráľa.

Na Horehroní sa zoznámila aj s lekárom Gustávom K. Zechenterom, dodnes sa zachovalo torzo ich spoločnej korešpodencie. Rad jej slovenských priateľov rozšírime o Jána Chalupku, Sama Tomášika, Martina Čulena. Azda najkrajšie listy však písala Samovi Chalupkovi do Hornej Lehoty. "Velectěný Pane! Račte mile přijmouti pohádky tyto Vám známé; ráda bych je byla

vydala zcela v slovenčině, ale nešlo to, a na radu profesora Hattaly psala jsem je konečně tak, jak jsou. Tiskaři udělali nám mnoho chyb v tisku, ačkoliv pan prof. Hattala, který mi slovenčinu korigoval, dost na ně hřešil... Rukopisy těch 12 pověstí poslala jsem Reuszovi zpátky, aby je měli, kdyby někdy v čisté slovenčině je vydati chtěli," toľko úryvok z listu, ktorý mu datuje 14. decembra 1857.

Němcovej životné peripetie podal Emil Charous s nadhľadom vlastným súčasnosti. Niet sa čo diviť, že sme mu mnohí doslova viseli na perách a Barboru Panklovú, ako sa Němcová narodila vo Viedni 4. februára 1820, spoznali sme v kontexte súdobých dejín i jej ženstva až do čias, kým sa nevrátila do Prahy, kde 21. januára 1862 umrela.

Večerom sa niesli svižné i jemné melódie. Pod taktovkou Jiřího Klapku s gitarou a vycibreným hlasovým diapazónom sa nám predstavilo spevácke duo Terra music. Svitlana Zatonská a Taťána Medveděva okrem bravúrneho muzicírovania uviedli niekoľko krásnych melódií. Človeku sa až zazdalo, že tancuje na šírych lúkach. Príjemná nálada sršala všade navôkol a večer s Umkou, slovanskou múzou básnikov, nenašiel konca kraja. Až pokým nezahrmelo...

Radka Hříbková

BABIČKA BOŽENY NĚMCOVÉ V RUSKÝCH PŘEKLADECH

Давным-давно любовалась я в последний раз милым, исполненным спокойствия лицом, целовала бледные, морщинистые щеки, заглядывала в синие глаза, светящиеся лаской и добротой; давным-давно благословили меня в последний раз старческие руки! Нет больше на свете доброй старушки! Уж много лет покоится она в сырой земле!

Но для меня она не умерла. Образ её запечатлён в душе моей во всей своей самобытной красоте, и, пока я дышу, он останется жить в ней. Ах, если бы владела я икусною кистью живописца, я бы не так прославилась тебя, милая бабушка! ... Но эта вещь, пером написанная, – не знаю, не знаю, понравится ли она кому-нибудь! Но ведь ты любила говорить: «На всех никогда не угодишь!» Я буду довольна и тем, если хоть немногие прочтут рассказ о тебе с таким же тёплым чувством, с каким я пишу.

Překlad Faina Petrovna Bogoljubovová

V únoru 2020 uplynulo 200 let od narození snad největší a ve světě jistě nejznámější české spisovatelky Boženy Němcové. Její nejvýznamnější dílo *Babička* poprvé vyšlo před 165 lety. Je známo, že *Babička* byla přeložena do mnoha jazyků, údaje se rozcházejí, nejvíce je jich uváděno 33⁵⁷, včetně takových jazyků jako bengálština, lužická srbština, uzbečtina, arménština, rómština. Ruština byla zřejmě čtvrtým jazykem (za

---

⁵⁷ Tento počet uvádí výtvarník Jaroslav Kreibich, který vlastní největší sbírku knih *Babička*. Dostupný z <http://www.nasepraha9.cz/zpravy-11/pan-babicka-predstavil-svou-unikatni-sbirku>.

němčinou, slovinštinou a chorvatštinou), do něhož bylo toto dílo přeloženo. Chronologicky dvanáctým byl například překlad do esperanta, který vycházel na pokračování v Časopise českých esperantistů v letech 1909-1918.⁵⁸ Ten údajně přispěl k překladu do čínštiny (1956) a japonštiny (1957). Je to také nejčastěji vydávaná česká kniha, sběratel Jaroslav Kreibich, někdy nazývaný „pan Babička“, uvádí 372 vydání. Vydána byla v Braillově písmu (1954), těsnopisu (1947), v kolibřím formátu, jako e-kniha.⁵⁹ Jen po roce 2000 můžeme v katalogu Národní knihovny najít 27 vydání u různých nakladatelů. K posledním patří brněnský Lynx (2019) a domažlický Český les (2020).

Recepci díla Boženy Němcové v Rusku je věnována poměrně podrobná stať petrohradské bohemistky Natalji Kirillovny Žakové z roku 2006.⁶⁰ Autorka v ní sděluje, že první zmínky o české spisovatelce se v Rusku objevily už koncem 50. let 19. století zejména v souvislosti s vydáním jejích národních pohádek. Jako první interpretoval její dílo Alexandr Nikolajevič Pypin, který se s Němcovou osobně seznámil během své studijní cesty po Evropě. Významným propagátorem díla Boženy Němcové byl mladý Nikolaj Semjonovič Leskov, který měl podle Žakové v úmyslu přeložit *Babičku*, tento záměr však nerealizoval. Informace o prvním realizovaném ruském překladu se rozcházejí. V internetových zdrojích je většinou jako první uváděn překlad ve své době populární dětské spisovatelky Marie Andrejevny Lalinové z roku 1900, který vyšel ve vydavatelství A. S. Suvorina (některé zdroje zřejmě omylem uvádějí rok úmrtí Lalinové 1910). První překlad se však objevil už v r. 1866 v časopise *Русский Вестник* pod názvem *Бабушка: Рассказ Божены Немцовой*. Překladatelkou byla Emma Genrichovna Petrovská, manželka kazaňského slavisty Memnona Petroviče Petrovského, který v letech 1861-1862

---

⁵⁸Dvořáková, Pavla. *Rok Boženy Němcové* [cit. 11. 2. 2012]. Dostupný z <<http://www.esperanto.cz/cs/aktuality/rok-bozeny-nemcove.html>>.

⁵⁹Přehled o vydáních do r. 2013 lze nalézt na adrese: <<http://comenius-bibl.wz.cz/Nemcova.html>>.

⁶⁰Жакова, Наталья Кирилловна. Восприятие «Бабушки» Божены Немцовой в России. *Вестник Санкт-Петербургского университета*, 2006, выпуск 1, с. 30-42.

podnikl studijní cestu po slovanských zemích, v Praze pobýval celkem osmkrát, udržoval mnohaleté přátelské a vědecké kontakty s českými slavisty a stal se čestným členem České akademie věd. Petrovská, stejně jako její muž, dobře uměla česky, přeložila i další díla Němcové (*Pohorská vesnice*, *Dobrý člověk*, *Chudí lidé*, *Karla*) a v r. 1871 ve stejném časopise otiskla stať *Божена Немцова. Биографический очерк*. Její překlad *Babičky*, který opatřila přízvuky, vyšel v r. 1871 v pražském nakladatelství Theodora Mourka⁶¹ a v r. 1902 v brněnském nakladatelství Arnošta Píši. Tato vydání byla doporučována zájemcům o studium ruštiny. Zajímavý je fakt, že *Babička* v překladu Petrovské byla v uvedeném ruském časopise otiskována ve stejné době jako román Fjodora Michajloviče Dostojevského *Zločin a trest* a první část románu Lva Nikolajeviče Tolstého *Vojna a mír*.

Za druhý lze tedy považovat překlad M. A. Lalinové. Jako třetí a poslední Žakova uvádí překlad Fainy Petrovny Bogoljubovové z r. 1956, k němuž byla připojena obsáhlá studie o B. Němcové napsaná Raisou Lavrentjevnu Filipčikovou. Tento překlad byl znovu použit pro pražské vydání v Albatrosu v r. 1978 (s názvy jednotlivých kapitol a poznámkami v závěru knihy) a k novému moskevskému vydání v roce 1982. Některé internetové zdroje⁶² zmiňují ještě překlad z roku 1947 od Antonije Vasiljeviče Florovského, ruského historika a slavisty, který v roce 1922 emigroval do Československa. Podle Žakové v současné době nastal čas pro nový, modernější překlad *Babičky*.

Babička, kterou V. Černý označil jako autorčino „nejčeštější a „nejklasičtější“ dílo⁶³, se stala neodmyslitelnou součástí školní četby, a proto již po řadu generací zhruba ve věku 10-11 let vchází do povědomí každého Čecha, ať již na základě vlastní četby nebo zprostředkovaně. Pro

---

⁶¹Slovník českých nakladatelství 1849 – 1949. Dostupný z <<https://www.slovník-nakladatelství.cz/nakladatelství/theodor-mourek.html>> a <<https://bookshake.net/b/babushka-bozhena-nemcova-54110>>.

⁶²Například: <[https://cs.wikipedia.org/wiki/Babicka_\(kniha\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Babicka_(kniha))>.

⁶³Černý, Václav. *Knížka o Babičce a její autorce*. Toronto: Sixty-eight Publishers Corporation, 1982, s. 8 a 82.

některé je to setkání první a poslední, jiní se k tomuto dílu z různých důvodů vracejí.

Malý dotazník, na který před několika lety odpovídalo 20 studentů 1.-5. ročníku pražské Pedagogické fakulty, ukázal na jedné straně stereotypnost recepce *Babičky* ovlivněnou školními výklady, na druhé straně poměrně širokou škálu čtenářských vztahů. Žánrově studenti většinou označovali *Babičku* jako román, při vymezení hlavního tématu v podstatě postihli různé významové roviny díla, když uváděli: život na české vesnici (ojediněle s upřesněním „během jednoho roku“), generační vztahy, sociální vztahy, návrat k přírodnímu životu, moudrost a mravní čistotu prostého člověka, vzpomínky na osobnost, která autorku ovlivnila, dětství jako rozhodující etapu v lidském životě. Pocity, které v nich četba knihy vyvolala, se různily, od příjemného uvolnění a přenesení se do vzdálené doby, pobavení, radosti i smutku, evokace vzpomínek na vlastní dětství a vlastní babičku, k nostalgii a negativním pocitům navozeným smrtí babičky. V paměti studentům nejvíce utkvěly postavy babičky, Viktorky (v jednom případě byla zaměněna za Divou Báru), Hortenzie, jména psů Sultána a Tyrla, vylíčení způsobu života, popis obydlí, krajiny a přírody, některé výjevy, zejména příjezd babičky na Staré Bělidlo a návštěva babičky s vnoučaty na zámku, krása babiččiny tváře a přírody. Někteří dotázaní uvedli, že si zapamatovali především fráze typu: Šťastná to žena! Dobrá hospodyňka pro pírků přes plot skočí. Nebo kuriózní, že babička „si vříská“ vlasy. Zejména u starších studentů převažoval názor, že *Babičku* je třeba číst znovu ve zralejším věku, „když už člověk má jisté zkušenosti“, „protože spoustu věcí člověk s přibývajícím věkem a zkušenostmi chápe jinak“. Postihli tak skutečnost, že každé nové čtení uměleckého textu vede k odhalování jeho skrytých významových i výrazových vrstev, jinými slovy k navázání a prohloubení **intra kulturního dialogu mezi čtenářem a textem**. U tak zvaných klasických děl to platí dvojnásob, neboť mnohé skutečnosti, ideje, jazykové prostředky, které jsou v nich obsaženy, ve vědomí čtenářů po čase žijí už jen jako matné otisky, nebo je jejich paměť

vůbec neuchovala. Každá další generace čtenářů takový umělecký text čte stále více jako „jinokulturní“. Tak například současnému čtenáři již bez patřičného komentáře uniká smysl sdělení, že Barunka babičce vískala vlasy, že babička při přástkách dala na stůl křížaly na poslinku, že krmila husy šlejškami apod., nemluvě o názvech oděvů, jídel, hospodářského nářadí, o lidových zvycích a náboženských tradicích a o dalších souvislostech společenského života. Nakladatelství Práh v r. 2013 proto vydalo *Babičku* v současné češtině na pomoc dětem při zvládnutí školní četby. Lze ostatně předpokládat, že mnohé bylo třeba vysvětlovat zejména městskému čtenáři už v 19. století, o čemž svědčí fakt, že většina vydání je vybavena více či méně rozsáhlým komentářem či vysvětlivkami, umístěnými přímo v textu, pod čarou nebo za textem.

Daleko podstatnější je však „jinokulturnost“ životní filozofie a základních mravních východisek. Magdalena Novotná je vylíčena jako bytost přirozeně spjatá s přírodou a veskrze společenská. Hluboce zakořeněné vědomí sounáležitosti (s rodinou charakterizovanou soužitím několika generací, s obcí, s národem) a činná služba ve prospěch těchto společenství jsou pro ni nezbytnou podmínkou existence, doslova se rozdává lidem i zvířatům. Dnešní „postmoderní“ člověk je takovéto představě dosti vzdálen, a proto je některými mladými čtenáři postava babičky vnímána jako bytost ze vzdáleného, až nereálného světa, hodnocená jak kladně, tak i záporně.

A přesto lze říci, že *Babička* neztratila svou sdělnou hodnotu, a to nejen jako zdroj poznání historické formy života na české vesnici v první polovině 19. století. Jako blízké mohou působit okamžiky existenciální sebereflexe (osamělá babička vzpomínající na zemřelého muže, Barunčino snění), neotřelost dětského vidění světa, autorčiny názory na výchovu a vzdělání projektované do postavy jinak zdánlivě velmi konzervativní babičky, v nichž dominuje demokratičnost a důraz na svobodu a jedinečnost každého člověka, nebo její pojetí česko-německého dialogu. Babička, která po smrti muže odchází s dětmi z Nisy, aby se děti

neponěmčily, a také proto, že se nemůže sžít s německým prostředím, se dostává v rodině Proškově do dvojjazyčného prostředí (otec mluví německy, matka, děti a služebnictvo česky). Přes počáteční nejistotu se babička rychle naučí toto prostředí tolerovat, protože hlavním kritériem je pro ni nikoliv národnost, ale lidská hodnota člověka. Sama pak nabádá děti, aby se učily němčinu, protože to pro ně bude v životě užitečné. Ovšem až poté, co si začaly hluboce uvědomovat svou národní příslušnost.

Také uvnitř díla dochází k **intrakulturnímu generačnímu dialogu** mezi dávnou vesnickou tradicí (babička) a novým, v podstatě městským světem (zámek – kněžna, panstvo, rodina Proškova). Prostředníkem toho dialogu se stávají děti, kvůli nimž babička opustila svou podhorskou chaloupku a které jí pomáhají sžít se s novým prostředím, což ovšem pro babičku neznamena plně se s tímto prostředím ztotožnit, nýbrž tolerovat je (oblékání, zařízení domácnosti, jídlo, životní styl). Přes veškerou konzervativnost životních postojů je babička otevřena novému poznání, zejména pokud jde o užitečnost takových jevů, jako je hra na klavír, malířství, vzdělání.

Text *Babičky*, ač jde o autorčino „nejčestější“ dílo, vstupuje také do dialogu **s jinými národními kulturami**, tedy do **dialogu interkulturního**.⁶⁴ Nesporný je vliv dobových výchovných spisů, idejí Herderových a Rousseauových. Václav Černý⁶⁵ podrobně analyzuje, jakým způsobem se v *Babičce* vlastně již ve čtvrté generaci přetváří rousseauovská tradice, založená na snění jako oblíbeném stavu „citlivé duše“. F. X. Šalda⁶⁶ zdůrazňuje především autorčinu víru, že člověk je od přírody dobrý, a její pojetí přírody jako věčného útočiště pro člověka zkaženého civilizací. Tyto souvislosti jsou dobře srozumitelné i vzdělanému

---

⁶⁴Podrobně se touto otázkou zabýval např. Karel Krejčí ve stati *Božena Němcová a světová literatura* ve sborníku studií o B. Němcové *Božena Němcová – paní našeho času*. Praha: Panorama, 1986, s.79-116.

⁶⁵Černý, Václav. *Knížka o Babičce a její autorce*. Toronto: Sixty-eight Publishers Corporation, 1982, s. 143 a násl.

⁶⁶Šalda, František Xaver. *Básnický typ Boženy Němcové. Šaldův zápisník VI*. Praha: Otto Girgal, rok neuveden, s. 257.

ruskému čtenáři, neboť jeho národní literatura zejména v epoše sentimentalismu a romantismu, ale i později zaznamenala stejné inspirační zdroje.⁶⁷

V tvorbě Němcové lze zřetelně vystopovat také vliv kultury ruské. Její korespondence svědčí o tom, že v době, kdy psala své stěžejní dílo, projevovala intenzivní zájem o ruskou literaturu a je pravděpodobné, že četla Gogola (Havlíčkův překlad Gogolovy povídky *Plášť* vyšel v r. 1847, románu *Mrtvé duše* v r. 1849). Na okraji dopisu adresovaného V. Hankovi ze 7. 2. 1854 například najdeme zmínku o Gogolově románu *Mrtvé duše*, o několik dní později žádá Hanku o další knihy ruských autorů (Zagoskina, Karamzina, Polevého, Puškina) pro Leopolda Hausmanna, redaktora Moravského Národního Listu. V dopise Hankovi z 24. 2. téhož roku se zapojuje do dobové diskuse: „Bylo by k přání, aby mnozí i u nás více se hleděli ruského jazyka a seznámili se s velkým tím národem bratrským, nemohli by pak roztrušovat pověsti lživé a tlachy, jakých nepřátelé si dovolují, dílem z nevědomosti, dílem z nenávisti a strachu. Tuším, že by lidu našemu slovanská vláda otcovská mnohem lépe prospěla, než cizí demokracie, kterou oni vlastně ani nepochopili.“⁶⁸

Četba Gogola pravděpodobně obohatila i některé narativní postupy Němcové. Mám na mysli zejména skupinové portréty určitých sociálních vrstev, které hojně užíval Gogol a po něm i tzv. naturální (někdy též přirozená) škola. Takto například líčí Němcová v *Babičce* cestu na nedělní bohoslužbu: „V neděli dopoledne se cesta po lukách k městečku netrhla. Tu jde volným krokem stařena v kožichu a plachetce a vedle ní podpíraje se o hůl kráčí starý muž; ba, že starý, vždyť pak nosí v hlavě hřeben, tu módu mají jen stařečkové. Ženy v bílých čepcích s holubičkami, muži v beranicích neb furiantských vydrovkách je předhoní, ženouce se přes dlouhou lávku ke stráni. Shůry dolů však přicházejí tancujícím krokem

---

⁶⁷Například v první, autobiografické románové trilogii L. N. Tolstého, ale i v jeho posledním románu *Vzkříšení*, který začíná úvahou ve výrazně rousseauovském duchu.

⁶⁸Němcová, Božena. *Korespondence II*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

děvčata jako laně a za nimi pospíchají bujní junkové jako jeleni. Tu prokmitne stromovím nadýchaný rukávec bílý, tu zachytne se na křoví červený, vlající od ramene fábor, tu strakatí se vyšívaná kamizolka chlapcova, až konečně všechen veselý sbor vyžene se na zelený pažit.“ (IV. kapitola)

A takto líčí svatbu na ukrajinské vesnici ve *Večerech na samotě u Ďikaňky* (*Večer před svatým Janem*, 1831) Gogol: „Za starých časů se svatby slavily tak, že se to k dnešku nedá přirovnat. Když o tom teta nebožtíka dědečka někdy takhle povídala, to jsme byli jako u vidění! Jak děvčata v pentlíkách ze žlutých, modrých a růžových stužek, převázaných zlatou portou, v tenkých košíkách vyšitých po celém švu červeným hedvábím a posetých drobnými stříbrným kvítky, v safiánových čižmičkách na vysokých špalíčcích s podkůvkami plavně jako labutě a zas šumivě a vířivě jako jarní vítr tancovala hrdličku. Jak mladé ženy v karkulkách s hořejšky ze zlatohlavu, na týle s rozparečkem, ze kterého vykukoval zlatý spodní čepec s dvěma růžky z nejjemnějšího černého astrachánu, vyčnívajícimi jeden vpředu, jeden vzadu, a v modrých kanduších z nejlepší dykyty s červeným lemováním jedna po druhé vystupovaly z řady, a ruce důstojně opřené v bok, ladně vydupávaly hopaka. Jak je chlapci ve vysokých kozáckých čepicích, v kabátcích z jemného sukna, stažených stříbrem vyšívanými opasky, s dřevěnkami v zubech obletovali, jak jim podkuřovali a sázeli růžičky.“ (Překlad P. Voskovec a E. Moisejkenová).

Přes rozdílnost zobrazovaných prostředí, je narativní postup velmi podobný. V obou případech je popis lidového kroje zasazen do typického folklorního výjevu, obraz je velice dynamický, plný sloves pohybu, u Němcové se střídají záběry různých velikostí od celkového po detailní, což připomíná mnohem pozdější filmovou techniku. Takto postupoval v řadě svých děl i Gogol, nejvýrazněji v proslulém *Něvském prospektu z Petrohradských povídek*, který poprvé vyšel v roce 1835.

Narativní postupy, které Němcová v *Babičce* užívá, jsou poměrně pestré. Řeč objektivního vypravěče, v úvodu a epilogu přecházející do objektivního autorského hlasu, se neustále prolíná s dialogy a monology (vyprávěními, dialogizovanými komentáři zasvěcených diváků) jednotlivých postav, které komentují aktuální dění, dávají nahlédnout do vlastní nebo cizí prehistorie, zprostředkují lidovou mytologii, nebo otevírají pohled z malého údolíčka s jeho pravidelným životním rytmem do širšího světa ve smyslu prostorovém, časovém i existenciálním. Nejednou autorka líčí babičku, ale i další postavy, události vesnického života, přírodu a její proměny, výjevy z rodinného života a dokonce i některé situace zobrazující lidský úděl a běh světa prostřednictvím dětského vidění, dětských pocitů a prožitků, což jí umožňuje zobrazit charaktery, vztahy, jevy a události tak, jako by byly objeveny či jako by se odehrávaly právě teď poprvé, ve vší své primární neotřelosti a barvitosti. Nazírání života lidí i přírody prizmatem dětských smyslů a hlavně pocitů (radost, očekávání, údiv, obdiv, rozpaky, smutek, obavy, strach) tak vytváří dojem zvláštního kontrastu ke světu dospělých, jehož podoba je zprostředkována gnómičným tokem vyprávění, založeným na mnohaleté individuální a kolektivní zkušenosti. Ruský překladatel zde má k dispozici bohatou inspiraci zejména z děl L. N. Tolstého a A. P. Čechova.

Literární vědci nejsou jednotní ve vymezení žánru *Babičky*. Někteří hovoří o realistické vesnické povídce (předmluva k vydání u Šolce a Šimáčka v r. 1941), jiní o románu (V. Černý), o díle s autobiografickými rysy či o vzpomínkové próze (F. Vodička), zatímco jiní označení vzpomínková próza odmítají (J. Konečný). Někdy se setkáme s označením idyla s různými upřesněními (pastorální, pohádková atd.). Ruskému čtenáři mohou být blízká někdy užívaná pojmenování obrázek, žánrový obrázek, fyziologická črta, která byla typická pro naturální školu.⁶⁹ Dílo, které mělo na popud profesora I. J. Hanuše v duchu dobové herderovské tradice „v koloběhu

---

⁶⁹Například Turgeněvovy *Lovcovy zápisky* (časopisecky vycházely v letech 1847 – 1852, knižně poprvé v r. 1856).

jediného roku vylíčit vedle proměn počasí veškeré slavnosti výroční, obřady, návyky, hry a pověry k nim se vztahující⁷⁰ a při jehož kompozici se autorka mimo jiné opírala také o vychovatelský spis doktora F. J. Mošnera *Pěstounka, čili způsob vychovávání dítek mimo školu*, nakonec vyrostlo v mnohotematický a mnohovrstevnatý literární útvar, který se pohybuje mimo tradiční dobové formy a který pro jeho originalitu lze jen těžko přesně žánrově zařadit. V protikladu k běžným literárním konvencím viděl tvar *Babičky* i Vítězslav Nezval, který jej s jistou básnickou nadsázkou charakterizoval takto: „Uchopila tón svého úžasného dětství a pak se přestala starati o vše, o pořad událostí, o logiku (...), nechala se unášeti tímto proudem (...).“⁷¹ Sama autorka dílo v podtitulu označila jako „obrazy venkovského života“, tedy v podstatě jako národopisnou studii, ale v korespondenci o něm mluví jako o „delší povídce“ nebo „novelle“⁷². V epilogu k *Babičce* se brání tomu, aby toto její dílo bylo vnímáno jako výchovný román či vyprávění o dětech: „Není účelem toho spisku vyličovati život mládeže, která okolo babičky žila ...“ V časopise Lumír v r. 1855 bylo toto oznámení: „Chvalně známá naše spisovatelka paní Božena Němcová dokončila právě a panu Jaroslavu Pospíšilovi do tisku odevzdala větší novellistickou práci pod titulem „Babička“, obrazy to z venkova, zjevující se nejvíce v oboru, v jehož líčení paní Němcová uznanou jest mistrýní.“⁷³ V ruské literární vědě je většinou užíváno žánrové označení román, povídka nebo novela, někdy také повесть.

Nelehkým úkolem pro překladatele *Babičky*, je jazyk, kterého autorka užívá. Dobové reálie materiální i duchovní povahy, četné archaismy, dialektismy, rčení a přísloví, jazyková charakteristika postav, folklorní texty atd. vyžadují velkou dávku invence.

---

⁷⁰Pitřha, Petr. Pocta učitelů. In *Dítě. Škola. Učitel. Sborník k životnímu jubileu prof. PhDr. Zdeňka Heluse, DrSc.* Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 2001, s. 8.

⁷¹Nezval, Vítězslav. *Babička* Boženy Němcové (k 75. výročí smrti Boženy Němcové). *Tvorba*, 1937, č. 12, s. 59.

⁷²V dopise A. Markovi z 25. 8. 1854 a v dopise Šemberovi z 26. 8. 1854. In *Spisy Boženy Němcové. Listy II.* Praha: Československý spisovatel – Knihovna klasiků, sv. 13, 1952, s. 60 a 62.

⁷³*Božena Němcová – paní našeho času.* Praha: Panorama, 1986, s. 35.

Všechna uvedená fakta by měl brát v úvahu překladatel, chce-li dosáhnout kvalitního a adekvátního výsledku. *Babička* nesporně patří k uměleckým dílům, jejichž překladatel musí dobře znát literární historii a teorii, český jazyk, dějiny, kulturu i mentalitu. Při své práci, stejně jako později čtenář jeho překladu, vstupuje do další podoby **interkulturního dialogu, v němž se setkávají dvě národní kultury.**

Pro srovnávací analýzu jsem použila starší překlad E. G. Petrovské (v podobě z r. 1871) a mladší překlad F. P. Bogoljubovové. Obecně lze říci, že pokud jde o reálie a lingvoreálie, starší překlad v duchu tehdejší překladatelské tradice spíše ponechává české výrazy převedené do azbuky a doplňuje je komentářem často přímo v textu, což samozřejmě oslabuje uměleckou stránku díla a vyvolává ve čtenáři dojem, že čte dílo svým způsobem naučné. V pozdějších vydáních už jsou vysvětlivky umístěny za textem. Na druhé straně snaha téměř vše převést do kulturního povědomí ruského čtenáře, jak je tomu v mladším překladu Bogoljubovové, působí někdy násilně a vede k značným významovým posunům. Příkladů, jak se obě překladatelky vyrovnaly s obtížně řešitelnými jevy, je nepřeberně, málokdy se shodují, často jsou jejich řešení přímo protichůdná. Badatelé to poskytuje zajímavé poznatky o překladu jako o způsobu chápání interkulturního dialogu. Pro ilustraci uvádím několik příkladů z různých oblastí slovní zásoby:

Česky:	Petrovská:	Bogoljubovová:
1. jídlo		
pučálka	мочёный горох	жареный горох
kyselo	кислый суп	грибная похлёбка
křížaly na poslinku	сушёные яблочные ломтики для возбуждения отделения слюны	сушёные яблоки
vaječník	молочный блин	яичница
vánočka	ваночка, s komentářem: рождественский пшеничный хлеб формою похожий на туловище гуся	сдобная булка
ančka	похлёбка анчка, s komentářem: приготавливается из молока и заправляется мукой и яйцом	суп

poplamenice	фламинго	лепёшка
šlejšky	хлеб	vynecháno
2. oděvy		
čepec s holubičkou	чепец с голубкой	крылатый чепец, чепец с бантом
plachetka	белый платок	шаль, платок
lajblík	кофта	корсаж
bačkory	бачкory, s komentářem: обувь в роде лаптей	туфли
3. jména		
Barunka	Барунка (Варвара)	Барунка
Kačenka	Каченка (Катерина)	Каченка
Mojžíš	Мойжиш (Моисей)	Мойжиш
Vorša	Ворша (Урсула)	Ворша
4. povolání		
dráteník	проволочник	торговец скобяным товаром s vysvětlivkou v závorce (легкие изделия из железа – скобы, замки, крюки)
dráb	разбойник, драбант	разбойник
5. náboženské svátky		
Panna Marie		
a čtrnáct pomocníků	vynecháno	богоматерь с угодниками
Boží tělo	праздник Божьего тела	праздник Тела Христова
Dušičky	праздник усопших	день поминовения усопших
Štědrý den a Mikuláš	сочельник и Рождество	канун Рождества
Ježíšek	Николай угодник	Микулаш
	Исусик	младенец Исус
6. květiny		
muškát	мушкат	мускат
bazalka	базалика	бальзамина
hořký jetel	горький трифоль	горький клевер
rmen	vynecháno	пупавка

V názvosloví květin, zejména lidovém, jsou případy, kdy se obě překladatelky shodují, spíše výjimkou. Porovnejme například pasáž, kde spisovatelka líčí letní procházky babičky s dětmi do přírody a popisuje, co

rostlo v lese: „ ... tolik vonných konvalinek rostlo, petrklíčů, podlések, kohoutků, celé keříčky lýkovce a ten pěkný zlatohlávek.“ (2. kapitola) Petrovská přeložila: „... где росло столько благовонных ландышей, буковицы, печенковой травы, полевой гвоздики, целые кусты волчьего лыка и прекрасных царских кудрей.“ A v překladu Bogoljubovové: „А сколько тут благоухало цветов – ландыши, белые буквицы, горлицы, перелеска, целые заросли волчеца и нежные золотистые лилии.“

V obou překladech se můžeme setkat s kuriozitami, v jejichž důsledku se dialog mezi originálem a překladem deformuje, například „jít do chalupy“ (tj. na výminek, výměnek) Petrovská překládá „перейти в келью“ (келья – klášterní cela), což sice může být srozumitelné v ruském prostředí, ale odporujeto prostředí českému, kde rozhodně staří vesničané neodcházeli do kláštera.

Nebo v překladu Bogoljubovové: Бывала у небожки мамы печенá ваřená. – Бывало, примется мать-покойница за стряпанье. Ozdoba sadu (tj. ovoce) была усchována в комoфе. – Все украшения из сада убрали вкладовую.

Někdy překladatelka oslabuje „drastičnost“ některých pasáží, např. když desetiletá Cilka Kudrnová, dcera flašinetáře, barvitě vykládá paní mlynářce o tom, co doma jedí. Jako útlocitnější se zde projevila Petrovská, která zcela vynechává sdělení, že maminka Kudrnová dětem upekla kočku tlustou jako vepř a vypeklaz ní sádlo, kterým se tatínek bude mazat, aby nedostal souchotě.

Zajímavý je sociologický posun v překladu Bogoljubovové z 50. let. Děti babičce většinou vykají, někdy i tykají. Kristla z hospody všem dětem Proškovým včetně malé Adélky vyká, čímž jsou přesně vyjádřeny dobové sociální vztahy. Překladatelce zřejmě připadaly nedemokratické, a proto všude užívá tykání. Vydání z r. 1978 se už více blíží originálu.

Domnívala jsem se, že tato překladatelka také v rozporu se smyslem originálu a zřejmě omylem ve známém „filozofickém“ dialogu babičky s vnoučaty o tom, kam doplyne proutek vhozený do vody (3. kapitola), zaměnila Barunku za Adélku, ačkoliv v 1. kapitole se čtenář dozvídá, že Adélka byla „boubelatý kojeneček“ (Bogoljubovová má jen „пухленькая Аделька“, Petrovská „грудной ребёнок“) a o něco dále, že malá Adélka v té době „neuměla ještě dobře mluvit“. Když jsem pátrala po příčině této záměny, zjistila jsem, že v tomto místě se rozcházejí i česká vydání, takže ji nelze považovat za chybu překladatelky. V prvním vydání z r. 1855 dialog s babičkou vede skutečně Adélka, v dalších vydáních 19. století (v 1. dílu Sebraných spisů vydaných A. Augustou v r. 1862⁷⁴, v Kobrových vydáních v letech 1887, 1891, 1895, 1900) to už je Barunka stejně jako ve filmovém zpracování s L. Šafránkovou v hlavní roli. Ve 20. století až dodnes se jednotlivá vydání opět liší (např. ve vydání u Šolce a Šimáčka z r. 1941 je to Barunka, v současných online textech většinou Adélka).

Zkoumání překladu tak může přinést zajímavé zpětné informace i pro poznání originálu. Tak je tomu třeba i se slovem „morous“. Většina dotázaných Čechů toto slovo chápala ve významu „podmračený člověk“, „nevlídný člověk“ „škarohlíd“. V ruském překladu Petrovská použila „кикимора“ (překládáno jako zlá čarodějnice, jezinka, zlá lesní žínka, přeneseně mrzout) a Bogoljubovová „упырь“ (upír). Teprve po upozornění, že v textu (6. kapitola) Němcová mluví o tom, že morous (tj. černý myslivec) bude Viktorce pít krev („vždyť je to morous, a on ti bude nyní krev z těla sát, až ti všecku vysaje, zadává tě a duše tvoje nebude mít ani po smrti pokoje“), se i českým čtenářům asociovalo slovo morous se slovesem mořit, umořit a s motivem upíra. Slovník spisovného českého

---

⁷⁴V. Tille uvádí, že Němcová, v té době už těžce nemocná, chtěla, aby v prvním dílu těchto Sebraných spisů byla umístěna *Babička*, a že ještě stačila Augustovi dodat aspoň počátek *Babičky*, takže opravu mohla provést sama autorka. Vydání prvního dílu se však už nedočkala. In Tille, Václav. *Božena Němcová*. Praha: Družstevní práce, 1938, s. 294.

jazyka skutečně uvádí pod heslem morous také význam: „duše obcházející v noci a mořící lidi, můra, upír“.

Pokusila jsem se uvést několik možných aspektů kulturního dialogu v souvislosti s překladem uměleckého textu. Jejich výčet zdaleka není vyčerpávající, naznačuje však složitost a mnohostrannost tohoto pojmu.

(Vyšlo též v časopise *Cizí jazyky*, 4, ročník 63, 2019-2020, s. 34-44.)

Jiří Klapka

Slovanské téma – Božena Němcová

„My Slované bychom se měli více poznávati, málo je mezi námi vzájemné lásky: kdybychom se lépe znali, snad bychom se více milovali. Kde láska, tam bůh a když bůh s námi, kdo proti nám“ Božena Němcová v dopise slovinskému spisovateli. Matiju Majarovi 21.10. 1857.

Známé čtyři cesty na Slovensko, které podnikla Božena Němcová, se uskutečnily v letech 1851-1855. Vracela se okouzlena lidmi i krajinou. Přivezla nejen pohádky, pověsti, ale také, což je méně známé, více než dvě stě písní a říkadel. Zabývala se projektem obsáhlého díla o slovenském národopisu. Chtěla představit bohatou fantazii slovenského lidu, jeho způsob života, myšlení a samostatnost, přes tvrdý národnostní a sociální útlak v uherské říši.

Z plánů vyšly články „Obrazy ze života Slováků" (1858), „Obrazy ze života slovenského" (1859), „Kraje a lesy na Zvolensku" (1859), „Uherské město Ďarmoty" (1858) a „Slovenské starožitnosti" (1858) a zejména kniha Slovenských pohádek a pověstí (1857-1858), jejíž obálku vyzdobil Josef Mánes. Některé z nich byly inspirací pro Karla Jaromíra Erbena, jako například Zlatý kolovrátek, či Lilie, které vyšly v slavné knize balad Kytice. Vydání Slovenských pohádek a pověstí mělo u čtenářů velký úspěch a podnítilo zájem o Slovensko i mezi umělci.

Slovenské pohádky psala Němcová česky, dialogy pak slovensky. Do současné češtiny pohádky převedl básník Jaroslav Seifert. Kniha vyšla pod názvem Mahulena, krásná panna. Byla vydána v roce 1982 s výtečnými ilustracemi Adolfa Záborského. Je to dílo pozoruhodné krásy tlumočící

étos lidové moudrosti pohádek. Vítězství dobra nad zlem, pravdy nad lží a světla nad tmou.

Inspirace Slovenskem a slovenským prostředím se prolíná mnoha díly Boženy Němcové. Dokonce i některé motivy v Babičce vůbec nejsou východočeské. České a slovenské venkovské náměty mají společný hlubinný základ, ve své podstatě se kryjí, a tak je docela pravděpodobné, že bez slovenské inspirace bychom neměli českou Babičku. Je zajímavý i fakt, že roli první filmové zvukové Barunky ztvárnila Nataša Tánská (1929-2014), která pocházela z kultivovaného prostředí ruských emigrantů. Jejím dědečkem byl ruský bělogvardějský generálporučík jezdeckva a hudební skladatel Sergej Trailin (1872-1951).

„Bylo by k přání, aby mnozí i u nás více si hleděli ruského jazyka a seznámili se s velkým tím národem bratrským, nemohli by pak roztrušovat pověsti lživé a tlachy, jakých nepřátele si dovolují, dílem z nevědomosti, dílem z nenávisti a strachu.“ BN v dopise Václavu Hankovi 24.2.1854.

Ruštinu mohla Božena Němcová poprvé slyšet v Ratibořicích od „paní kněžny“ – vévodkyně Kateřiny Vilemíny Zaháňské (1781-1839), která do svých 14 let žila v Petrohradu a její druhý manžel byl kníže Vasilij Trubeckoj. Přátelé Boženy Němcové, přední čeští vlastenci -František Palacký, František Ladislav Rieger, František August Brauner, Karel Jaromír Erben byli rusofilové. Václav Hanka jí půjčoval ruské knihy i zpěvníky ruských písní, František Ladislav Čelakovský své Ohlasy písní ruských, Mudrosloví národu slovanského a Slovanské písně. Němcová uměla rusky natolik, že si u ní herečka a divadelní podnikatelka Eliška Pešková, provdaná Švandová, ze Semčic objednala překlad Gogolova Revizora. Za 20 zlatých! BN znala řadu ruských i slovenských písní a v dopisech Martinu Hattalovi srovnávala ruské písně ze Sacharovových zpěvníků se slovenskými baladami i tématy pohádek.

<i>Haj búvaj mladuo Turča, aždaj ty si moje vnúča Keď Pojníky rabovali moje dieťa s sebou vzali. Albert, Albert miluo dieťa, či ešte kdy uvidím ťa? Mal na čelci kalinuočku a na bočku malinuočku</i>	<i>Ty baju baju, moje ditiatko! Ty po baťuške zloj Tataroček, ty po matuške mil vnučenoček Veď tvojato mať, mne rodnaja doč, semi let ona vo polon vzjata. Na pravoj ruke net mizinčika Ty baju baju, moje ditiatko!</i>
---	--

Němcová věděla o úspěších našich muzikantů v Rusku – ostatně jednoho z nich Josefa Pavla z Jesenice zvěčnila v povídce Dobrý člověk. Syn jejího učitele z Chvalkovic František Černý mladší působil v Petrohradu jako sbormistr, dirigent a pedagog. Hostoval tam další její známý, světově proslulý houslový virtuos Ferdinand Laub, který se později stal profesorem Moskevské konzervatoře. V dopisech píše Němcová o moravském skladateli a dirigentovi Hynku Vojáčkovi. Byl kapelníkem Preobraženského pluku v Petrohradě a později profesorem konzervatoře. „Učte se rusky – vzdělaný člověk může v Rusku vydělat velké peníze“, říkala dětem. Nejmladší syn Jaroslav Němec (1842-1898) odjel po matčině smrti do Oděsy, kde působil na gymnáziu jako učitel kreslení a geometrie, posléze jako inspektor gymnázia a později jako ředitel gymnázií v Rovně a ve Vinnici. Jako uznávaný odborník na ovocnářství byl v roce 1895 vyslán carskou vládou na studijní cestu do Severní Ameriky a Kanady. V roce 1898 mu vyšla v Petrohradě téměř čtyřsetstránková publikace o průmyslovém pěstování ovoce (*Промышленное плодоводство в Северной Америке*), kterou doprovodil více jak dvěma sty kresbami a náčrtky. Byl v kontaktech i s českými ovocnáři. Známemu pěstiteli Josefu Eduardu Prochemu (1822 – 1908) posílal zvláště otužilé a odolné rouby. Proche měl s nimi velké šlechtitelské úspěchy v Novém Bydžově a v

arboretu ve Sloupně. Nové odrůdy z vděčnosti pojmenoval Božena Němcová a Jaroslav Němec. Starší bratr Karel Němec (1839-1901) se také zabýval pomologií a nakonec se stal ředitelem Zemského pomologického ústavu v Tróji. Měl celkem osm dětí. Jeho nemanželského syna Jaroslava (Jarku) vychovával se svou ženou Marií bezdětný bratr Jaroslav v Rusku. Pod jeho vedením se synovec také stal úspěšným ovocnářem. V Rusku žily i další Karlovy děti Božena, Milena a Miroslav. Milena s Jaroslavem (Jarkou) se vrátili do Čech v roce 1920. Božena (+1923?) a Miroslav (+1933) zemřeli v Rusku. O tom, že vnuci Boženy Němcové žijí v Rusku, se u nás všeobecně vědělo. Jaroslav Hašek v povídce *Idyla z vinárny* (1921) líčí důstojnou společnost znalců vína a poměrů v Rusku, kteří mudrují o tom, jak strašlivě bolševici ubili vnuky Boženy Němcové a co všechno provedli tam žijícím příbuzným českých spisovatelů. Host od vedlejšího stolu se představil jako vnuk Boženy Němcové a řekl, že se právě včera z Ruska v pořádku vrátili. Znalci nevěřili a nazvali jej starým partykou (pletichářem), který agituje za peníze Moskvy.

Recepce díla Boženy Němcové v Rusku: první informace o díle BN se objevují již v roce 1846. Překládali je od roku 1856 nejlepší ruští spisovatelé – Nikolaj Leskov, Lev Nikolajevič Tolstoj, ve 20. stol. mezi jinými i Samuil Maršak. První překlad *Babičky* byl pořízen již v roce 1866, historii překladů pěkně zpracovala dlouholetá vedoucí katedry RJ Pedagogické fakulty UK Praha PhDr. Radka Hříbková, CSc. Její stať je součástí tohoto sborníku. V Moskvě byla napsána opera *Divá Bára*. (*Dikaja Bara*) – autor Anatolij Nikolajevič Alexandrov. Poprvé byla uvedena v roce 1957. Dodnes je v ruský hovořících zemích velmi populární celovečerní sovětský hraný barevný film *Dvanáct měsíků* (*Dvěnadcať mjesacev*), který natočil Anatolij Granik v roce 1972. Pravidelně jsou vydávány pohádky Boženy Němcové a to jak samostatně, tak i v souborech. V edici *Knihovna světové literatury* vydalo největší ruské nakladatelství Eksmo knihu *Pověsti, pohádky a mýty Západních Slovanů*, obsahující české a slovenské pohádky Boženy Němcové, pohádky Adolfa Weniga, Matěje

Mikšíčka, Karla Jaromíra Erbena včetně nového překladu Kytice. Kniha vyšla v letech 2016-2018 celkem třikrát (542 stran). Na základě tohoto úspěchu navrhla překladatelka Galina Lifšic – Artěmjevová, CSc. rozšířené vydání (783 stran) nazvané Velká sbírka pověstí, pohádek a mýtů Západních Slovanů, které vyšlo v roce 2018. V edici Bibliotéka světové literatury jsou autoři našich pohádek a pověstí, v čele s Boženou Němcovou, v důstojné společnosti Homéra, Vergilia, Molièra, Shakespeara, Goetha, Zoly....

Slovanské téma zaujalo ruské čtenáře a otevřelo dveře dalším projektům. V této době vychází v Moskvě kniha Slované pověstí doc. Jaromíra Slušného. I tuto knihu přeložila Galina Lifšic – Artěmjevová a v průběhu roku 2021 jí uvítáme ve Slovenském domě v Praze. Úvod Velké sbírky pověstí, pohádek a mýtů Západních Slovanů nazvala paní Galina S modlitbou o slovanském světě „... Ať náš slovanský svět nezná svárů. Ať vládne klid a zlostné a strašné příšery k nám přicházejí jen ve snech a v pohádkách“. To by, myslím, mohla podepsat i paní Božena Němcová.

Literatura:

ČERNÝ Václav (red.): Božena Němcová 1820–1862. Sborník statí o jejím životě a díle, 1912
GEBAUEROVÁ : Marie Božena Němcová 1820–1862, 1920

HALUZICKÝ, Bohumil: Božena Němcová a Slovensko. Bratislava 1952

HORKÝ Milan – HORKÝ Roman (ed.): Božena Němcová. Život ~ dílo ~ doba, 2006

JANÁČKOVÁ Jaroslava: Korespondence Boženy Němcové I. – 4. Díl, Praha 2003 - 2007

NĚMCOVÁ Božena: Cesta přes Vídeň a Prešpurk na Sliač, výňatek ze zápisníku z roku 1855, Praha 1955

NĚMCOVÁ Božena: Sebrané spisy sv. 4, Praha 1897

NOVOTNÝ Miloslav: Život Boženy Němcové, 1951–1959

OTRUBA Mojmir : Božena Němcová, 1962

SCHUSTER Adolf: Hore Hronom – cestami Boženy Němcovej, Brezno 1962.

SEIFERT Jaroslav, NĚMCOVÁ Božena: Mahulena, krásná panna, Praha 1985

ŠÍPOŠ, Ján: Božena Němcová na Sliači. Bratislava 1965.

ŠTRÁFELDOVÁ Milena, KLAPKA Jiří (doslov): Dora - monolog dcery Boženy Němcové, Praha 2012

TILLE Václav, NOVOTNÝ Miloslav: Božena Němcová, 1938

TILLE Václav: Slovenské pohádky Boženy Němcové, Praha 1909

TOMČÍK Miloš: Literárne dvojobrazy. Zo vzťahov medzi slovenskou a českou literatúrou 19. a 20.stol., Bratislava 1976.

ЛИФШИЦ-АРТЕМЬЕВА Галина.Марковна : (ed. překl.): Предания, сказки и мифы западных славян, Москва 2016

ЛИФШИЦ-АРТЕМЬЕВА Галина.Марковна : (ed. překl.): Большое собрание преданий, сказок и мифов западных славян, Москва 2018

Petr Žantovský

František Halas a „jeho“ paní Božena Němcová

Jubilejní soubor textů o Boženě Němcové by nebyl úplný, kdyby v něm chybělo aspoň krátké zastavení u nevšedního fenoménu: Němcová se totiž – díky mnoha objektivním souvislostem daným historií, ale také subjektivním souvztažnostem jejího osudu a díla s jejími následníky ve 20. století – stala jakousi pozdní múzou, inspirací, skoro až ikonou pro mnohé velké české básníky: Vítězslava Nezvala, Jaroslava Seiferta a Františka Halase. Právě jemu věnujme toto stručné pojednání.

Ta bdělá vážnost nad přípravou slova

ty čtoucí zdali víš

že z nesmírna se slovo klová

a roste jak s ním zacházíš

Ty musíš slovo mlékem omývati

když umouněné z cest se přiřzene

básníci čeští musí vyzpívati

za příklad dík svůj paní Boženě

Tyto verše čteme v básni Řeč naší paní ze sbírky Naše paní Božena Němcová. Ta kniha se zrodila v počátcích nacistické okupace roku 1940, což byl zároveň rok 120. výročí narození Boženy Němcové. Knížku tak lze (a je, myslím, třeba) číst nejen jako hluboký úklon před jednou z největších spisovatelek úsvitu novodobého národního písemnictví v 19. století, ale i jako metaforu dějinné tragédie, která se právě valila přes země české, a také jako záchranný kruh nezbytný k lidskému i národnímu přežití. Proto jsme hned na počátku vybrali tu pasáž, týkající se jazyka, řeči. Neboť to vždy byl a snad ještě aspoň občas je klíč k národní identitě.

Smyslu existence národa. Šémem k porozumění podstatě jeho kultury, historie, důvodu bytí.

František Halas měl, byť se to nemusí na první pohled zdát, k Boženě Němcové blíže než mnohý jiný básník toho času. Prvá podobnost, krutá a osudová, vás udeří do očí při pohledu na životopisná data. Němcová dožila 42 let, Halas 48 let. Krátkost života, poskytnutá tím, kdo rozdával, je nespravedlivá. Protože, a to je druhá analogie, zatímco Němcová byla múzou nejen mnoha vrstevníkům, ale, jak řečeno, i pokračovatelům a nástupcům desítky let po její smrti, a zároveň autorkou, o níž se dodnes literární vědci neshodnou, zda stylově patří k romantismu, realismu či *biedermeieru* (co na tom záleží: zde všude je to jen ona, Němcová), Halas bývá zván arciknížetem moderní české poesie. Objevitelem nové poetické češtiny, básnického stylu, který našel řadu velkých následovníků (Holan, Mikulášek, Skácel atd.). Ale také tím, kdo otevíral mnohým brány k poesii: asi nejčastěji a právem se to traktuje o Jiřím Ortenovi, který debutoval navzdory počínající okupaci v Halasově edici v nakladatelství Václava Petra. Vědomí souvislostí ve vývoji národní slovesnosti, to myslím, silně pojí – byť různými podobami – literární i lidské usilování obou autorů.

*Já nejsem už
pro zrádné Ozvěny
Já pro Hlas jsem
pro uši neucpané
pro zrcadla oblýskaných loktů
ne pro fraky
Zatím co tamtěm poskakují ohryzky
myslet musím na jablko
na velikost obav spíš
než na malost jistot*

...napsal František Halas v básni *A co básník?* (vyšlo posmrtně roku 1957). Jako by mluvil i za Němcovou. Vědomí tragiky světa, „malosti jistot“, a

zároveň sebeidentifikace s „oblýskanými lokty“, to propojení s podstatou lidského společenství, ne s jeho (domnělou, často svévolnou) elitou. Byla to Němcová (a v jiných textech tohoto sborníku je o tom široce pojednáno), kdo sbíral autentické záznamy lidové slovesnosti – české i slovenské, u vědomí, že odtud roste velký strom národní literatury.

A další analogie: navzdory krátkosti života fyzického po obou autorech zůstala dlouhá a dosud trvající stopa života literárního. Je to dáno nejen jejich často průkopnickou prací s tématem i lexikem a stylem, je to dáno rovněž neuvěřitelnou pracovitostí. Za ten nedlouhý čas tvorby vydala Božena Němcová (vedle řádky básní) 16 povídek různých žánrů i rozsahů (přínejmenším Divá Bára, měli-li bychom jmenovat jedinou, je trvalým klenotem českého pozdního romantismu), 26 pohádek ponejvíce původem z Domažlicka (vycházely postupně v sedmi svazcích), dílem autorky zpracovaných z lidových zdrojů, dílem původních při zachování stylu, řadu adaptací pohádek slovenských, přes 30 národopisných či cestopisných črt a drobnějších útvarů (většinou vydaných časopisecky), a samozřejmě dvě erbovní prózy, Babička a Pohorská vesnice.

František Halas vydal 14 básnických sbírek (od debutu Sěpie, která vyšla v jeho šestadvaceti letech, po posmrtně vydané A co? - napsáno ještě v letech 1948-49, krátce před básníkovým odchodem). Kromě toho množství textů časopiseckých, záslužná, výše již zmíněná, práce editorská, eseje o výtvarném umění (ve spisech FH vyšly ve svazku Obrazy), eseje o literatuře (ve spisech FH jako Imageny), a také mnoho překladů z polštiny, ruštiny, maďarštiny, srbochorvatštiny atd. Svým nezaměnitelným jazykem tak převedl Slowackého, Mickiewicze, Puškina a mnoho dalších. Kromě toho ještě v posledních letech života – po válce – dal mnoho energie veřejnému životu (byl např. předsedou Syndikátu českých spisovatelů, krátce také poslancem Národního shromáždění).

Ona hektická pracovitost, snaha co nejvíc toho stihnout, dokončit, vydat z toho takřikajíc počet, je u obou, Němcové i Halase, obdobná. Jakoby

cítili blízkost posledního dne. Toto napsal jeden o druhém, Halas o Němcové:

Podobizna z roku 1856

*Už odchází z ní žena Je o samotu více
zůstává při ní jenom strážnost slov
těch věrných co jak u nemocných bdíce
se rozpakují Jít či nejít na hřbitov*

*Jen oči cípek srdce nadzvedají
krev hromniček však ssedá v očnicích
zdalipak se hlavy také zatínají
jako naše dlaně ve dnech prašticích*

*Ano Podívej se Její hrozit umí
nad klamem slávy trčí hněvivá
a to co rozhodnutí šípu dosud tlumí
je zhublých ramen chabá tětiva*

*Ó častá smrti početí pečetící
v tom strhlém těle v jupce laciné
ten hadřík nechtěli už ani vetešníci
Královno země tušené*

Žijeme dnes epochu, která toho mnoho neví o svých básnících, dokonce se zdá, že o ně ani nejeví mnoho zájmu. Bojuje jiné bitvy, užívá jiných prostředků, původnost, čistota a dokonalost mateřštiny se rozplývá ve slovech převzatých a cizorodých (od anglismů po výrazy z digitální technologie). A přesto, či snad právě proto je třeba připomínat tu odešlou krásu z minula, pro kterou – nic není ztraceno – najde se ještě možná nová role v čase budoucím.

Závěrem – symbolicky – ještě jednou pár veršů z Halasovy sbírky Naše paní Božena Němcová. Lepší tečku těžko vymyslíme.

Jako by anděl

*Jako by anděl zídku přelézal
tak z jejích knih se rodná mluva snáší
Jak jste nám zhezkla Čas se dvořit jal
modrému jménu v českém Otčenáši*

*Tak ženy obírají z nás
tam nitku a tam vlas
jak ona slova obírala
přezrálá i nedozrálá*

*Přes slzy vše větší bylo
co se doma narodilo
a z věty křehké nebe snící
spár na obrátku trhající*

*Jako by anděl zídku přelézal
Stůj při nás její utěšlivá něho
teď úzkostně mi zaklinkal
pozdvihovánek verše mého*

O autorech

Ľubomír Feldek - slovenský básník, prozaik, dramatik, dramaturg, redaktor a překladatel, a také autor literatury pro děti.

PhDr. Radka Hříbková, CSc. - literární vědec, dlouholetá vedoucí katedry RJ a literatury PdF UK Praha

PhDr. Emil Charous, CSc. - český literární historik, slovakista, vydavatelský redaktor a překladatel ze slovenštiny, autor antologií o česko-slovenském literárním kontextu

Eva Kantůrková - spisovatelka, vystudovala filosofii a historii, patřila k aktivním osobnostem Pražského jara 1968 a disentu, emeritní poslankyně ČNR

Mgr. Jiří Klapka - publicista, pedagog, překladatel, hudebník, předseda České asociace rusistů, Česko-ruské společnosti a ČeskoSlovenské scény.

Prof. PhDr. Stanislava Kučerová, CSc. - pedagožka, emeritní děkanka pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, autorka řady knih o filosofii a etice pedagogiky

PhDr. Alexej Mikulášek, Ph.D. - literární vědec, kritik a publicista, pedagog Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Mgr. Monika Necpálová - slovenská novinárka, autorka literatury pro děti a mládež a divadelníčka, realizuje projekty v SR, v ČR a Srbsku

Lydie Romanská - básnířka, prozaička a sbormistryně; první místopředsedkyně Rady Obce spisovatelů SČR a členka Českého centra Mezinárodního PEN klubu, členka Spolku slovenských spisovatel'ov

Vladimír Skalský - vystudoval teoretickou fyziku, ale od roku 1995 se věnuje propagaci slovenské kultury v zahraničí. Od roku 2006 je předsedou Svetového združenia Slovákov v zahraničí.

Doc. Mgr. Petr Žantovský, Ph.D. - publicista, VŠ pedagog, básník a spisovatel, člen Slovenského centra PEN klubu, Klubu českých a slovenských spisovatelů a Obce spisovatelů ČR

Obsah

Vladimír Skalský - Božena Němcová 200 česko-slovenským pohľadom (2)

Emil Charous - Blízkosť priťahuje, odlišnosť inšpiruje (4)

Stanislava Kučerová - Pravda a dohady o pôvodu Boženy Němcové (30)

Lydie Romanská - Jak vidím Boženu Němcovou (40)

Eva Kantůrková - Naše paní (48)

Alexej Mikulášek - Povídka Pan učitel a mravoučná beletrie „pro dívky a přátele jejich“ (57)

Ľubomír Feldek - Božena Němcová, Samo Chalupka a rozprávka (68)

Monika Necpálová - Dáma vzácna ako soľ (77)

Radka Hříbková - Babička Boženy Němcové v ruských prekladech (82)

Jiří Klapka - Slovanské téma – Božena Němcová (97)

Petr Žantovský - František Halas a „jeho“ paní Božena Němcová (103)

Božena Němcová a Slovensko (200 let od narození)

Božena Němcová a Slovensko (200 rokov od narodenia)

Zborník príspevkov z konferencie konanej v Prahe dňa 25. 8. 2020

Recenzenti: prof. PhDr. Jozef Leikert, Ph.D., doc. Ing. Mgr. Irena Žantovská, Ph.D.

Editori: doc. Mgr. Petr Žantovský, Ph.D., Mgr. Vladimír Skalský

Grafická úprava: studio Medias Res

Vydavatelia:

Slovensko-český klub, z. s., Anastázova 6/15, 169 00 Praha 6, Česká republika, IČO: 65398777

Slovak & Czech World Network, Jaseňová 3223/36, 01007 Žilina, Slovenská republika, IČO: 42217890

Vydanie publikácie podporil z verejných zdrojov Fond na podporu umenia.

Publikace vychází s podporou Ministerstva kultury České republiky.

1.vydání 2020

ISBN 978-80-87016-20-6

